

ZÁPADOČESKÁ UNIVERZITA V PLZNI

FAKULTA PEDAGOGICKÁ
KATEDRA ČESKÉHO JAZYKA

**UČIVO O TVOŘENÍ SLOV A STAVBĚ SLOV
NA 1. STUPNI ZŠ**

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Dominika Bervidová

Učitelství pro 1. stupeň základní školy

Vedoucí práce: PaedDr. Jana Vejvodová, CSc.

Plzeň 2022

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a zdrojů informací.

V Plzni 31. března 2022

vlastnoruční podpis

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní PaedDr. Janě Vejvodové, CSc., za odborné vedení, cenné rady a připomínky, které mi s velkou podporou a trpělivostí věnovala. Zároveň bych ráda poděkovala i všem žákům a učitelům, kteří vyplnili pracovní listy a dotazníky, jež se staly podkladem pro výzkumnou část mé diplomové práce.

OBSAH

ÚVOD	6
1 TEORETICKÁ ČÁST	7
1.1 TVOŘENÍ SLOV A JEHO DIDAKTICKÁ APLIKACE	7
1.1.1 SLOVOTVORNÝ VZTAH	10
1.1.2 SLOVOTVORNÉ ZPŮSOBY	12
1.1.3 ROZBOR SLOVOTVORNÝ A ROZBOR MORFEMATICKÝ	12
1.2 STAVBA SLOVA A JEJÍ DIDAKTICKÁ APLIKACE	13
1.3 PRAVOPISNÝ VÝCVIK A UČIVO O TVOŘENÍ A STAVBĚ SLOV	15
1.3.1 PSANÍ I/Y PO OBOJETNÝCH SOUHLÁSKÁCH	15
1.3.2 PSANÍ PÍSMEN Ú/ Ů	16
1.3.3 PŘEDPONY A PŘEDLOŽKY	16
1.3.4 SKUPINY BĚ/BJE, VĚ/VJE, PĚ, MĚ/MNĚ	17
1.3.5 PSANÍ PÁROVÝCH SOUHLÁSEK A SOUHLÁSKOVÝCH SKUPIN	18
1.3.6 PSANÍ VELKÝCH PÍSMEN VE VLASTNÍCH JMÉNECH	18
1.3.7 DĚLENÍ SLOV NA KONCI ŘÁDKU	19
1.4 UČIVO O TVOŘENÍ SLOV A STAVBĚ SLOV A SOUVISEJÍCÍ PRAVOPISNÉ UČIVO V RVP ZV	19
1.4.1 UČIVO O TVOŘENÍ SLOV V RVP ZV	20
1.4.2 UČIVO O STAVBĚ SLOVA V RVP ZV	21
1.4.3 SOUVISEJÍCÍ PRAVOPISNÉ UČIVO V RVP ZV	23
1.5 POJETÍ UČIVA O TVOŘENÍ SLOV, O STAVBĚ SLOV A SOUVISEJÍCÍHO PRAVOPISNÉHO UČIVA V UČEBNÍCÍCH ČESKÉHO JAZYKA PRO 5. ROČNÍK ZŠ	23
1.5.1 CHARAKTERISTIKA ANALYZOVANÝCH UČEBNIC	23
1.5.2 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ SPN	23
1.5.3 SHRNU TÍ	32
1.5.4 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ FRAUS	33
1.5.5 SHRNU TÍ	43
1.5.6 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ NOVÁ ŠKOLA	43
1.5.7 SHRNU TÍ	60
1.5.8 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ TAKTIK	61
1.5.9 SHRNU TÍ	78

2	PRAKTICKÁ ČÁST	80
2.1	VÝZKUM POSTOJE UČITELŮ K UČIVU O TVOŘENÍ SLOV A STAVBĚ SLOV.....	80
2.1.1	CÍL VÝZKUMU	80
2.1.2	POPIS A METODY VÝZKUMU.....	80
2.1.3	CHARAKTERISTIKA VZORKU.....	81
2.1.4	INTERPRETACE VÝSLEDKŮ DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ.....	82
2.1.5	ZÁVĚR.....	89
2.2	VÝZKUM ZNALOSTÍ ŽÁKŮ.....	90
2.2.1	CÍL VÝZKUMU	90
2.2.2	POPIS A METODY VÝZKUMU.....	90
2.2.3	CHARAKTERISTIKA VZORKU	92
2.2.4	INTERPRETACE VÝSLEDKŮ.....	94
2.2.5	CELKOVÉ VYHODNOCENÍ VÝZKUMU	118
	ZÁVĚR.....	119
	RESUMÉ.....	122
	SUMMARY	122
	SEZNAM LITERATURY	123
	SEZNAM TABULEK, OBRÁZKŮ A GRAFŮ	126
	PŘÍLOHY	I

ÚVOD

Učivo o tvoření slov a stavbě slova bývá pro žáky i učitele náročnou učební látkou, přestože pochopení podstaty není složité ani obtížné. Učitel sám však musí dané problematice porozumět a promyšleně vytvářet poznatky, díky kterým si žáci mohou snadněji osvojit navazující pravopisné učivo. Oporou pro učitele i žáky je učebnice jako klíčová didaktická pomůcka, která by měla být v souladu s výstupy RVP a měla by být navržena tak, aby se v ní nevyskytovaly žádné didaktické a odborné chyby. Z tohoto důvodu jsem se rozhodla ověřit míru získaných vědomostí a znalostí žáků v učivu o tvoření slov a stavbě slova a zjistit postoj učitelů k tomuto učivu. Zároveň jsem se rozhodla provést analýzu učebnic a porovnat vyvození morfemického a slovtvorného učiva a uvést příklady cvičení z těchto jazykových rovin.

Diplomová práce je rozdělena na dvě části, teoretickou a praktickou část. V teoretické části jsem se zaměřila na vymezení základních pojmů slovtvorby a morfematiky a na didaktickou transformaci poznatků z těchto jazykových rovin. Dále se zabývám těmi pravopisnými jevy, při jejichž zdůvodňování se uplatňují znalosti morfematiky a slovtvorby. Následně zmiňuji výstupy Rámcového vzdělávacího programu pro 1. stupeň základní školy. V poslední kapitole teoretické části uvádím výsledky analýzy zjišťující, jak je slovtvorné a morfemické učivo ve vybraných učebnicových řadách nakladatelství SPN, Fraus, Nová škola a Taktik zpracováno a porovnála jsem přístupy autorů jednotlivých učebnic k vyvození tohoto učiva.

V praktické části uvádím výsledky výzkumu provedeného v 5. ročnících ZŠ Vodičkova v Praze, ZŠ J. Gutha Jarkovského v Praze a ZŠ Zářečná v Tachově. Jeho cílem bylo ověřit znalosti a dovednosti žáků z učiva o tvoření slov a stavbě slova. Vzhledem k tomu, že učivo o tvoření slov není zařazeno ve výstupech RVP na 1. stupni ZŠ, uvádím v praktické části rovněž školní vzdělávací programy škol. Zjištěné výsledky jsem porovnála s výsledky výzkumu, který byl proveden roku 2002 na výběrovém vzorku žáků 5. tříd. Dalším cílem mé diplomové práce bylo dotazníkovým šetřením zjistit, postoj učitelů ke zkoumanému učivu, zjistit, zda učitelé vyučují učivo o tvoření slov a zda si uvědomují rozdíl mezi učivem o tvoření slov a stavbě slova.

1 TEORETICKÁ ČÁST

1.1 TVOŘENÍ SLOV A JEHO DIDAKTICKÁ APLIKACE

Publikace *Čeština pro učitele* uvádí, že „*tvoření slov (slovotvorba) je jazykovědná disciplína, která se zabývá vytvářením nových pojmenování a jejich užíváním.*“¹ Zkoumá, jakými způsoby a prostředky nové slovo vzniká, k jakým hláskovým změnám dochází a jak jsou slovotvorné způsoby a postupy využívány.² Jedná se o základní způsob obohacování slovní zásoby. V širším smyslu se slovotvorba řadí do morfologie, protože se zde uplatňují morfémy. Velmi úzce souvisí s morfematičkou. Zatímco však slovotvorný rozbor je dynamický a zjišťujeme jím, jak bylo slovo utvořeno z jiného slova, respektive z jiných slov, morfematičtý rozbor je statický a člení slovo na nejmenší stavební prvky, tj. morfémy. Slovotvorba úzce souvisí s lexikologií, studuje totiž formu a význam jednotlivých pojmenování vzniklých na základě pojmenování již existujících, popř. se zabývá procesem jejich vzniku.

Učivo o tvoření slov bývá poprvé zařazeno až v učebnicích českého jazyka pro 5. ročník. Následně je tematický celek Slovní zásoba a tvoření slov zařazen obvykle v učebnicích pro 7. ročník ZŠ. „*Cílem učiva je ukázat žákům, jak se v češtině tvoří slova a v čem spočívá slovotvorná správnost.*“³ Učitelé by měli předat žákům schopnost tyto způsoby poznávat a využívat k hlubšímu poznání slovní zásoby a přispět tak k rozvoji vlastní slovní zásoby.⁴ Nauka o slovní zásobě a tvoření slov je úzce spojena s pravopisem a je základnou pro správný postup pravopisného výcviku ve škole.

Na základních školách došlo k důležitým změnám v pojetí slovotvorby. Dřívější způsob výuky, běžný ve 20. století (až do roku 1976), navozoval v žácích představu, že nová slova vznikají z kořene, slovního základu, tím, že jsou k němu připojovány předpony a přípony. Avšak nová slova nevznikají z kořene, ale ze slova již existujícího/slov již existujících.⁵ V učebnicích českého jazyka pro 5. ročník došlo již v 70. letech 20. století ke zpracování

¹ HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ, Diana SVOBODOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. 4. vydání, VADE MECUM BOHEMIAE, 2010, s. 88. ISBN 978-80-86041-37-7.

² KOLÁŘOVÁ, Ivana, Květoslava KLÍMOVÁ, Přemysl HAUSER a Karla ONDRÁŠKOVÁ. *Český jazyk pro studující učitelství 1. stupně základní školy*. Praha: GRADA, 2012, s. 59. ISBN 978-80-247-3358-6.

³ HAUSER, Přemysl, Květoslava KLÍMOVÁ, Helena ANDRESOVÁ a Ivo MARTINEC. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*. 2. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 48. ISBN 978-80-210-9489-5.

⁴ ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Didaktika češtiny*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1989, s. 84. ISBN 80-04-22439-3.

⁵ ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství*. 2. vydání. Praha: SPN – Pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 1998, s. 101. ISBN 80-85937-47-6.

nového pojetí, které se od předchozího způsobu výuku značně liší. Žákům se dostává informace, že „*slova se tvoří na základě jiného slova*“.

Při zavádění učiva se využívá problémové metody onomaziologické.⁶ Ta vede ke správnému určení základového slova. Jedná se o obecnou metodu učitele při práci s tvořením slov, která díky algoritmickému postupu zajišťuje samostatnou a tvořivou činnost žáka. Žák nesmí určit základové slovo náhodně i při uplatnění problémové metody je potřeba, aby učitel usměrňoval samostatné myšlení žáka. Předložením úkolu k samostatnému myšlení učí žáka samostatně myslet.

V Didaktice českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ se uvádí, že „*tvoření slov vychází z několika zásad*:

- *nová slova se tvoří ze slov již existujících (ne tedy z kořenů nebo jiných částí);*
- *slovotvorný vztah je vztahem mezi dvěma slovy – základovým a odvozeným;*
- *společná část obou slov (základového a odvozeného) je slovotvorný základ;*
- *slovotvorná struktura slova je vždy dvojjmenná: slovotvorný základ + slovotvorný prostředek.*“⁷

Žáky seznamujeme s novými termíny jako jsou: slovo základové, slovo odvozené, slovotvorný základ, předpony, přípony a slovotvorný řetězec. Ve výuce nepoužíváme dva lingvistické pojmy charakterizující slovotvorný vztah, a to pojem motivace, který vyjadřuje významový vztah mezi slovem utvořeným a slovem základovým, a pojem fundace, který vyjadřuje formální vztah mezi slovem utvořeným a slovem základovým. Žákům však vysvětlujeme, že význam utvořeného slova lze vysvětlit pomocí slova základového a že základové slovo musí mít se slovem utvořeným největší počet hlásek/písmen společných.

Základní pojmové struktury tvořící základ pojmenování jsou onomaziologické kategorie, jedná se o kategorie substance, vlastnosti, děje a okolnosti. V nauce o tvoření slov odpovídají kategorie tvoření „*podstatných jmen (substance), přídavných jmen (vlastnosti), sloves (děj) a příslovcí (okolnost)*“. Žákům je předkládáme slovnědruhovým prostřednictvím, např. *slovo rybář vzniklo z podstatného jména ryba*. Vztah mezi slovem základovým a slovem od něho utvořeným uplatňujeme v onomaziologické struktuře, která

⁶ NYGRÝN, Zdeněk. Problémová metoda vyučování tvoření slov. In: *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Jazyk a literatura XIII. 1981*. Praha: SPN, 1981, s. 59.

⁷ HAUSER, Přemysl, Květoslava KLÍMOVÁ, Helena ANDRESOVÁ a Ivo MARTINEC. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*. 2. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 50. ISBN 978-80-210-9489-5.

je slovotvorný význam zřejmý, neboť u některých slov může převažovat i jiný význam, např.: „*zelenina je druh pěstovaných rostlin, nikoli to, co je zelené.*“¹²

1.1.1 SLOVOTVORNÝ VZTAH

Ze slovotvorného hlediska dělíme pojmenování slovní zásoby v českém jazyce do dvou základních typů, na slova motivovaná (popisná) a slova nemotivovaná (značková). Význam motivovaných slov lze vysvětlit jiným slovem, zatímco nemotivovaná slova takto vysvětlit nelze, nenajdeme pro ně žádný motiv, bývají v jazyce prvotní, jejich význam spočívá v označení věci (např. *muž, žena, židle, dům*), z toho důvodu je nazýváme také jako slova značková.¹³

Prvním krokem při zkoumání daného slova je tedy zjištění, zda se jedná o slovo motivované, či nemotivované. Dále pak hledáme k danému motivovanému slovu slovo základové, provádíme tak rekonstrukci slovotvorného vztahu.¹⁴

rybář význam: člověk, který loví ryby

ryba základové slovo

ryb- slovotvorný základ

-ář slovotvorný prostředek

Základové slovo, fundující, je slovo, ze kterého zkoumané slovo bylo utvořeno. U slovotvorného vztahu je důležité rozlišovat stránku formální (fundaci) a významovou (motivaci). Slovo fundované má se slovem fundujícím největší počet hlásek shodných (*strom – strom-ek, nést – od-nést*), ale někdy může při slovotvorném procesu dojít k hláskovým změnám (*Praha – praž-ský, ruka – ruč-ka*). Druhy takových obměn jsou přesně určeny.¹⁵ Motivace se projevuje tak, že význam utvořeného slova lze vysvětlit pomocí slova základového (*učitel je osoba, která učí, stromek je malý strom*). Při nácviu se doporučuje psát základové slovo pod slovo utvořené. Ze srovnání obou slov by pak žáci měli dojít ke slovotvornému základu.:

¹² HAUSER, Přemysl, Květoslava KLÍMOVÁ, Helena ANDRESOVÁ a Ivo MARTINEC. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*. 2. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2019, s. 53. ISBN 978-80-210-9489-5.

¹³ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 30. ISBN 1721-4526.

¹⁴ ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Čeština a její vyučování: Didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a pro studenty učitelství*. 2. vydání. Praha: SPN – Pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 1998, s. 102. ISBN 80-85937-47-6.

¹⁵ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 31. ISBN 1721-4526.

Slovo odvozené: rybka

Slovo základové: ryba

Slovotvorný základ: ryb

Slovotvorný základ je ta část slova, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného. Po určení základového slova a slovotvorného základu se určuje ta část, kterou se utvořené slovo liší od slova základového, tzv. slovotvorný formant.

Pro správný postup řešení uvádí Nygrýn v článku *Problémová metoda vyučování tvoření slov* fáze problémové práce:

<i>„a) Předložení slova k rozboru.</i>	<i>Předložení problému.</i>
<i>b) Charakteristika slova z hlediska kategorií a vztahu.</i>	<i>Orientace v problému.</i>
<i>c) Určování základového slova onomaziologicky.</i>	<i>Vytvoření hypotézy.</i>
<i>d) Zápis slovotvorné dvojice.</i>	<i>Zápis hypotézy.</i>
<i>e) Odtržení koncovky základového slova. Rozvaha, zda do slova utvořeného vstupuje celé základové slovo nebo jeho část.</i>	<i>Podmínka pro řešení.</i>
<i>f) Určení slovotvorného základu, společná část.</i>	} <i>Řešení.</i>
<i>g) Vyčlenění hláskových změn v základu.</i>	
<i>h) Vyčlenění prostředků tvoření.</i>	
<i>i) Kontrola, zda vyšel postup bez závad. Došlo-li k chybě, musíme zvolit jinou hypotézu, hledat jiné základové slovo.</i>	<i>Kontrola řešení.</i>
<i>j) Vyšel-li postup bez výrazných závad, pokusí se žák určit význam přípony, resp. slovotvorný typ, a připiše několik slov analogicky tvořených. Najde-li je, odhalil významovou skupinu. Jeho řešení je zřejmě správné.</i>	<i>Kontrola výsledků řešení.</i>
<i>k) Komentář jako charakteristika výsledků práce. Spojit s pojmenováním způsobu tvoření. Vzniklo-li slovo z jednoho základového slova nebo z předložkového pádu, je odvozené. Vzniklo-li ze dvou slov, je složené.</i>	<i>Formulace výsledků</i>
- Připojit zápis morfematický.¹⁶*

¹⁶ NYGRÝN, Zdeněk. Problémová metoda vyučování tvoření slov. In: *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Jazyk a literatura XIII. 1981.* Praha: SPN, 1981, s. 64-65.

1.1.2 SLOVOTVORNÉ ZPŮSOBY

Slovotvorba je jedním ze základních způsobů obohacování slovní zásoby.

V Didaktice českého jazyka a literatury autorů Karla Kamiše a Marie Hanzové se uvádí, že „čeština využívá pro obohacování slovní zásoby tyto slovotvorné způsoby:

- 1) Tvoření slov PŘÍPONAMI (vypína-č), PŘEDPONAMI (nad-poručik) nebo KONCOVKAMI (trn-i, mezi-kruž-i).
- 2) Tvoření slov SKLÁDÁNÍM (štěr-k-o-písek, čern-o-zem, děj-e-pis, kož-e-lužna).
- 3) Tvoření ZKRATEK (ČR) a ZKRACOVANÝCH SLOV (Četka).
- 4) Tvoření VÍCESLOVNÝCH POJMENOVÁNÍ (samočinný počítač).
- 5) PŘEJÍMÁNÍ SLOV Z CIZÍCH JAZYKŮ (prezident, play off).
- 6) KALKOVÁNÍ (vzducholod’).
- 7) ZMĚNY SLOVNÍHO VÝZNAMU (kořen slova).¹⁷

Výše jsou však uvedeny slovotvorné i neslovotvorné způsoby obohacování slovní zásoby. Slovotvorné způsoby jsou pouze první tři, tj. odvozování, skládání a zkracování.

Rozdíl mezi odvozováním a skládáním žákům lze žákům vysvětlit využitím pojmu *základové slovo*. Je-li nové slovo utvořeno z jediného slova základového, jde o odvozování, najdeme-li dvě či více slov základových, jde o skládání.

1.1.3 ROZBOR SLOVOTVORNÝ A ROZBOR MORFEMATICKÝ

Ve školní praxi rozlišujeme rozbor slovotvorný a rozbor morfematický (rozbor stavby slova).¹⁸

Výuka by měla začínat slovotvorným rozbohem, poté se navazuje rozbohem morfematickým. Z tohoto důvodu byl morfematický rozbor zařazen za slovotvorný rozbor v tematickém celku Stavba slova.¹⁹

K rozlišení je obvykle prezentována tabulka, která bývá zařazována v učebnicích.

Uvádím schéma z Didaktiky českého jazyka pro studující učitelství 1. stupně základní školy:²⁰

¹⁷ KAMIŠ, Karel a HANZOVÁ, Marie. *Didaktika českého jazyka a literatury*. 1. vydání, Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2016. s. 97–98. ISBN 978-80-7452-124-9.

¹⁸ Tamtéž, s. 98.

¹⁹ NYGRYN, Zdeněk. Problémová metoda vyučování tvoření slov. In: *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Jazyk a literatura XIII. 1981*. Praha: SPN, 1981, s. 58.

²⁰ KOLÁŘOVÁ, Ivana, Květoslava KLÍMOVÁ, Přemysl HAUSER a Karla ONDRÁŠKOVÁ. *Český jazyk pro studující učitelství 1. stupně základní školy*. Praha: GRADA, 2012, s. 65. ISBN 978-80-247-3358-6.

Rozbor slovotvorný:*pojišťov – na**zpracova – ný*

slovotvorný základ přípona

Rozbor stavby slova:*po – jišť – ov – n – a**z – prac – ova – n – ý*

předpona kořen přípony koncovka

K rozlišení pojmů slovotvorný základ a kořen je také možné použít řetězec slov příbuzných a dvojice slov základových a slov odvozených. Z názorného vymezení kořene ve slovech příbuzných a slovotvorného základu ve dvojici slova základového a odvozeného vyvodíme odlišnosti těchto pojmů.

1.2 STAVBA SLOVA A JEJÍ DIDAKTICKÁ APLIKACE

Učivo o slově, jeho významové stránce a základech jeho stavby rozvíjí logické myšlení žáků, pomáhá plně porozumět jazykovým jevům a vede žáky k samostatnosti v průběhu řešení úkolů, pobízí jejich aktivitu a dává základy slohové výchovy.²¹ Cílem učiva je dát žákům poznání struktury/stavby slova. Slovo analyzujeme na jednotlivé stavební části, tzv. morfémy, rozbor stavby slova je tedy rozbor morfematický.²²

Termín morfém na 1. stupni ZŠ nezavádíme, pracujeme nejprve s pojmy kořen, část předponová a část příponová, později rozlišujeme jednotlivé předpony a přípony.

S učivem se setkávají žáci již na 1. stupni ZŠ. Nejčastěji se učivo probírá se žáky na konci 2. ročníku či začátku 3. ročníku. Žáci poznávají kořen jako společnou část slov příbuzných. Tyto vědomosti uplatní v učivu o psaní y, ý/ i, í po obojetných souhláskách mimo koncovku. Poznávají slova příbuzná jako slova, která mají stejný kořen a jejichž významy spolu souvisejí. Ve 4. ročníku své znalosti prohlubují.

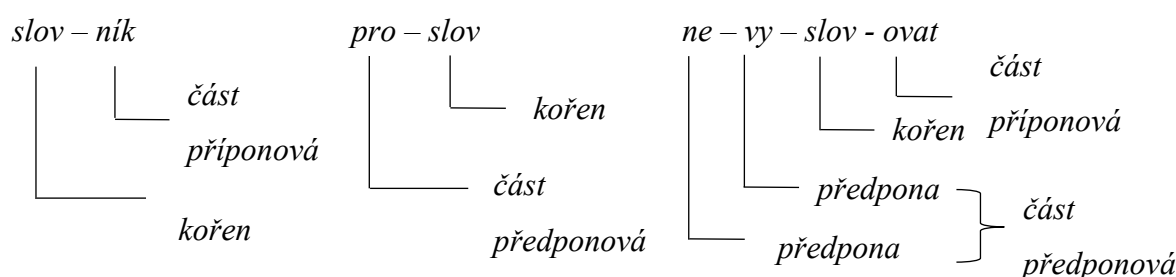
Zpočátku se žáci učí ve slově rozlišovat kořen jako společnou část slov příbuzných, později označují část před kořenem jako část předponovou a část za kořenem jako část

²¹ BRABCOVÁ, Radoslava. *Didaktika českého jazyka: pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 118. ISBN 80-04-24251-0.

²² KOLÁŘOVÁ, Ivana, Květoslava KLÍMOVÁ, Přemysl HAUSER a Karla ONDRÁŠKOVÁ. *Český jazyk pro studující učitelství 1. stupně základní školy*. Praha: GRADA, 2012, s. 65. ISBN 978-80-247-3358-6.

příponovou. Postupně pak přecházejí k označování předponové části jako celku k určování předpony či předpon a označování příponové části jako celku k určování přípon.²³ Hájková (2021) uvádí, že „*kořen je společná část slov, která k sobě mají blízko svým významem.*“²⁴ To je však definice, která může být zavádějící. Například slova přírodopis a porodnice jsou slova příbuzná, nelze však tvrdit, že mají k sobě blízko svým významem. Vhodnější je vyjádření, že jejich významy spolu souvisejí (*porodnice je místo, kde se rodí děti, přírodopis je nauka, v níž se píše o přírodě a příroda je místo, kde se rodí vše živé*). Je důležité pěstovat schopnost žáků uvědomovat si a rozlišovat dva základní znaky příbuznosti slov: znak **sémantický** – významy slov spolu souvisejí, znak **morfemický** – mají společnou (stejnou) část slova – kořen.²⁵

Didaktika českého jazyka²⁶ uvádí toto schéma:

Po vyvození pojmů žáci odlišují slova příbuzná a objevují v nich kořeny, část předponovou a část příponovou. Do výcviku je vhodné zařazovat takové příklady slov, aby žák neviděl kořen slova mechanicky v první slabice, např. *zalesnit, lesník*. Učivo se tak stává prostředkem pro pochopení významu slova: *let – vý – let*. Učitel by měl v hodinách užívat vhodné formulace, např.:

„*Nazvěte části slova....*“

Jak se nazývá společná část slov příbuzných?

*Jak se nazývá část před kořenem, jak za kořenem?*²⁷

²³ ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Didaktika češtiny*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1989, s. 101. ISBN 80-04-22439-3.

²⁴ HÁJKOVÁ, Eva. *Kapitoly z didaktiky českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ*. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2021, s. 54. ISBN 978-80-7603-268-2.

²⁵ BRABCOVÁ, Radoslava. *Didaktika českého jazyka: pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1990, s. 115. ISBN 80-04-24251-0.

²⁶ Tamtéž, s. 117.

²⁷ Tamtéž, s. 118.

1.3 PRAVOPISNÝ VÝCVIK A UČIVO O TVOŘENÍ A STAVBĚ SLOV

Poznatky z učiva o tvoření slov a stavbě slova využijí žáci v pravopisném výcviku. Publikace *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace* rozlišuje pravopis lexikální, slovotvorný a pravopis spjatý se stavbou slova.²⁸ Učivo o tvoření slov a o stavbě slov se promítá do těchto pravopisných témat:

- 1) Psaní i/y po obojetných souhláskách;
- 2) Psaní krátkých a dlouhých samohlásek;
- 3) Předpony a předložky;
- 4) Skupiny bě/bje, vě/vje, pě, mě/mně;
- 5) Psaní souhlásek a souhláskových skupin;
- 6) Psaní velkých písmen ve vlastních jménech;
- 7) Dělení slov na konci řádku.

„Pravopis ve vztahu k nauce o slovní zásobě a tvoření slov je jistým praktickým zhodnocením těchto znalostí. Bez nich by se stal jen drilem.“²⁹

1.3.1 PSANÍ I/Y PO OBOJETNÝCH SOUHLÁSKÁCH

Na základě shodných kořenů a významové souvislosti by žáci měli poznat slova příbuzná se slovy vyjmenovanými. U slov příbuzných, která tvoří slovotvornou dvojici, je vhodné rozvinout slovotvorný význam utvořeného slova pomocí slova základového, např.: slovo *bylinný* je utvořeno od slova *bylina*. *„Cesta k osvojení pravopisu vede tedy přes znalosti slovotvorné, přes spojování slov utvořených se slovy základovými.“³⁰* Žáky vedeme ke správnému odůvodňování pravopisných jevů, respektujeme didaktickou zásadu lingvistického přístupu. Argumentace žáka 5. ročníku, že ve slově *topivo* píšeme *i*, protože to není ani slovo vyjmenované, ani slovo příbuzné, není přesná. Správné odůvodnění by mělo znít, že ve slově *topivo* píšeme *i*, neboť slovo *topivo* je odvozeno slovem *topit* příponou *-ivo*. Naopak argumentace uvedeného příkladu by u žáka ve 3. třídě byla zcela adekvátní.

Žáci se nejčastěji setkají s příponami *-ýš*, *-yně*, *-ice*, *-ina*, *-ivo*, *-iště*, *-ín*, *-ík*. O znalosti slovotvorby se učitel musí opřít i při vysvětlení pravopisu slova *brzičko*, neboť

²⁸ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 52. ISBN 1721-4526.

²⁹ Tamtéž, s. 57.

³⁰ Tamtéž, s. 52.

je zde přípona *-ičko*. Při nácviu předpon *vy-*, *vy-* se vychází ze slovtvorných souvislostí (*lovit -vylovit*). Využívá se zde statické vydělení předpony a její substituce jinou předponou (*výstup - nástup*). Žáci při psaní předpony *vy-* často chybují, neboť se opírají o vysvětlení, že po odtržení předpony zůstane celé slovo; takový okruh slov je však omezen. U slov, u nichž přímá záměna není možná, se vychází ze slovtvorného řetězce:³¹

výroba

vyrobit

robit

1.3.2 PSANÍ PÍSMEN Ú/ Ů

Již ve 2. ročníku se žákům dostává vysvětlení, že *ů* se píše uprostřed slova a *ú* na začátku slova. Ve 3. ročníku se učivo rozšiřuje, žáci se dozvídají, že *ů* se píše v kořenech, některých předponách, např.: *dů-*, *prů-* (*důkaz, průkaz*) a příponách, např.: *dolů, domů*. Ve 4. ročníku mohou žáci znát i vybrané koncovky, např.: *-ů, -ům, stromů, stromům*. Naopak *ú* se píše v kořenech na začátku slov, např.: *úzký*, a v předponě *ú-*, např.: *úroda*. V 5. ročníku je možné učivo rozšířit informací, že před předponou *ú-* může být i jiná předpona, např.: *zaútočit*. Žákům je vysvětlován i pravopis přejatých slov, jako slova k zapamatování jsou představena slova *túra* a *kúra*. Žáci se v této oblasti setkávají i s pravopisem složenin, např. *trojúhelník, pravouhly*.³²

1.3.3 PŘEDPONY A PŘEDLOŽKY

Pro správné rozlišení předpony a předložky je nejvhodnější praktické vyvození, je potřeba zařadit takové příklady hlásek a jejich skupin, které mohou být předložkou i předponou, např.: *bez zubů*. Pokud do slovního spojení lze vložit další výraz, je slovo *bez* předložka, např.: *bez předních zubů*. Předpona je část slova, a proto takový postup není možný, např. *bezzubý*. Psaní dvou písmen *zz* zdůvodníme rozvinutím slovtvorného významu. *Bezzubý* člověk je člověk *bez zubů*.³³

³¹ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 52. ISBN 1721-4526.

³² Tamtéž, s. 54.

³³ DAVID, Milan. *Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001, s. 42. ISBN 80-7040-516-3.

Velká míra pozornosti se věnuje předponám *roz-*, *bez-*, *nad-*, *pod-*, *před-*. Zde je možné si pomoci vokalizovanými podobami *beze-*, *roze-* apod., vokalizovaná podoba usnadňuje vymezení předpony, např. *roztrhat jako rozetřít*.³⁴

V 5. ročníku se žáci seznamují s předponami *s-*, *z-* a *vz-*. Při nácviku se zaměřujeme na rozvíjení schopnosti žáků předponu ve slově vydělit a pochopit její význam. Předpona *s-* má význam směr dohromady, dolů a pryč, např.: *sbírat*, *spadnout*, *smazat*. Předpona *z-* má význam pouze zdokonavující. Touto předponou se tvoří od nedokonavých sloves slovesa dokonavá – *moknout – zmoknout*, *rušit – zrušit*. Od podstatných nebo přídavných jmen se touto předponou tvoří slovesa mající význam „učinit nebo stát se tím, co vyjadřuje sloveso základové“ – *zocelit*. Na 1. stupni ZŠ žáci ještě neznají slovesný vid, proto se psaní předpony *z-* zdůvodňuje významem dokončení děje. Přemysl Hauser v publikaci *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace* uvádí: „Předpona *z-* vytváří slovesa dokonavá: *zkazit*, *zlomit*, *zmylit se*, *zjednat*, *ztratit*. Tvoří se jí dokonavá slovesa z přídavných jmen s významem stát se nějakým: *zčervenat*, *zmodrat*, *zuhnout*, *zhubenět* nebo činit nějakým: *zpevnit*, *změkčit*, *ztenčit*. Pokud se žáci ještě nesetkali se slovesným videm, vysvětlujeme význam předpony tím, že vyjadřuje dokončení děje. Není správné označovat tento význam jako „změnu stavu“. O takový význam jde jen u stavových sloves: *červivět – zčervivět*, *stárnout – zestárnout* nikoli u sloves činnostních: *zřezat*, *zkosit*, *zbořit*.“³⁵ Zdůvodnění změnou stavu je však možné pouze u stavových sloves. Význam předpony *vz-* je směr vzhůru, např. *vzlétnout*.³⁶

1.3.4 SKUPINY BĚ/BJE, VĚ/VJE, PĚ, MĚ/MNĚ

Skupina hlásek vyslovující se [pje] se píše pouze jako *pě*. Správné psaní skupin *bě/bje* a *vě/vje* závisí na schopnosti žáků poznat předpony *ob-* a *v-*. Střetávají se na morfematickém švu s kořenem začínajícím *-je*, píšeme *bje*, *vje*, např. *objet*, *vjet*. V některých případech je potřeba vycházet ze slovtvorné souvislosti, kterou učitel žákům vyloží na příkladech, např. *objetí – obejmout – objímat*.³⁷

Psaní skupin písmen *mně/mě* souvisí se slovtvornými poměry. Vedeme žáky k povědomí o tom, že příslovce bývají utvořena z přídavných jmen, a pravopis zdůvodňujeme

³⁴ DAVID, Milan. *Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001, s. 43. ISBN 80-7040-516-3.

³⁵ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 55. ISBN 1721-4526.

³⁶ Tamtéž, s. 55.

³⁷ Tamtéž, s. 54.

uvedením základového slova: *temně – temný, skromně – skromný, soukromě – soukromý, strmě – strmý*.³⁸ Slovo tamější žákům vysvětlujeme rozvinutím slovo tvorného významu: *tamější* je takový, který je *tam*. Přídavné jméno *tamější* vyjadřuje vztah k tomu, co je *tam*, bylo utvořeno příponou *-ější*. O morfologické znalosti je potřeba se opřít při zdůvodňování pravopisu sloves *zapomněl – zapomene, rozuměl – rozumí* apod.

1.3.5 PSANÍ PÁROVÝCH SOUHLÁSEK A SOUHLÁSKOVÝCH SKUPIN

Při nácviu psaní párových souhlásek na konci a uvnitř slov se žáci opírají o jiný tvar slova či o slova příbuzná, v nichž je výslovnost souhlásky zřetelná a snadno rozpoznatelná. Na konci slova dochází k tzv. volnému vyznění. Pravopis slova *dub* žáci zdůvodňují jiným tvarem slova – *dubu*, mohou však rovněž využít příbuzné slovo *dubový*. Stejně zdůvodňujeme i pravopis slov, u nichž dochází k asimilaci znělosti na morfematickém švu, např.: *hádká – hádek* nebo *hádat se*.

Žáci v 5. ročníku se mohou opřít o slovo tvorné znalosti a vyhledat slovo základové, např.: *prosba – prosit*. Žáci jsou dále obeznámeni s tím, že některé hlásky mohou ve výslovnosti splývat (*ts* a *ds* v *š*; *tš* a *dš* v *č*). U slov zakončených na *d* a *t* se seznamují s psanou podobou vybraných přípon *-ský, -ství, -stvo, -ší*, např. *pražský, lidství, lidstvo, sladší*.³⁹

Dále se žáci seznamují s pravopisem přídavných jmen s příponami *-ný, -ní*. Látka se vysvětluje tak, že pokud slovo tvorný základ končí stejnou souhláskou, jakou začíná přípona, vzniknou zdvojené souhlásky, v písmu přepisované dvěma písmeny. Žáci pro správné psaní uplatňují slovo tvorné znalosti, např.: *kámen – ný - kamenný, den -ní - denní*.

1.3.6 PSANÍ VELKÝCH PÍSMEN VE VLASTNÍCH JMÉNECH

Žáci se učí rozlišovat psaní velkých písmen ve vlastních jménech osobních a zeměpisných. Pro správné rozlišení psaní velkého písmene je důležité určit význam slova. Pro významové rozlišení slov, která vznikla z obecných, lze uvést slova: *Písek – písek, Most – most*. Pokud je vlastní jméno přeneseno na označení věci, která souvisí s původním významem, stává se obecným, např.: *Babička – babička*.

Ze slovo tvorného hlediska se žáci v odvozeninách vlastních jmen učí, že:

³⁸ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 54-55. ISBN 1721-4526.

³⁹ Tamtéž, s. 56.

- 1) „Názvy obyvatel měst, zemí, států, území se píší s velkým písmenem: Pražan, Moravan, Hanák, Alžířan, Evropan.
- 2) Přídavná jména odvozená od vlastních jmen zeměpisných se píší s malým písmenem: jihlavský, brněnský, evropský, ruský.
- 3) Odvozeniny označující území a vzniklé z těchto přídavných jmen se píší s velkým písmenem: Jihlavsko, Brněnsko, Ostravsko.
- 4) Kombinované odvozeniny píšeme také s velkým písmenem: Poohří, Polabí, Podkrkonoší.
- 5) Přídavná jména odvozená od osobních jmen s významem individuálně přivlastňovacím píšeme s velkým písmenem: Petrův, Zdeňkův, Boženin.
- 6) Druhově přivlastňovací (zpravidla s významem podobnosti) píšeme s písmenem malým: nerudovský, havlíčkovský, máchovský.⁴⁰

1.3.7 DĚLENÍ SLOV NA KONCI ŘÁDKU

Rozdělení slov na konci řádku se rozlišuje dle slabik, např. *spor-to-vec*. V případě, kdy hranice mezi slabikami není zřetelná, se žáci řídí stavbou slova, oddělují předpony a přípony, např. *roz-dělit*, *dět-ský*. V souhláskových skupinách je možné dělit různě, např.: *ses-tra*, *se-stra*, *sest-ra*.⁴¹

1.4 UČIVO O TVOŘENÍ SLOV A STAVBĚ SLOV A SOUVISEJÍCÍ PRAVOPISNÉ UČIVO V RVP ZV

Rámcový vzdělávací program pro základní vzdělávání (RVP ZV) určuje povinný rámec učiva pro jednotlivé stupně a obory vzdělání a vymezuje, které cíle a klíčové kompetence by měly být naplněny. Na základě RVP každá škola vytváří vlastní školní vzdělávací program, dle kterého se realizuje výuka. Do vzdělávání byly zavedeny Školským zákonem č. 561/2004 Sb. Tento zákon byl novelizován v roce 2015, zákon č. 82/2015.⁴²

Očekávané výstupy jsou závazným přehledem učiva, které by měl žák na konci 5. a 9. ročníku zvládnout alespoň v minimální úrovni. V rámci prvního stupně jsou výstupy rozděleny do dvou období. Do prvního období spadá 1. – 3. ročník, do druhého 4. – 5. ročník. Součástí RVP ZV jsou Standardy pro základní vzdělávání, které upřesňují

⁴⁰ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 57. ISBN 1721-4526.

⁴¹ Tamtéž, s. 57.

⁴² *Rámcové vzdělávací programy: Národní ústav pro vzdělávání* [online]. Praha: MŠMT, 2015 [cit. 2021-12-30]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/zarazeni-standardu-do-rvp-zv>.

očekávané výstupy. Tvoří je indikátory, které stanovují minimální úroveň obtížnosti očekávaných výstupů. Ke všem očekávaným výstupům a Standardům pro základní vzdělávání jsou vytvořeny ilustrativní úlohy pro všechny úrovně vyspělosti žáka.⁴³

1.4.1 UČIVO O TVOŘENÍ SLOV V RVP ZV

Učivo o tvoření slov je uvedeno ve složce Jazyková výchova. Není zahrnuto v RVP ZV v rámci 1. stupně základní školy. Je zařazeno až na 2. stupni ZŠ.

Očekávaný výstup: „ČJL-9-2-02: Žák rozlišuje a příklady v textu dokládá nejdůležitější způsoby obohacování slovní zásoby a zásady tvoření českých slov, rozpoznává přenesená pojmenování, zvláště ve frazémeh.“

Stanovené indikátory a ilustrativní úlohy:

1) indikátor:

„Žák pozná slova, která jsou slovotvorně příbuzná.“

Příklad 1. ilustrativní úlohy:

Podtrhni slova příbuzná se slovem voda:

vodní, vodivý, vodnický, závod, podvodník, vodárna, vodička

2) indikátor:

Žák k danému slovu doplní slova odvozená.

Příklad 2. ilustrativní úlohy:

Pomocí vhodných předpon obměňuj sloveso volat. Všiměj si, jak se mění jeho význam:

Sed', tebe jsem _volal. Učitel dnes _volal Petra. Výbor oddílu po zápase trenéra _volal z funkce.

Nemohl to unést, proto _volal kamaráda.

3) indikátor:

Žák vytvoří slova složená a rozliší je od slov odvozených.

Příklad 3. a 4. ilustrativní úlohy:

V textu podtrhni slova složená:

⁴³ Metodické komentáře ke Standardům pro základní vzdělávání: Jitka Altmanová, Květoslava Klímová [online]. Praha: NÚV, 2015 [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: https://clanky.rvp.cz/wp-content/uploads/prilohy/20713/metodicke_komentare_ke_standardum_zv.pdf.

V dějepise jsme se dozvěděli, že rodokmeny některých panovnických rodů mohou být sáhodlouhé.

Vyjádři slovem složeným, jak říkáme:

místu, kde se vyrábí pivo:

vyučovacímu předmětu, který se zabývá státy i světadíly:

chytání ryb:

4) indikátor:

Žák nahradí vyznačená slova přejatá českými ekvivalenty.

Příklad 5. ilustrativní úlohy:

Nahrad' vyznačená cizí slova slovy českými se shodným či podobným významem:

*Součástí českého jazyka tvoří **gramatika**. Ve volném čase hraji **foťbal**.*

*Mám čas **maximálně** dvě hodiny. Půjdeme do **centra** města.*

5) Žák vybere z nabídky slovo, které je přeneseným pojmenováním.

6) Žák prokáže schopnost interpretovat význam / porozumět významu přeneseného pojmenování.

7) Žák ovládá zásady tvoření slov⁴⁴

1.4.2 UČIVO O STAVBĚ SLOVA V RVP ZV

Pro učivo o stavbě slova jsou vymezeny očekávané výstupy na 1. stupni ZŠ v 2. období:

„ČJL-5-2-02: Žák rozlišuje ve slově kořen, část příponovou, předponovou a koncovku.“

V 1. období se žáci seznamují se slovy příbuznými, v RVP ZV jsou stanovené tyto

výstupy: *„ČJL-3-2-02: Žák porovnává významy slov, zvláště slova opačného významu a slova významem souřadná, nadřazená a podřazená, **vyhledá v textu slova příbuzná**.“*

Stanovené indikátory s ilustrativními úlohami:

1) indikátor:

„Žák rozliší, v kterých případech se jedná o slova příbuzná a v kterých o tvary téhož slova.“

Příklad 1. ilustrativní úlohy:

⁴⁴ *Standardy RVP ZV: Národní ústav pro vzdělávání [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/zarazeni-standardu-do-rvp-zv>.*

Roztříd' uvedená slova na dvě skupiny tak, aby v jedné byly pouze tvary slova les a ve druhé slova s tímto slovem příbuzná:

lesník, lesa, zalesnit, lesní, lesu, prales, lesem, polesí

slova příbuzná se slovem les: _____

tvary slova les: _____

2) indikátor:

Žák rozliší, která slova jsou příbuzná se zadaným slovem.

Příklad 2. ilustrativní úlohy:

Český jazyk je náš jazyk národní. Které z následujících slov není příbuzné se slovem český?

- a) čeština
- b) Česko
- c) Čech
- d) česat

3) indikátor:

Žák určí kořen slova, část příponovou, předponovou.

Příklad 3. a 4. ilustrativní úlohy:

Proved' rozbor stavby slova nevýslovně:

část předponová: _____

kořen slova: _____

část příponová: _____

Které z následujících slov obsahuje předponovou i příponovou část?

- a) proslov
- b) ledový
- c) nstartovat
- d) lékařka

4) indikátor:

Žák k danému slovu uvede slova příbuzná. ⁴⁵

⁴⁵ Standardy RVP ZV: Národní ústav pro vzdělávání [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/zarazeni-standardu-do-rvp-zv>.

1.4.3 SOUVISEJÍCÍ PRAVOPISNÉ UČIVO V RVP ZV

Očekávané výstupy:

„ČJL-3-2-08 odůvodňuje a píše správně: i/y po tvrdých a měkkých souhláskách a po obojetných souhláskách ve vyjmenovaných slovech; dě, tě, ně, ú/ů, bě, vě, mě – mimo morfologický šev; velká písmena na začátku věty a v typických případech vlastních jmen osob, zvířat a místních pojmenování.“

1.5 POJETÍ UČIVA O TVOŘENÍ SLOV, O STAVBĚ SLOV A SOUVISEJÍCÍHO PRAVOPISNÉHO UČIVA V UČEBNICÍCH ČESKÉHO JAZYKA PRO 5. ROČNÍK ZŠ

1.5.1 CHARAKTERISTIKA ANALYZOVANÝCH UČEBNIC

Učebnice jsou pro učitele základní didaktickou pomůckou, měly by být vytvořeny v souladu s RVP ZV. Provedli jsme analýzu morfematického, slovtvorného a souvisejícího pravopisného učiva ve vybraných řadách učebnic českého jazyka pro 5. ročník ZŠ. Zaměřili jsme se na didaktickou transformaci obsahu v učebnicích pro 5. ročník čtyř různých nakladatelství – SPN, Fraus, Nová škola, Taktik. V 5. ročníku se opakuje učivo o stavbě slova, žáci ze 3. ročníku, znají pojmy kořen, předpona a přípona, procvičují pravopis souhláskových skupin na morfematickém švu předpony a kořene, dále opakují pravopis předpon (*od-, nad-, pod-, před-, roz-, bez-, od-, v-, s-, z-, vz-*) a skupin *bě/bje, vě/vje, pě*. Novým učivem jsou souhláskové skupiny na švu přípony a kořene, skupiny *mě/mně* a pravopis tvarů přídavných jmen s příponou *-ský, -ští*.

Ačkoli RVP jako výstup 2. období slovtvorné učivo vůbec neuvádí, v učebnicích se vyskytuje.

1.5.2 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ SPN

Učebnice nakladatelství SPN Český jazyk pro 5. ročník ZŠ byla vydána roku 2010. Zpracovaly ji doc. PhDr. Eva Hošnová, CSc., doc. PhDr. Martina Šmejkalová, Ph.D., doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D., a Milada Buriánková.⁴⁶

⁴⁶ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010. ISBN 978-80-7235-453-5

V učebnici je zařazena kapitola *Slovo a význam. Tvoření slov a jejich stavba*. V první části učebnice je žákům připomenuto učivo ze 4. ročníku v části s nadpisem *Slova příbuzná* a podnadpisem *Zopakujte si*. Nejdříve je zde zařazena správná definice slov příbuzných a kořene slova, poté jsou uvedeny konkrétní příklady slov, zároveň jsou i připomenuty pojmy část předponová a příponová, žáci jsou také upozorněni na to, že kořen slova se může v některých slovech obměňovat.⁴⁷

Slova, která spolu svým tvarem i významem souvisí, jsou slova příbuzná. Tu část, která se ve všech příbuzných slovech opakuje, kterou mají společnou, nazýváme kořen.

sedět – sedadlo, sedlo, posed, osedlat...

voda – vodárna, vodní, povodeň, zavodnit

plavat – plavky, plavec, plavecký, přeplavat

Některá slova mají jen kořen: lov, skok, hod.

Vedle kořenu mohou mít slova

část předponovou (stojí před kořenem): podiv, odchod, výlov a

část příponovou (stojí za kořenem): divák, chodník, lovec.

Mnoho slov má část předponovou i příponovou: průvodce, závozník, překrásný.

V některých příbuzných slovech se kořen obměňuje:

čáp – čapí, dvůr – dvorek, květ – kvítek, moucha – muška

Dále je zařazeno cvičení, které ověřuje pochopení výše zmíněné poučky. Žáci mají vyhledat slova, která do řad příbuzných slov nepatří, mají určit hláskové změny v kořeni u příbuzných slov a vyhledat slova, která mají předponovou a příponovou část. Pro procvičení jsou zde další dvě cvičení.

Následující podkapitolou je *Stavba slova*. Tématu je věnováno osm cvičení, z toho dvě se zaměřují na doplnění i, í nebo y, ý po obojetných souhláskách uvnitř slova, v předponách vy-, vý- v příponách a koncovkách. V prvním cvičení si žáci na uvedeném schématu zopakují pojmy *předponová část, kořen a příponová část*. Ve cvičení jsou

⁴⁷ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, s. 28-29. ISBN 978-80-7235-453-5.

položeny doplňující otázky. Úkolem je vyhledat slova, která nemají předponovou část a příponovou část a najít slovo, které má dvě předpony:

<i>předponová část</i>	<i>kořen</i>	<i>příponová část</i>
-	<i>kres</i>	<i>líř</i>
-	<i>kres</i>	<i>lení</i>
<i>vý</i>	<i>kres</i>	-
<i>na</i>	<i>kres</i>	<i>lený</i>
<i>nedo</i>	<i>kres</i>	<i>lit</i> ⁴⁸

Dále jsou přiloženy dva barevné rámečky s nadpisem *Pamatujte si:*⁴⁹

Předponovou část může tvořit

jedna předpona: rozhled, podívat se, objížďka, nebo

více předpon: po/od/stoupit, ne/roz/hodný, pře/vy/právět.

Také příponovou část může tvořit jedna přípona, nebo více přípon

(tuto látku budete probírat ve vyšších ročnících).

Příponová část může vedle jedné nebo více přípon zahrnovat i koncovku (kresl – íři, kresl – íte).

Koncovky se v různých tvarech téhož jména mění:

- podle pádu a čísla (kreslíře, kreslířem, kreslířích) – to jsou koncovky pádové,

- podle osoby a čísla (kreslím, kreslíme, kreslíte) – to jsou koncovky osobní.

Některá slova neobsahují příponu, koncovka je hned za kořenem (hlava, hlavou, hlavy).

<i>kořen</i>	<i>přípona</i>	<i>koncovka</i>	<i>předpona</i>	<i>kořen</i>	<i>koncovka</i>
<i>kresl</i>	<i>íř</i>	<i>e</i>	<i>na</i>	<i>kresl</i>	<i>ím</i>
<i>kresl</i>	<i>íř</i>	<i>em</i>	<i>na</i>	<i>kresl</i>	<i>íš</i>
<i>kresl</i>	<i>íř</i>	<i>i</i>	<i>na</i>	<i>kresl</i>	<i>íme</i>

⁴⁸ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, s. 30. ISBN 978-80-7235-453-5

⁴⁹ Tamtéž, s. 30.

Ve výše uvedeném schématu je nesprávně vyčleněn kořen slova *kresl-*, i když v prvním cvičení je správně vymezen kořen slova *-kres-*. Jak stavba tvarů slova *kreslíř*, tak stavba tvarů slova *nakreslit* je tedy znázorněna ve schématu chybně.

V následujících cvičení je úkolem rozlišit různé tvary jediného slova a slova příbuzná, ve tvarech slova mají žáci vyznačit koncovku, ve slovech příbuzných předponu, kořen, příponu a koncovku. Dále jsou zde cvičení na doplnění *i*, *í* nebo *y*, *ý* po obojetných souhláskách. V posledním cvičení mají žáci rozlišit, která ze zadaných slov mají za kořenem jen koncovku a která příponu a koncovku.

Níže je přiložena tabulka s nadpisem *Pamatujte si*, v níž je obsáhlé vysvětlení, jak vznikají nová slova, a rozlišuje se zde rozbor slovotvorný a rozbor stavby slova. Žáci se seznamují s novými pojmy: slovo základové, slovotvorný základ a slovo odvozené. Pojem základové slovo je v učebnici vysvětleno jako slovo, ze kterého se tvoří nové (odvozené) slovo a slovotvorný základ jako ta část, která přechází ze slova základového do slova odvozeného, kterou mají společnou.⁵⁰

⁵⁰ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, s. 32-33. ISBN 978-80-7235-453-5.

Nové slovo se netvoří tak, že se spojí kořen s předponou a příponou. Tvoří se ze slova, které v jazyce už existuje.

Stavba slova: Slovo *pralesní* má s příbuznými slovy *les* a *prales* společný kořen *les* a můžeme v něm vydělit předponu *pra-* a příponovou část *-ní*.

Tvoření slova: Slovo *pralesní* nevzniklo připojením předpony *pra-* a příponové části *-ní* ke kořenu *les*, ale **bylo utvořeno postupně**. Ze základového slova *les* bylo předponou *pra-* odvozeno slovo *prales* a teprve pak bylo ze základového slova *prales* odvozeno příponovou částí *-ní* slovo *pralesní* (*les* → *prales* → *pralesní*).

Slova *hvězda*, *hvězdář* a *hvězdářka* mají společný kořen *hvězd*, ale slovo *hvězdářka* nevzniklo připojením přípon *-ář* a *-ka* ke kořenu *hvězd*, ale nejprve bylo od slova *hvězda* odvozeno příponou *-ář* slovo *hvězdář* a teprve pak bylo od slova *hvězdář* odvozeno příponou *-ka* slovo *hvězdářka* (*hvězda* → *hvězdář* → *hvězdářka*).

Slovo, z kterého se tvoří nové (odvozené) slovo, se nazývá **základové slovo**.

Ta část, která přechází ze slova základového do slova odvozeného, kterou mají společnou, se nazývá **slovotvorný základ**.

Stavba slova

slovo	předpona	kořen	příponová část
<i>pralesní</i>	<i>pra-</i>	<i>les</i>	<i>-ní</i>
<i>hvězdář</i>		<i>hvězd</i>	<i>-ář + -ka</i>

Tvoření slov

základové slovo	předpona	přípona	odvozené slovo	slovotvorný základ
<i>les</i>	<i>pra-</i>		<i>prales</i>	<i>les</i>
<i>prales</i>		<i>-ní</i>	<i>pralesní</i>	<i>prales</i>
<i>hvězda</i>		<i>-ář</i>	<i>hvězdář</i>	<i>hvězd</i>
<i>hvězdář</i>		<i>-ka</i>	<i>hvězdářka</i>	<i>hvězdář</i>
<i>strom</i>		<i>-eček</i>	<i>stroměček</i>	<i>strom</i>
<i>hlava</i>		<i>-ička</i>	<i>hlavička</i>	<i>hlav</i>
<i>list</i>		<i>-ovat</i>	<i>listovat</i>	<i>list</i>
<i>listovat</i>	<i>na-</i>		<i>nalistovat</i>	<i>listovat</i>
<i>počítat</i>		<i>-ač</i>	<i>počítač</i>	<i>počít</i>
<i>počítač</i>		<i>-ový</i>	<i>počítačový</i>	<i>počítač</i>

V následujících cvičeních si žáci mohou procvičit nově nabyté vědomosti. Cvičení se zaměřují na vyhledání základového slova, objevuje se zde i úkol, který je zaměřen na slovesa. Připojením předpony ke slovesu mají žáci vysvětlit změnu významu nově utvořeného slova. Další cvičení je založeno na analyticko-syntetickém myšlenkovém postupu, žáci mají tvořit od sloves různými příponami podstatná jména označující pracovníky nebo lidi, kteří se něčím zabývají.

V části nazvané *Pamatujte si* se žáci dozvídají novou informaci, že při dělení slov uplatňují znalosti získané z oblasti stavby slova.⁵¹

Slova na konci řádku dělíme podle slabik: *mra-ve-nec, ve-se-ly, kni-ha, brou-ci.*

Při dělení se také řídíme stavbou slov: vý-chod, den-ní, vý-vrt-ka, nej-lep-ší.

Tam, kde není zřejmé, jak bylo slovo utvořeno, můžeme dělit různě:

če-ský i čes-ký, vši-chni i všich-ni, ci-tron i cit-ron.

Dále jsou uvedeny definice předpony a předložky. Chybí zde poučka, že mezi předložku a slovo s ní spojené můžeme vložit další slovo.

Předpona je část slova: *bezstarostný, vlévat se, doletět, podkolenky.*

Předložka je samostatné slovo: *bez starosti, v létě, do letadla, pod kolenem.*

Novou látkou je psaní předložek *s, se/z, ze*. Je zařazena poučka, že předložka *s, se* se pojí se 7. pádem a předložka *z, ze* s 2. pádem.⁵²

Předložka *s, se* se spojuje vždy se 7. pádem: *s kým, s čím?*

Např.: koš s odpadky, buchta s tvarohem, chlapec se psem.

Předložka *z, ze* se spojuje s 2. pádem: *z koho, z čeho?*

Např.: přijel z Francie, kočka z útulku, hrnečky z porcelánu.

⁵¹ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, s. 35. ISBN 978-80-7235-453-5

⁵² Tamtéž, s. 36.

Následuje vysvětlení psaní předpon *s-*, *z-* a *vz-*. Učivo je podáváno tak, že slova s předponou *s-* vyjadřují pohyb shora dolů, pohyb z povrchu pryč a směr dohromady. Slova s předponou *vz-* vyjadřují pohyb směrem vzhůru a předpona *z-* se píše ve všech ostatních případech. Vhodně jsou zařazeny obrázky znázorňující významy pohybu spojené s psaním předpon *s-* a *vz-*.⁵³

O tom, zda v předponě slova napíšeme s-, z-, nebo vz-, rozhoduje většinou jeho význam.

Slova s předponou s- vyjadřují

pohyb shora dolů, např. *spadnout, sjíždět ze svahu, dívat se shora,*

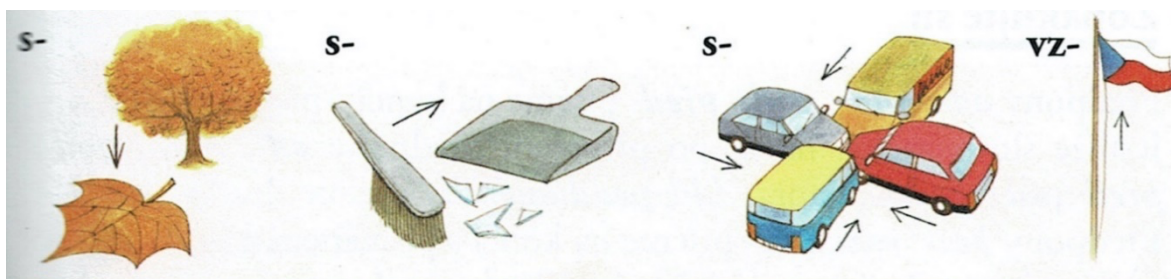
pohyb z povrchu pryč, např. *smést drobký ze stolu, setřít si slzy,*

směrování dohromady, např. *seběhnout se na náměstí, spojit se proti nepříteli, sbírat známky.*

V ostatních případech se píše předpona z-, např. limonáda zteplala, mlha zhoustla, poranění se zhojilo, ztratil jsem odvahu.

Slova s předponou vz- vyjadřují

pohyb směrem vzhůru, např. *vznášet se, vzplanout, vztyčit.*

Obrázek 1: Psaní předpon *s-* a *vz-*

Zdroj: Český jazyk: pro 5. ročník základní školy

K procvičení jsou v učebnici uvedena doplňovací cvičení, ve kterých je úkolem doplnit vhodnou předponu. Ve cvičení 4 na straně 38 s nadpisem *Pro zasmání*, zaměřujícím se na významy slov, mají žáci vysvětlit, proč jsou věty směšné, poté mají opravit chyby

⁵³ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, s. 37. ISBN 978-80-7235-453-5

(Tomáš zbil ptačí budku. Při kreslení jsem si smazal tričko.).⁵⁴ Takové cvičení je velmi vhodně zařazeno, uplatňuje se zde zásada vědomého osvojení učiva společně s přiměřenou motivací. Je důležité, aby žáci učivo pochopili, nikoli aby jej jen mechanicky opakovali.

Další pravopisná cvičení, která souvisí se stavbou slova, jsou věnována opakování učiva z přechodného ročníku – předpony *od-*, *nad-*, *pod-*, *před-*, *bez-*, *roz-*, *vz-* a psaní *ú* po předponě. Učebnice uvádí poučení:⁵⁵

Předpony od-, nad-, pod-, před- píšeme na konci s písmenem d.

Jestliže slovo začíná na d, po připojení předpony od-, nad-, pod-, před- píšeme -dd-, např. oddíl, poddůstojník.

Předpony bez-, roz-, a vz- píšeme na konci s písmenem z.

Jestliže slovo začíná na z, po připojení předpony bez-, roz-, píšeme -zz-, např. bezzásadový, rozzlobit.

U slov začínající na ú-, se ú- píše po předponě, např. účelný – bezúčelný.

K upevnění učiva jsou zařazena tři cvičení, v prvním mají žáci oddělit předpony ve slovech, ve druhém doplnit věty vhodnými přídavnými jmény s předponami, zde se uplatňuje onomaziologický postup:

„Kdo si neví rady, je _____, Výrobek bez vady je _____, Člověk, který si nepřipouští starosti, je _____, Služba, za kterou se neplatí, je _____, Miminko, které nemá zuby, je _____, Žárovka, která začala zářit je _____. Papír, zničený škubáním je _____. Lev, který začal zuřit, je _____. Tatínek, který se začal zlobit, je _____.“⁵⁶

Třetí cvičení se zaměřuje na správné doplnění *ú* nebo *ů*.

K zopakování jsou zde i skupiny hlásek přepisovaných *bě*, *vě* nebo *bje*, *vje*. Žáci si mají připomenout, že skupinu *bje* a *vje* napíšeme, pokud se předpona *ob-* a *v-* setká s kořenem

⁵⁴HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, cv. 4 s. 38. ISBN 978-80-7235-453-5.

⁵⁵Tamtéž, s. 38.

⁵⁶Tamtéž, s. 39.

slova, který začíná na *je-*, v ostatních případech píšeme *bě* a *vě*.⁵⁷ Připomenutí, že *pě* píšeme pouze s *ě*, chybí.

Skupinu hlásek, kterou vyslovujeme [bje], [vje], zapisujeme buď **bě**, **vě**, nebo **bje**, **vje**. Skupinu **bje**, **vje** napíšeme, jestliže se setká předpona **ob-** nebo **v-** s kořenem slova, který začíná na **je-**, například: *objezd*, *objevit*, *objednávka*, *vjezd*, *vjet*.
V ostatních případech píšeme **bě**, **vě**: *obědvat*, *obět'*, *obětavý*, *obě*, *věta*, *skvělý*, *pověra*.

Navazuje učivo o psaní přídavných jmen s příponou *-ný*, *-ní* a s příponou *-ský*. Ve žlutém rámečku s nadpisem *Pamatujte si* je učivo vyloženo:⁵⁸

Jestliže se tvoří přídavné jméno **příponou -ný** nebo **-ní** od podstatného jména, jehož **kořen končí na -n** nebo **-ň**, píší se v přídavném jménu **dvě n** vedle sebe, například *okno* – *oken-ní*, *záchrana* – *záchranný*.

U podstatných jmen **před příponou -ík** a **-ice** píšeme vždy jen jedno **n**, například *viník*, *ceník*, *vinice*.

Od jmen zvířat se přídavná jména netvoří příponou *-ní*, ale jen **koncovkou -í**, například *ryba* – *rybí*, *pštros* – *pštrosí*, tedy také například *havran* – *havraní*, *jelen* –

Přídavná jména odvozená od jmen končících na **-s** mají zakončení **-ský**.

V písmu *i* ve výslovnosti zde splývá **-s** + **-ský** ve **-ský**:

Brandýs + *ský* – *brandýský*, v množném čísle *brandýští*,

Rus + *ský* – *ruský*, v množném čísle *ruští*.

Ve skupinách **-š** + **-ský** a **-ž** + **-ský** píšeme i vyslovujeme **obě souhlásky**:

Dobříš + *-ský* – *dobříšský*, v množném čísle *kroměřížští*.

Pozor na pravopis!

Čech – *český* – *čeští*

Přídavná jména utvořená od vlastních jmen se píší s **malým počátečním písmenem**:

Praha – *pražský* (*sportovní klub*), *Brno* – *brněnský* (*herec*), *Ostrava* – *ostravský* (*občan*), ale *Pražský hrad* (*vlastní jméno*).

⁵⁷ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, s. 39. ISBN 978-80-7235-453-5.

⁵⁸ Tamtéž, s. 40-42.

K procvičení učiva o příponách *-ný* a *-ní* jsou zařazena tři cvičení, v prvním mají žáci vytvořit přídavná jména připojením přípony *-ný* nebo *-ní* nebo koncovky *-í*. Ve druhém cvičení mají do vět doplnit přídavná jména a v posledním cvičení je úkolem doplnit *n*, nebo *nn*. Pro upevnění psaní přídavných jmen s příponou *-ský* je pouze jedna úloha, v níž je úkolem napsat slova v množném čísle. Další cvičení je zaměřeno na doplnění velkých a malých písmen, tímto cvičením končí kapitola *Tvoření slov a jejich stavba*.

V kapitole, *Co jsme se naučili* je zařazena závěrečná sebereflexe pro žáky formou kontrolního testu. V testu je celkem pět otázek, první a druhá otázka nesouvisí s učivem o tvoření slov a stavbě slov, zadáním je vyhledat synonyma a antonyma, z toho důvodu uvádíme kontrolní test od otázky č. 3:⁵⁹

3) Škrtněte slova, která nemají předponu.

vběhnout, včas, včela, vchod, vhodit, vjet, vlákat, vlajka, vnuk, vpřed, vrazit, vrata, vrýt, vrtule, vstát, vstup, všít, všimnout si, vzad

4) U těchto slov určete předponu, kořen, příponu a koncovku:

<i>předpona</i>	<i>kořen</i>	<i>přípona</i>	<i>koncovka</i>
-----------------	--------------	----------------	-----------------

přepracovaný –

dotazníky –

5) Vyhledejte základové slovo k těmto odvozeným slovům a pak podtrhněte jejich společný slovotvorný základ:

trávník - *přijít*-

houbařit - *houbička* –

tenista - *tenistka* –

1.5.3 SHRNU TÍ

Učebnice splňuje v oblasti učiva o stavbě slova výstupy RVP, jako rozšiřující učivo je tvoření slov s klíčovými pojmy: slovo základové a slovotvorný základ. Všechny důležité informace, které si mají žáci zapamatovat či zopakovat, jsou zvýrazněné v ohraničeném žlutém rámečku pod nadpisem *Zopakujte si* nebo *Pamatujte si*. Další doplňující informace v učebnici nejsou. Jako první je vyvozena stavba slova, až poté slovotvorba. Pro upevnění

⁵⁹ HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, s. 47. ISBN 978-80-7235-453-5

látky je uvedeno dostatek cvičení. V učebnici jsme našli odbornou chybu, ve schématu je zde vymezen kořen slova *-kresl-* ve tvarech slova *kreslíř* (*kreslíře, kreslířem, kreslíři*) a *nakreslit* (*nakreslím, nakreslíš a nakreslíme*). Vzhledem k chybnému vyčlenění kořene jsou i přípony vymezeny chybně. V učivu o pravopise skupin *bě/bje* a *vě/vje* chybí připomenutí, že *pě* píšeme pouze s *ě*. V závěru celé kapitoly je zařazen souhrnný test pro ověření znalostí žáků.

1.5.4 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ FRAUS

Učebnici pro 5. ročník ZŠ vydalo nakladatelství Fraus v roce 2011, vytvořily ji autorky PhDr., Jaroslava Kosová, Ph.D., Mgr. Gabriela Babušová, Mgr. Lenka Rykrová, Mgr. Jitka Vokšická a ilustroval ji Jiří Vančura.

Učivo o stavbě slova a tvoření slov zahrnuje kapitola s názvem *Mění se*, s podnázvem *Opakování ze 4. ročníku: stavba slova, vyjmenovaná slova. Slovo tvorba: klíčová slova*. Kapitola je rozdělena do dvou částí, na straně 22 je uvedena krátkým textem s nadpisem *Letní čas*, pod textem jsou otázky. Úkolem žáků je uvést slova příbuzná k zadaným slovům a určit jejich kořen.

Níže jsou zařazeny dva rámečky, v jednom je poučka o slovech příbuzných, v druhém konkrétní ukázka rozboru stavby slova.⁶⁰

Slova příbuzná jsou slova se stejným kořenem. Např. ruka, rukáv, ručička.

Stavba slova

předpona

předpona

kořen

přípona

koncovka

ne

vy

myšl

en

ý

Definice slov příbuzných se opírá pouze o jeden ze dvou znaků příbuznosti slov, a to o znak morfematický, opomenut je sémantický znak, tj. že významy slov příbuzných spolu souvisí. Bez tohoto znaku žáci nemohou pochopit, že např. slova *vodník* a *podvodník* nejsou příbuzná.

⁶⁰ KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, s. 22. ISBN 978-80-7238-960-5.

Následuje celkem 13 cvičení, k prohloubení učiva o stavbě slova jsou zde pouze dvě cvičení. Na straně 26 je uveden další text s nadpisem *Zimní pneumatiky*, pod textem je pět cvičení. Jedno se vztahuje ke stavbě slova, úkolem je provést rozbor stavby slova, u podstatných jmen mají žáci určit i koncovku v zadaných slovech.

Poté jsou bez nadpisu či jiného zvýraznění vyloženy pojmy *slovo základové* a *slovotvorba*:⁶¹

Mnohá slova vznikají (nejčastěji se odvozují) z jiných slov, např. zima → zimní, hodina → hodiny → hodinář → hodinářův. Slovo, ze kterého bylo utvořeno jiné slovo, se nazývá slovo základové, např. hodiny je slovo základové pro slovo hodinář, hodinář je slovo základové pro slovo hodinářův. Slovo, které není odvozené z jiného slova, je prvotní, např. zima, hodina. Tvořením slov se zabývá slovotvorba.

Druhý slovotvorný řetězec je uveden chybně, začínat by měl slovem *hodiny*.

Pod tabulkou mají žáci za úkol porovnat následující odvozená slova se slovy základovými:⁶²

vzor → vzorek vnuk → pravnuček počítat → počítadlo
jahoda → jahodový modrý → modrat hluboký → zhluboka

Pokračuje další výklad společně s doplňujícími informacemi o slovotvorném základu v zeleném rámečku. Zde jsou vysvětleny pojmy *slovotvorný základ* a *slovotvorný prostředek*:⁶³

Část slova, kterou má základové slovo shodnou se slovem nově vytvořeným, se nazývá slovotvorný základ. Část, která se liší, je slovotvorný prostředek (obvykle je jím předpona nebo přípona).

Např. jahod = slovotvorný základ, ový = slovotvorný prostředek.

Slovotvorný základ se může shodovat se základovým slovem (pralesní) nebo s kořenem slova (talířek). Ve slovotvorném základu mohou být stejné hláskové změny jako v kořenu slova, např. měkčení: ruka → ručka.

⁶¹ KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, s. 27. ISBN 978-80-7238-960-5.

⁶² Tamtéž, s. 27.

⁶³ Tamtéž, s. 27.

Výše uvedené vysvětlení je didakticky zjednodušené. K pochopení hláskových změn při tvoření slova by mohlo přispět, kdyby byl žákům slovtvorný proces představen jako proces dynamický a slovtvorný základ byl charakterizován jako ta část slova, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.

Pod vysvětlivkou je ukázkové cvičení, v němž žáci spojují slova základová a odvozená:

Vyber správná základová slova ke slovům v levém sloupci. Urči slovtvorný základ.⁶⁴

<i>jablečný</i>	<i>jaro</i>	<i>přelézt</i>	<i>učit, učitel</i>
<i>chodívat</i>	<i>hluboký</i>	<i>vzpomínka</i>	<i>plavání, plavat</i>
<i>jarní</i>	<i>vrrr</i>	<i>učitelův</i>	<i>žák, žákovský</i>
<i>hluboko</i>	<i>vrtat</i>	<i>plavec</i>	<i>vzpomínat, upomínka</i>
<i>vrčet</i>	<i>chodit</i>	<i>mražený</i>	<i>lézt, přelézat</i>
<i>vrtáčka</i>	<i>jablko</i>	<i>žákyně</i>	<i>mráz, zamražený</i>

Ke slovu *mražený* však není základovým slovem ani slovo *mráz*, ani slovo *zamražený*, nýbrž sloveso *mrazit*, a to tvar příčestí trpného *mražen*.

Následuje tabulka s vysvětlením termínů *slovtvorný rozbor* a *rozbor stavby slova*, níže je přiložena i zelená tabulka s doplňujícími informacemi o pojmech *kořen* a *slovtvorný základ*:⁶⁵

*Určení základového slova, slovtvorného základu a slovtvorného prostředku nazýváme **slovtvorný rozbor**. Např. lékařský – základové slovo *lékař*.*

*Určení kořene, předpon, přípon, popř. koncovky, je **rozbor stavby slova**. Např. *lék-ařsk-ý**

Uvedený příklad slovtvorného rozboru není úplný, neodpovídá předchozí definici.

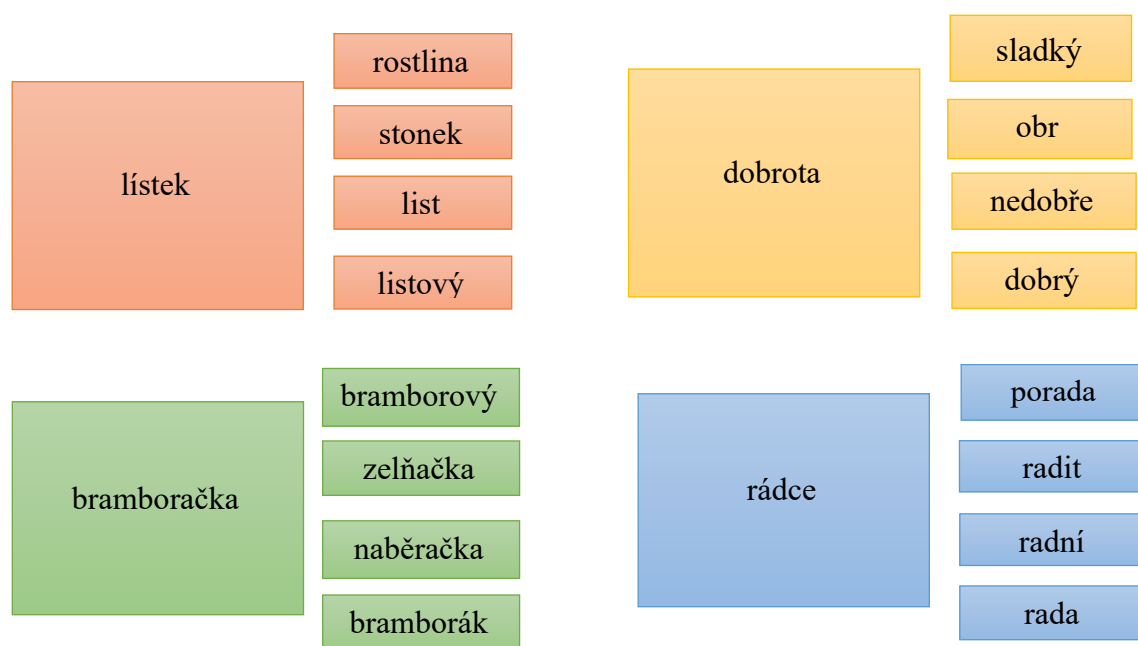
⁶⁴KOSOVI, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, cv. 21 s. 27. ISBN 978-80-7238-960-5.

⁶⁵Tamtéž, s. 28.

Kořen mají všechna příbuzná slova stejný, **slovotvorný základ** nikoliv. Např. les – lesník – prales – pralesní – kořen les.

Učivo o tvoření slov si mohou žáci upevnit na následujících čtyřech cvičeních. Ve cv. 22 je kladen důraz na sémaziologický postup.

„Proved' slovotvorný rozbor. Základová slova vybírej z nabídky. Pomůže ti, když si řekneš význam zkoumaného slova.“⁶⁶

Slovo *bramboračka* není didakticky vhodný příklad slova, ke kterému mají žáci hledat slovo základové, neboť najít slovo základové je obtížné. V nabídce učebnice je slovo *bramborák*, ale významová souvislost mezi polévkou a bramborákem není průhledná.

Následující cvičení se zaměřují na slovotvorný rozbor a slovotvorné prostředky, ve dvou cvičeních žáci vytváří slovotvorný řetězec. Na straně 28 ve cvičení 24 je zadán úkol, v němž žáci klasifikují slova *cvičiště*, *chlapeček*, *zmrzlinový*, *rozdělit*, *skladiště*, *rozlomit*, *stromček*, *rozkrojit*, *zeleninový*, *koupaliště*, *pracoviště*, *rozpūlit*, *hrneček*, *makový*, *dědeček*, *masový* do skupin podle slovotvorných prostředků a vysvětlují význam

⁶⁶KOSO VÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, cv. 22 s. 28. ISBN 978-80-7238-960-5.

prostředků pro význam slov ve skupině. Žáci pracují podle vzoru: *přípona – ař (kuchař, tiskař) – názvy povolání*.⁶⁷

Kapitola *Vyrábíme* je zaměřena na opakování učiva ze 4. ročníku, věnuje se souhláskovým skupinám, psaní *ě, je* a skupin *s mě, mně*. Souhláskové skupiny nejsou nijak připomenuty, objevují se zde pouze upevňovací cvičení. Před tabulkou s vysvětlením učiva o pravopisu *ě* a *je* je cvičení, které nabádá žáky k vlastnímu vyvození pravidla.⁶⁸

*Urči kořen slov. Slova rozděl na ta s předponou **ob-**, **v-** a na ta se skupinami **bě**, **vě**.*

vjezd, oběd, objevil, věda, objevitel, vědec, vjel, věnovat, věděli, objely, věnec, objížďka.

Takové cvičení je velmi vhodně zařazeno, respektuje didaktickou zásadu aktivity, žáci se zde za pomoci učitele zúčastňují vyvozování poznatků.

*Skupinu **bje**, **vje** píšeme tehdy, když po předponách **ob-**, **v-** následuje kořen začínající skupinou **je**, např. objev, vjel.*

*Skupinu **bě**, **vě** píšeme ve všech ostatních případech, např. chybět, věštit.*

*Skupinu **pě** píšeme vždy bez **j**, např. pěšina, poupě.*

Před nácvičkou pravopisu skupin *mě, mně* si žáci mají opět zopakovat rozbor stavby slova a rozbor slovo tvorný, doplňující úlohou je najít slova se stejným kořenem: *měna, měřítko, změkčovací, vyměnit, měknutí, měřidlo, obměkčit, měřička, záměna, měnit*. Následně je učivo vyvozeno:⁶⁹

*Skupinu hlásek vyslovovanou [mňe] píšeme většinou **mě**, např. na stromě, změřit, někdy **mně**, např. skromně, vzpomněl.*

⁶⁷ KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, s. 28. ISBN 978-80-7238-960-5.

⁶⁸ Tamtéž, s. 31.

⁶⁹ Tamtéž, cv. 8 s. 32.

Skupinu **mě** píšeme v těchto případech:

- a) v základu slova, např. **měsíc**, **vyměnit**;
- b) tam, kde v příbuzném slově nebo v jiném tvaru téhož slova píšeme **m**, např. **soukromý** – **soukromě**, **umí** – **uměl**, **tma** – **zatmění**;
- c) zpravidla v koncovkách podstatných jmen, např. v **domě**, u **země**.

Pod vysvětlením je zařazeno doplňovací cvičení, úkolem je doplnit do slov skupinu **mě** a zdůvodnit pravopis pomocí výše uvedeného přehledu. Následující cvičení vedou žáky k logicko-myšlenkovému procesu komparace, úkolem je určit příslovce odvozená od přídavných jmen **vědomý**, **známé**, **temná**, **rozumný** a druhým úkolem je určit slovotvorný základ příslovci **soukromě** a **významně**. Žáci u takových úloh musí vynaložit značné myšlenkové úsilí, autoři tak respektují didaktickou zásadu aktivity.

Následující vysvětlení se opět opírá o znalosti stavby slova:

Tam, kde je součástí stavby slova souhláska **n**, píšeme **mně**. Obvykle je to:

- a) u některých příslovci, např. **temně** (**temný**), **jemně** (**jemný**);
- b) u některých sloves a slov od nich odvozených, např. **zapomněl** (**zapomenout**), **domněnka** (**domnívat se**).

Ve slově **tamější** (zvyky) píšeme **mě**, protože je utvořeno od příslovce **tam**.

Zopakování předpon **nad-**, **pod-**, **před-**, **od-**, **bez-**, **roz-**, **vz-** slouží poučka:

V předponách **nad-**, **pod-**, **před-**, **od-**, píšeme vždy **d** (např. **nadpis**, **podpora**, **předtucha**, **odpustit**).

V předponách **bez-**, **roz-**, **vz-** píšeme vždy **z** (**bezpečí**, **rozbalit**, **vzplanout**).

Žáci mají uvádět slova obsahující výše uvedené předpony. Poté mají provést rozbor stavby následujících slov a říct, čím jsou tato slova neobvyklá: **oddaný**, **rozsoudit**, **kamenný**, **měkký**, **dražší**, **rozzářit**, **oddělit**, **rozzlobený**. V dalším úkolu, založeném na onomaziologickém postupu, mají žáci vyjádřit podstatným nebo přídavným jménem:

*miminko bez zubů, ohrada z prken, výlet na celý den, byt v suterénu, brýle na ochranu očí.*⁷⁰

Cvičení navazuje na další výklad zdvojených souhlásek, v zeleném rámečku je doplňující informace, že složené slovo má více kořenů:⁷¹

*Pokud se ve slově setkají dvě stejné souhlásky na styku předpony a kořene (např. rozzářený) nebo kořene a přípony (např. denní), dochází ke **zdvojení souhlásek**.*

Dvě souhlásky vyslovujeme obvykle jako jednu, např. rozzlobený [rozlobený], ranní [raňí].

Naopak dvě souhlásky vyslovujeme odděleně v těchto případech:

a) chceme-li odlišit význam slova s jedinou souhláskou, např. nejjasnější – nejvíce jasný, nejjasnější – ještě více nejasný;

b) uvnitř slov složených, např. půllitr.

Ke zdvojení souhlásek dochází také v některých tvarech slov, např. v pecce, nezlomme to.

Složené slovo má více než jeden kořen,
např. vlastivěda (kořeny vlast, věd).

Látku si mají žáci procvičit a upevnit v doplňovacím cvičení, v němž je úkolem doplnit jednu nebo dvě souhlásky a provést rozbor stavby doplňovaného slova. Učebnice podává výklad zdvojených souhlásek *-ný, -ní*:⁷²

*Ke zdvojení souhlásek dochází i v dalších případech. Pokud je kořen podstatného jména zakončený souhláskou **-n**, píšeme v přídavných jménech tvořených příponou **-ný, -ní**, dvě **-nn-**, např. jmenný (kořen jmen-), denní (kořen den-). **Obě -nn-** zůstávají i ve slovech odvozených, např. povinně.*

ALE: Přídavná jména utvořená od názvů zvířat mají koncovku **-í**. Je-li kořen zakončen na **-n**, píšeme (jedno) **-n-**, např. sloní, jelení.

*Ve slovech s příponami **-ík, -ice, -ina** je jedno **-n-**, např. deník, vinice, cenina.*

*Pamatujte si: **Ranní** rozcvička (probíhá ráno), **raná** zelenina (sklízí se časně).*

⁷⁰ KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. Český jazyk: pro 5. ročník základní školy. Plzeň: Fraus, 2011, cv. 16 s. 35. ISBN 978-80-7238-960-5.

⁷¹ Tamtéž, s. 36.

⁷² Tamtéž, s. 36.

Oproti učebnici nakladatelství SPN je zde výklad rozšířen o slova k zapamatování (*ranní, raná*). Dále se žáci seznamují s vybranými souhláskovými skupinami *-ts-*, *-ds-*, *-tš-*, *-dš-* na švu předpony nebo přípony a kořene slova. Toto učivo se v učebnici nakladatelství SPN rovněž nevykládá.

Souhláskové skupiny na styku předpony nebo přípony a kořene jsou vysvětleny takto:⁷³

*Na styku předpony nebo přípony a kořene slova se objevují někdy **souhláskové skupiny**, které jinak vyslovujeme, než píšeme. Důležitá jsou vždy ostatní slova, která nám napoví pravopisnou souvislost. Souhláskové skupiny **-ts-**, **-ds-** vyslovujeme [c], např. dětský [d'ecký], lidský [lický], skupiny **-tš-**, **-dš-** vyslovujeme [č], např. většina [vječina], řidič [řičí].*

V tématu Příponové části odvozených přídavných jmen autoři žáky upozorňují, že se s tímto učivem podrobněji seznámí ve vyšších ročnících. Z toho důvodu uvádějí základní poučení:⁷⁴

Příponové části odvozených přídavných jmen

Přídavná jména odvozená od vlastních názvů (jmen), se píše vždy s malým počátečním písmenem, např. Ostrava → ostravský, Vánoce → vánoční. Příponová část odvozeného přídavného jména bývá různá a někdy dochází i ke změně souhlásek v kořeni slova (tzv. měkčení).

Příklady: Rus – ruský, Čech – český, Lucemburk – lucemburský, Rakousko – rakouský, Kanada – kanadský, Zábřeh – zábřežský.

V žádném českém slově se nepíše dvě s za sebou. Výjimku tvoří citoslovce, např. psst. Odlišně je tomu např. v němčině.

Kapitola *Sportuji, sportuješ, sportuje*, která je uvedena textem *Jak jsme na tom s pohybem*, se zaměřuje na předpony *s-* a *z-*. Na následujícím cvičení žáci induktivně vyvodí rozdíl mezi předponami *s-* a *z-*. Úkolem je určit u slov slovtvorný základ a slovtvorný prostředek, poté určit kořeny slov a k některým slovům mají uvést i slova příbuzná.

⁷³ KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, s. 37. ISBN 978-80-7238-960-5.

⁷⁴ Tamtéž, s. 37.

Před poučením je opět zařazeno cvičení o stavbě slova, které je založeno na logicko-myšlenkovém postupu třídění:

*Vypiš z úvodního textu slova začínající písmeny s a z. Rozděl je do tří skupin: 1. s nebo z je součástí kořene, 2. s je předpona, 3. z je předpona.*⁷⁵

V tématu *psaní předpon s- a z-* se nejdříve vysvětluje psaní předpony s-. Tento pravopisný jev si žáci mohou upevnit v doplňovacím cvičení. Pak je vysvětleno psaní předpony z-, opět následují doplňovací cvičení.⁷⁶

Psaní předpon s- a z- ve slovech se většinou řídí významem slova.

Předponu s- píšeme ve slovech s významem:

a) (spojovat) **dohromady**, např. *spřátelit se, slepit, sběr*

b) (pohyb) **shora dolů** nebo **z povrchu pryč**, např. *spadnout, smazat, seskok.*

Psaní některých slov si musíme pamatovat, např. strávit (strava), skončit, sdělit, spotřebovat, shořet, shnit, stěžovat si, schválit, spáchat.

Předponu z- píšeme ve slovech s významem:

Změny stavu, např. *zhubnout, zkrásnět, zčervenat.*

V některých případech si psaní musíme pamatovat, např. zpívat, ztratit, zcuchat, zklamat, zkoušet (zkouška), způsob, zpověď.

Toto pravidlo se týká nejen sloves, ale všech slov s těmito slovesy příbuzných (např. zpívat, zpěv, zpěvák).

⁷⁵ KOSOVI, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, s. 39. ISBN 978-80-7238-960-5.

⁷⁶ Tamtéž, s. 39-40.

Následuje cvičení, které je tvořivé:⁷⁷

Napiš přes fólii do mřížky slova s předponami *s-*, nebo *z-* patřící do vět. Tajenku doplň do věty pod mřížkou.

Honza si na cestu

--	--	--	--	--	--	--	--

ranec.

Oba potůčky

--	--	--	--	--	--	--	--

do údolí.

Stříbrné prstýnky po čase

--	--	--	--	--	--	--	--

.

Pan učitel nás

--	--	--	--	--	--	--

z matematiky.

Náramek

--	--	--	--	--	--	--

z ruky.

Markéta

--	--	--	--	--	--	--

kružnici z tabule.

Cesta určená pro cyklisty se nazývá

CYKLO _____.

Dále autoři zmiňují významové rozdíly mezi předponami:⁷⁸

Předponou s- a z- někdy rozlišujeme význam slov, např.:

stěžovat si (podávat stížnost)

ztěžovat (dělat těžším, komplikovat)

správa (řízení, např. majetku, domu)

zpráva (informace, např. ze sportu)

svolat (přivolat, sezvat dohromady)

zvolat (zavolat, např. „Auu!“)

shlédnout (z výšky, shora)

zhlédnout (uvidět, např. film)

sužovat (trýznit, mučit bolestí, hladem)

zužovat (zmenšit šířku, např. chodníku)

⁷⁷ KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, cv. 10 s. 40. ISBN 978-80-7238-960-5.

⁷⁸ Tamtéž, s. 41.

I v této pravopisné oblasti uvádí tato učebnice více poznatků než učebnice nakladatelství SPN, poukazuje na slova k zapamatování, vysvětluje psaní předpony *z-* a uvádí konkrétní příklady dvojic slov s předponou *s-* nebo *z-*.

1.5.5 SHRnutí

Učebnice je vizuálně velmi pestrá a barevná, důležité informace jsou barevně zvýrazněny ve žlutém rámečku, v zeleném rámečku se objevují doplňující informace. Oproti zkoumané učebnici nakladatelství SPN nabízí učebnice mnohem více různorodých cvičení, která jsou zaměřena na rozvoj logického myšlení žáků. Velmi vhodná jsou cvičení vedoucí žáky k samostatnému vyvození pouček. Nové poznatky jsou zde vyvozovány ve vztazích a souvislostech s dříve získanými poznatky, je tak respektována didaktická zásada soustavnosti. V učebnici jsou v oblasti učiva o tvoření slov vykládány pojmy: *slovotvorba*, *slovo základové*, *slovotvorný základ* a *slovotvorný prostředek*, výstupy RVP v 2. období 1. stupně ZŠ však znalost pojmů z oblasti tvoření slov neuvádějí. V oblasti učiva o tvoření slov jsme objevili několik odborných chyb. V poučce na straně 27 autoři chybně uvádějí ve slovotvorném řetězci slovo *hodina*. Na straně 27 ve cvičení 21 by mělo být u slova *mražený* v nabídce základových slov slovo *mrazit*. Z didaktického hlediska je nevhodně zvoleno slovo *bramboračka*, aby k němu žáci hledali slovo základové. V učebnici je patrné spirálové opakování učiva, v každé kapitole je zařazeno několik cvičení pro zopakování předchozí látky, zásada trvalosti tak vede k efektivnímu vyučování.

1.5.6 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ NOVÁ ŠKOLA

Učebnici pro 5. ročník vydalo v roce 2014 nakladatelství Nová škola, autorky učebnice jsou Mgr. Ivana Fabiánová, Mgr. Ilona Kirchnerová, Mgr. Zita Janáčková, ilustrovali ji René Bača a Alena Baisová.

Učivu se věnuje třetí kapitola *Slovo a jeho stavba, tvoření slov*. V kapitole je celkem 12 podkapitol souvisejících s pravopisným výcvikem, 1. kapitola s názvem *Části slova: kořen, předpona, přípona, koncovka* a 2. kapitola *Příbuzná slova* se věnují učivu o stavbě slova. Na začátku první kapitoly si mají žáci zopakovat znalosti z předchozích ročníků, souhrnné informace jsou ve žlutém rámečku:⁷⁹

⁷⁹ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 22. ISBN 978-80-87591-42-0.

Zopakujte si:

Při rozboru stavby slova rozlišujeme: **kořen, předponu a příponovou část.**

Kořen je část slova, která je nositelem slovního významu a je **společnou částí příbuzných slov**: *letadlo, letectví, letouny, letecké, odlet, letět...*

Některá slova mají jen kořen: **let**.

Slovo může mít předponu: **od/let**.

Slovo může mít i dvě předpony: **ne/od/let/ět**.

Slovo může mít i příponovou část: **let/ět**.

Pod rámečkem je zařazeno cvičení na vyhledání předpony, kořene slova a slov příbuzných. V dalším doplňovacím cvičení mají žáci u slov po obojetných souhláskách (přesněji vyjádření je po *obojetných písmenech*) doplnit i, í nebo y, ý a barevně vyznačit kořen.

Následně se žáci setkávají s poučkou, že příponovou část lze rozdělit na příponu a koncovku:⁸⁰

Příponovou část můžeme dále rozdělit na příponu a koncovku.

Přípona je část slova, která stojí za kořenem: *vodník, vodníka*.

Koncovka je část slova, která se **při ohýbání slov** (skloňování a časování) **mění**:

a) *podle pádu a čísla*: *vodníka, vodníkovi, vodníkem*;

b) *podle osoby a čísla*: *plavu, plaveš, plaveme*.

Některá slova neobsahují příponu, koncovka je hned za kořenem: *ruka, ruky*.

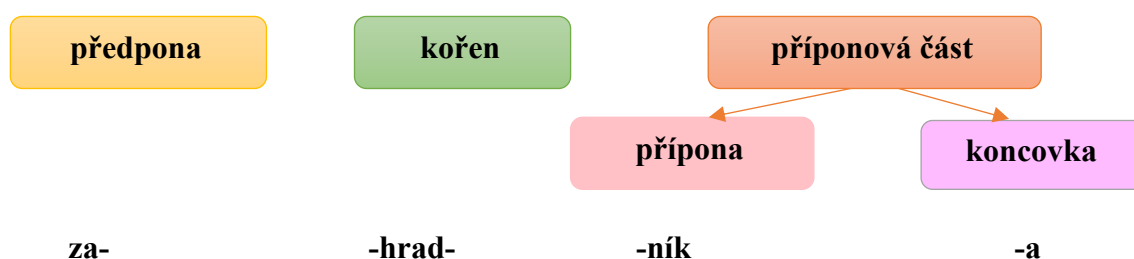
V poučce o příponové části se uplatňuje určitá míra didaktického zjednodušení, která by mohla vést k mylné generalizaci. Žáci nejsou seznámeni s tím, že přípon může být ve slově více (cukr – **ář** – **k** – a).

Dále je vložena tabulka s přehledem stavby slova a příloženými příklady, pod příklady je upřesnění, že koncovky se v různých tvarech téhož jména mění:⁸¹

⁸⁰FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 22. ISBN 978-80-87591-42-0.

⁸¹ Tamtéž, s. 23.

Stavba slova – přehled

Stavba slova – příklady

Tabulka 1: Stavba slova – příklady

		<i>příponová část</i>	
<i>předpona</i>	<i>kořen</i>	<i>přípona</i>	<i>koncovka</i>
	-vod-	0	-a
0	-vod-	-ník	0
0	-vod-	-ník	-ovi (3. pád)
0	-vod-	-ička	-a
po-	-vod-	-ňov	-ý

Zdroj: Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy⁸²

V tabulce je chybně rozděleno slovo *vodička*, správné řešení by mělo být:

0 – vod – ičk – a.

Koncovky se v různých tvarech téhož slova mění.

Koncovku vyhledáme tak, že začneme slovo **ohýbat** (skloňovat nebo časovat):

voda, vody, vodě (koncovky -a, -y, -ě); vařím, vaříš, vaří (koncovky -ím, -íš, -í).

K upevnění učiva jsou zde 4 cvičení, z toho 2 se zaměřují na vyhledání předpony, kořene, přípony a koncovky. Druhá kapitola je zaměřena na slova příbuzná.

Definice slov příbuzných v učebnici:⁸³

Zopakujte si:

Příbuzná slova jsou slova, která mají **společný kořen** a jsou si významově blízká.

Např.: ryba, rybí, rybářský, rybník, porybný...

⁸² FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 23. ISBN 978-80-87591-42-0.

⁸³ Tamtéž, s. 24.

Za vhodnější považujeme definici příbuzných slov jako slov příbuzných, jejichž významy spolu souvisejí. Např. významová souvislost příbuzných slov *porodnice* a *přírodopis* je dána slovesem *rodit*. Že jde o slova „významově blízka“, nemusí žáci pochopit.

Doplňující informace upozorňuje, že některá slova mohou mít stejný kořen, ale odlišný význam, taková slova nejsou slovy příbuznými.

„Kořen některých slov zní stejně, ale tato slova mají odlišný význam, proto nejsou příbuzná.“

Např.: topit – topení, topidlo, zatopit, otop – souvisí s teplem;

ALE: topit – topení, utopenec, utopit, potopit – souvisí s vodou.“⁸⁴

V kapitole *Příbuzná slova* je sedm cvičení. Na straně 25 je cvičení 3 označeno symbolem pro obtížnější úkoly. Žáci mají rozhodnout, ve kterých dvojicích jsou slova příbuzná, své tvrzení mají zdůvodnit. Jsou uvedeny tyto dvojice slov: „*přechod – chodba, kruh – kroužek, sníh – sníst, nálev – levný, výtah – tahle, hodit – hodina, bratr – sebrat, letní – letecký, vodítko – voděnka, dřevo – dřevák, klapat – patrona.“⁸⁵ Ve cvičení 6 je upozornění na předpony měnící význam slov.*

Další kapitola s názvem *Tvoření slov* začíná úvodním článkem *České slovo robot zná celý svět přes 90 let*. Dále je zařazen výklad učiva o tvoření slov:⁸⁶

⁸⁴ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 24. ISBN 978-80-87591-42-0.

⁸⁵ Tamtéž, cv. 3 s. 25.

⁸⁶ Tamtéž, s. 28.

Nová slova se tvoří ze slov, která už v jazyce existují. Jak bylo slovo utvořeno, zjišťujeme pomocí **slovotvorného rozboru**. Postupujeme takto:

1. **Hledáme vztah zkoumaného odvozeného slova k jinému slovu** (tzv. základovému), např. **letec** – někdo, díky komu má letadlo letět.

(Slovo odvozené a základové jsou vždy slova příbuzná.)

2. **Obě slova** (slovo základové a slovo odvozené) **porovnáváme**:

a) najdeme jejich **společnou část – slovotvorný základ** (-let-),

b) u slova odvozeného najdeme tu část, s jejíž pomocí slovo vzniklo – **slovotvorný prostředek**, např. přípona -ec.

3. Vše **shrňeme**: Např.: slovo **letec** vzniklo ze **základového slova** **letět** odvozením příponou -ec. Obě slova mají **společný slovotvorný základ -let-** a **podobný význam**.

Pod nadpisem *Rozlišujte* je upozornění na odlišnosti slovotvorného rozboru a rozboru stavby slova, dále je předložena názorná ukázka slovotvorného rozboru a příklady.

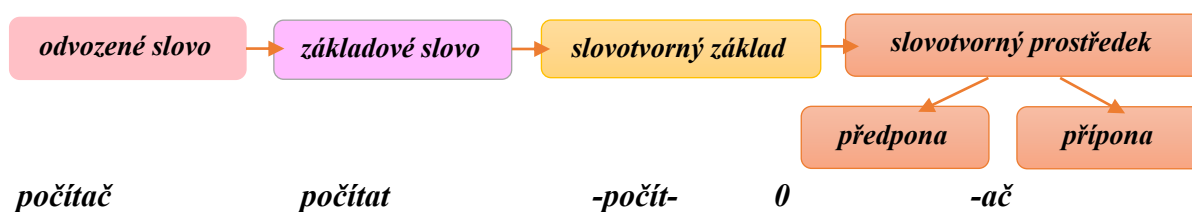
„Rozlišujte:

Při slovotvorném rozboru vyhledáváme ve slově **dvě hlavní části**: 1) **slovotvorný základ**, 2) **slovotvorný prostředek** (předponu, příponu).

Při rozboru stavby slova vyhledáváme ve slově **více částí**:

1) předponu, 2) kořen, 3) příponu, 4) koncovku“⁸⁷

Slovotvorný rozbor (zjištění, jak bylo slovo utvořeno) – **přehled**

Slovotvorný rozbor není proveden správně. Ze slova základového *počítat* vstoupil do slova utvořeného *počítač* slovotvorný základ *počíta-*, slovo *počítač* bylo utvořeno příponou -č.

⁸⁷ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 28-29. ISBN 978-80-87591-42-0.

Slovotvorný rozbor – příklady

Tabulka 2: Slovotvorný rozbor – příklady

odvozené slovo	základové slovo	slovotvorný základ	slovotvorný prostředek	
			předpona	přípona
lesník	les	-les-	0	-ník
rozpažit	paže	-paž-	roz-,	-it
pevnost	pevný	-pevn-	0	-ost
nedovařená	vařená	-vařen-	ne-, do-	-á

Zdroj: Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy⁸⁸

Příklady slovotvorných rozborů jsou opět chybné. Slovotvorný rozbor je třeba provádět na základních tvarech slov. Tvar *nedovařená* není základním, tj. slovníkovým tvarem přídavného jména. Tím je tvar *nedovařený*. Za základové slovo lze považovat, jak sloveso *nedovařit*, a to ve tvaru přičestí trpného *nedovařen*, tak i přídavné jméno *dovařený*. Slovotvorné základy pak jsou buď *nedovařen-*, nebo *dovařený*. Za příponu nelze považovat *-á*, v případě, že je základovým slovem *nedovařen*, je slovotvorným prostředkem koncovka *-ý*, v případě, že je základovým slovem přídavné jméno *dovařený*, je slovotvorným prostředkem *ne-*. Jedním ze slovotvorných prostředků slova *rozpažit* je *-i(t)*, nikoli *-it*.

Ve cvičení 4 na straně 29 žáci onomaziologickým postupem odvozují slova, poté ve cvičení 5 na straně 30 je úkolem najít přídavná jména utvořená příponou z podstatných jmen (*železo, malíř, knížka, medvěd, papír, pivo*⁸⁹).

„a) Napište, jak se nazývá ten, kdo:

a) učí ve škole (mužský rod)	d) prodává v obchodě (ženský rod)
b) řídí auto (ženský rod)	e) vypravuje příběh (mužský rod)
c) potápí se (mužský rod)	f) maluje obrazy (ženský rod)

b) Jak říkáme tomu, kdo je:

a) starý (mužský rod)	c) kudrnatý (mužský rod)
b) mladý (ženský rod)	d) dravý (mužský rod)

⁸⁸ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy. Brno: Nová škola, 2014, s. 29. ISBN 978-80-87591-42-0.

⁸⁹ Tamtéž, cv. 5 s. 30.

c) *Jak říkáme místu, kde se:*a) *pracuje*c) *peče (např. chléb, rohlíky)*b) *studuje*d) *čeká (např. na autobus) “⁹⁰*

Zadání *Jak se nazývá ten, kdo řídí auto (ženský rod), a ten, kdo prodává v obchodě (ženský rod)* může vést u žáků k mylnému závěru, že slovo *řidička* bylo utvořeno ze základového slova *řídít* a slovo *prodavačka* ze základového slova *prodávat*.

V kapitole o tvoření slov je i zahrnuto poučení o dělení slov na konci řádku:⁹¹

Poznatky o tvoření slov využíváme při dělení slov na konci řádku.

Slova na konci řádku dělíme podle slabik (m-la-dý, pod-lož-ka, Kr-ko-no-še).

Pokud není hranice mezi slabikami zřetelná, řídíme se utvořením slova:

někdy oddělujeme předponu (ob-jezd); jindy příponu (zed-ník, dět-ský).

Některé souhláskové skupiny uprostřed slova můžeme dělit různě:

Např.: se-stra, ses-tra, sest-ra; pa-stva, pas-tva, past-va.

K procvičení je zde zařazena hra se slovy. Pomocí různých předpon a přípon mají žáci tvořit ze slov základových (*sklo, ruka, kouzlo, světlo, práce, čtení, věda, paměť, čas, voda*) slova odvozená, která patří k odlišným slovním druhům. Je zde uveden vzor.

Vzor: smích: podstatné jméno – posměch, přídavné jméno – směšný, sloveso – vysmívat se, příslovce – výsměšně.⁹²

Cvičení je zadáno chybně. Slovo *smích* není základovým slovem pro slova *posměch, výsměšně, vysmívat se*.

V závěru kapitoly *Tvoření slov* je shrnuto učivo o tvoření slov a stavbě slova. Pod poučením jsou tři cvičení, v prvním je úkolem provést rozbor stavby slova, ve druhém mají žáci rozlišit tvary téhož slova a slova příbuzná a v posledním cvičení, které je zaměřeno na tvoření slov, je úkolem ke každému základovému slovu napsat slovo odvozené.

⁹⁰ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, cv. 4 s. 29. ISBN 978-80-87591-42-0.

⁹¹ Tamtéž, s. 30.

⁹² Tamtéž, s. 30.

Shrnutí – části slova, tvoření slov⁹³

Při rozboru stavby slova rozlišujeme: **kořen, předponu a příponovou část.**

Kořen je část slova, která je **nositelem slovního významu** a která je společná všem příbuzným slovům (*příručka, ruka, rukavice, ručitel*).

Předpona je část slova, která stojí před kořenem: *zaručit se.*

Příponová část je část slova, která stojí za kořenem: *zaručený.* Můžeme ji dále rozdělit na **příponu a koncovku.**

Přípona je část slova, která stojí za kořenem: *zaručený.*

Koncovka je část slova, která se **při ohýbání slov** (skloňování a časování) **mění**: *zaručený, zaručeného...*

Pomocí **slovotvorného rozboru** zjišťujeme, jak bylo slovo vytvořeno.

1. **Hledáme jeho vztah k jinému slovu, např.:** *vařečka – vařit.*

2. **Obě slova porovnáváme:**

a) Najdeme jejich **společnou část – slovotvorný základ** (*-vař-*).

b) U slova **odvozeného** najdeme tu část, s jejíž pomocí slovo vzniklo – **slovotvorný prostředek** (*přípona -ečka*).

3. Vše **shrňeme**: slovo *vařečka* vzniklo ze **základového slova** *vařit* odvozením příponou *-ečka*. Obě slova mají společný slovotvorný základ *-vař-*.

Do třetí kapitoly *Slovo a jeho stavba, tvoření slov* je rovněž zařazeno učivo o psaní předpon *od-, nad-, pod-, před-, roz-, bez-, vz-*, o psaní předpon *s-, z-* a předložek *s, z*, o změnách při odvozování slov, o skupinách *bě/bje, vě/vje, pě*, o příponách *-ný, -ní* a o přídavných jménech odvozených příponou *-ský (-cký)*. Ještě před tímto učivem je zařazen opakovací test s nadpisem *Ověříme, co už víme – části slova, tvoření slov*.⁹⁴

1) Které slovo není s ostatními příbuzné?

- a) *vodník*
- b) *odvodnit*
- c) *podvod*

⁹³ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 31. ISBN 978-80-87591-42-0.

⁹⁴ Tamtéž, s. 32.

- 2) **Které slovo obsahuje předponu?**
- a) *zárodek*
 - b) *rodiče*
 - c) *rodina*
- 3) **Které slovo má nulovou koncovku?**
- a) *kostel*
 - b) *kostka*
 - c) *kostra*
- 4) **Určete, zda je tvrzení pravdivé (ANO), nebo nepravdivé (NE).**
- a) *Slova palec a palivo jsou příbuzná. ANO / NE*
 - b) *Slovo průvodce je odvozeno pomocí předpony a přípony. ANO / NE*
 - c) *Slova ulice a uličník jsou příbuzná. ANO / NE*
- 5) **Ke kterému slovu neexistuje odvozené slovo rodu mužského?**
- a) *vládkyně*
 - b) *servírka*
 - c) *stařenka*
- 6) **Který význam nemá slovo nosič?**
- a) *člověk, který nosí zavazadla*
 - b) *součást jízdního kola nebo auta*
 - c) *součást dveří*
- 7) **V každém řádku označte slovo, které není s ostatními příbuzné.**
- a) *studna, stud, studnice, studánka*
 - b) *léto, letní, vyletnit se, let*
 - c) *svatý, svazek, svatba, posvátný*
- 8) **U kterého slova má předpona pod- jiný význam než u ostatních?**
- a) *podlézt*
 - b) *podplout*
 - c) *podvést*

V následující kapitole je zařazeno učivo o předložkách a předponách, žáci si mají zopakovat následující poučky:⁹⁵

⁹⁵ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 33. ISBN 978-80-87591-42-0.

Zopakujte si:

Předložka je samostatné slovo. Piše se samostatně. Např.: na židli, od nás.

Předpona je část slova. Pišeme ji dohromady s kořenem. Např.: nalézt, odnést.

Zařazeno je rovněž cvičení na rozlišení předpony a předložky. Zařazeno je i motivační cvičení předložené žákům jako soutěž. Úkolem je ve dvojici spojit uvedené předpony (*pře-*, *na-*, *roz-*) s vhodným slovotvorným základem (*-let-*, *-ves-*, *-nosit*, *-kázat*) a vytvořit tak co nejvíce slov. Zatímco slova *náves* a *nanosit* byla skutečně utvořena předponou, u slov *přelet*, *nálet*, *výlet* a *rozlet* může žák nabýt mylného dojmu, že rovněž jde o slova utvořená prefixací. Ve skutečnosti však tato slova byla utvořena ze základových předponových sloves koncovkovým tvořením. Cvičení tohoto typu pak mohou žáky vést k mylné generalizaci.

Následně je v učebnici zařazeno zopakování předpon *od-*, *nad-*, *pod-*, *před-*:⁹⁶

Zopakujte si:

V předponách *od-*, *nad-*, *pod-*, *před-* pišeme vždy písmeno *d*.

Např.: odpustit, nadskočit, podpis, předpona.

*Pokud začíná kořen slova na **d**, po připojení předpony *od-*, *nad-*, *pod-*, *před-* pišeme **-dd-**. Např.: oddálit, poddůstojník.*

K upevnění učiva slouží cvičení, v nichž mají žáci spojit uvedené předpony s vhodnými částmi slov, užít slova ve větách. Následuje doplňovací cvičení, v němž žáci do slov doplňují chybějící písmena, např.: u předpony *před-* mají doplnit do slova písmena *d* a *p*.

Dále si žáci mají připomenout předpony *roz-*, *bez-*, *vz-*:⁹⁷

⁹⁶ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 34. ISBN 978-80-87591-42-0.

⁹⁷ Tamtéž, s. 35.

Zopakujte si:

V předponách roz-, bez-, vz- píšeme vždy písmeno z.

Např.: rozporcovat, bezpečí, vznést.

Pokud začíná kořen slova na z, po připojení předpony roz-, bez- píšeme -zz-.

Např.: rozzlobený, bezzubý.

Pro procvičení jsou opět uvedena cvičení doplňovací a také je zařazeno cvičení, v němž mají žáci spojit předpony (roz-, bez-, pod-, nad-, před-, od-) se zbylými částmi slov (-zubý, -dajný, -seda, -dalovat, -sázka, -sedit), následně mají vzniklá slova použít ve větách a napsat do sešitu.

Sedmá kapitola představuje žákům učivo o psaní předpon s- a z- na základě upravené textové ukázky (C. S. Lewis; *Letopisy Narnie*), ve které si mají žáci všimnout tučně zvýrazněných slov. Je zařazena poučka:⁹⁸

Psaní předpony s-, nebo z- se řídí většinou významem slova.

Předpona s- je, stejně jako v učebnici nakladatelství Fraus, vykládána jako první. Poté se žáci nově seznamují s předponou z-.

Předponu s- píšeme ve slovech, která vyjadřují:

a) pohyb shora dolů: sletět, sjíždět, spadnout, dívat se shora...

b) pohyb z povrchu pryč: setřít, smést, shodit...

c) směřování dohromady: seběhnout se, shromáždit se, sbírat...

K poučení jsou přiloženy i názorné obrázky pohybu shora dolů, z povrchu pryč a směřování dohromady, dále autoři upozorňují na slova, která si musíme pamatovat.

Pravopis některých slov s předponou s- nelze odůvodnit jejich významem. Tato slova si musíme zapamatovat:

shořet, skončit, spálit, stvořit, shnít, spotřebovat, stesk, strava (a slova příbuzná).

⁹⁸ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 37. ISBN 978-80-87591-42-0.

Příklady slov určených k zapamatování se v jednotlivých učebnicích odlišují. Učebnice nakladatelství Fraus uvádí navíc slova: *strávit (strava), sdělit, stěžovat si, schválit, spáchat*, v učebnici nakladatelství SPN neuvádí slova k zapamatování.

Po předponě *s-* se žáci seznamují s předponou *z-*, v učebnici je zařazeno poučení:⁹⁹

Předponu *z-* píšeme ve slovech, která vyjadřují:

a) změnu stavu: *zlevnit, zhubnout, zčervenat, zblednout, zničit, zbit...*

b) dokončení děje: *zkrátit, zkřivit, zradit, zřítit se...*

c) odloučení: *zběhnout (z války), zřít se (majetku)...*

Přemysl Hauser v publikaci *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace* uvádí: „Předpona *z-* vytváří slovesa dokonavá: *zkazit, zlomit, zmýlit se, zjednat, ztratit*. Tvoří se jí dokonavá slovesa z přídavných jmen s významem *stát se nějakým*: *zčervenat, zmodrat, ztuhnout, zhubenět* nebo *činit nějakým*: *zpevnit, změkčit, ztenčit*. Pokud se žáci ještě nesetkali se slovesným videm, vysvětlujeme význam předpony tím, že vyjadřuje dokončení děje. Není správné označovat tento význam jako „změnu stavu“. O takový význam jde jen u stavových sloves: *červivět – zčervivět, stárnout – zestárnout* nikoli u sloves činnostních: *zřezat, zkosit, zbořit*.“¹⁰⁰

K procvičení je vloženo modelové cvičení, ve kterém žáci mají vytvořit slovesa s předponou *z-*, *ze-* podle vzoru.

Pravopis některých slov s předponou *z-* nelze odůvodnit jejich významem. Tato slova si musíme zapamatovat:

Zkouška, zpěv, způsob, zkoumání, zpověď, zpytovat (a slova příbuzná).

⁹⁹ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 38. ISBN 978-80-87591-42-0.

¹⁰⁰ HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, s. 55. ISBN 1721-4526.

Dále autoři upozorňují na slova k zapamatování a dvojice slov, která se liší pravopisem i významem:¹⁰¹

Pozor na dvojice slov, které se liší pravopisem i významem, ale neliší se výslovností.

správa – Obrátte se na správu (správce) objektu.

zpráva – Z dovolené poslal jen krátkou zprávu.

shlédnout (shlížet) – Shlédli z rozhledny dolů.

zhlédnout (zhlížet) – Zhlédli zajímavou výstavu.

stěžovat si – Babička si stěžovala na bolesti nohou.

ztěžovat – Nesnaž se jim tu práci ještě ztěžovat.

sbít – Z prkének zkus sbít dřevěnou krabici.

zbít – Opovaž se ho ještě jednou zbít.

Následuje doplňovací cvičení, ve kterém je úkolem doplnit slovo ze sloupce v náležitém tvaru do vět.

V další kapitole je zařazeno učivo o předložkách *s* a *z*:¹⁰²

Předložka z (ze) se pojí s 2. pádem: pohled z Prahy, spolužáci ze školy.

Předložka s (se) se pojí se 7. pádem: s radostí, se strýcem.

Následně autoři uvádějí shrnutí učiva o psaní předpon a předložek, své znalosti si žáci mohou ověřit v souhrnném opakovacím testu.

¹⁰¹ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 39-40. ISBN 978-80-87591-42-0.

¹⁰² Tamtéž, s. 41.

Shrnutí – psaní předpon a předložek¹⁰³**Co víme o psaní předpon a předložek**

- V předponách **od-**, **nad-**, **pod-**, **před-** píšeme vždy **d** (*odnést, nadskočit*).
- V předponách **roz-**, **bez-**, **vz-** píšeme vždy **z** (*roznést, bezpečí, vzplanout*).
- Psaní předpon **s-**, **z-** se řídí těmito pravidly:

1. **S-** píšeme při významu **směrování dohromady** (*shromáždit*), **z povrchu pryč** (*smazat*), **shora dolů** (*shodit*).

Psaní některých slov si musíme zapamatovat: **shořet, skončit, spálit, stvořit, shnit, spotřebovat, stesk, strava** (a slova příbuzná).

2. **Z-** píšeme ve významu **změny stavu** (*zežloutnout*), **dokončení děje** (*zkrátit*) a **odloučení** (*zběhnout*).

Psaní některých slov si musíme zapamatovat: **zkouška, zpěv, způsob, zkoumání, zpověď, zpytovat** (a slova příbuzná).

- Předložka **z, ze** se pojí s 2. pádem (*z domu*).
- Předložka **s, se** se pojí se 7. pádem (*s tebou*).

¹⁰³ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 43. ISBN 978-80-87591-42-0.

V kapitole *Změny při odvozování slov*, se žáci seznamují s tím, k jakým hláskovým změnám může při odvozování docházet a jak se mění pravopis.¹⁰⁴

Při odvozování slov si všímáme:

1. Jak se mění hlásky

a) **Samohlásky se mohou:**

- **krátit** (např.: *stát* – *postavit*);
- **prodlužovat** (např.: *vlak* – *vláček*);
- **střídat se s jinou hláskou** (např.: *sběr* – *sbírat*).

b) **Souhlásky se mění podle určitých pravidel. Např.:**

h → **ž** (např.: *tuha* – *tužka*, *kruh* – *kroužek*);

ch → **š** (např.: *střecha* – *stříška*, *blecha* – *bleška*);

k → **č** (např.: *klika* – *klička*, *plakat* – *plačtivý*);

t → **c** (např.: *doplatit* – *doplácet*);

d → **z** (např.: *odradit* – *odrazovat*).

2. **Jak vznikají skupiny souhlásek, jejichž pravopis se liší od výslovnosti.**

Např.: *vztáhnout* [fstáhnout]; *srdce* [srce].

3. **Jak se mění pravopis. Např. Brno – brněnský.**

Do následující kapitoly je zařazeno učivo o psaní skupin *bě/bje*, *vě/vje*, *pě*. V úvodu autoři upozorňují na souvislost s učivem o stavbě slova, poté je žákům předložena tabulka s nadpisem *Zopakujte si*.

Zopakujte si:

Skupiny hlásek vyslovované [bje], [vje] píšeme většinou **bě**, **vě**: *oběd*, *věc*.

Tam, kde se předpona **ob-** nebo **v-** setká s kořenem začínajícím na **-je-**, píšeme **bje**, **vje**: *objev*, *vjezd*.

Skupinu hlásek vyslovovanou [pje] píšeme vždy **pě**: *pěna*, *zpět*, *pěkně*.

Pro procvičení a upevnění poznatků je zařazeno cvičení, ve kterém mají žáci vyhledat slova příbuzná a zdůvodnit pravopis *ě* / *je*. V dalším cvičení mají k vyznačeným kořenům *-jet*, *-jev-* a *-jem-* připojit předpony. *-jet-* však není správně vymezený kořen.

¹⁰⁴ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 46. ISBN 978-80-87591-42-0.

Následuje upozornění na slova, která si mají žáci zapamatovat.

„Zapamatujte si pravopis slov objekt, objektiv, objektivní. Význam těchto slov si společně vysvětlíte.“¹⁰⁵

V dalším cvičení mají žáci použít slova *pěst, zpěvák, pěšina, větrník, vjezd, květy, oběd, objet, oběť* ve větách, určit pád podstatných jmen a naznačit jejich stavbu. Mají pracovat podle vzoru: *Natrhala jarní květiny. 4. pád – květ/in/y.*¹⁰⁶ Dále jsou zařazena cvičení doplňovací a cvičný diktát.

Dalším novým učivem jsou přípony *-ný, -ní*. Do úvodu je vloženo cvičení, ze kterého by žáci měli vyvodit pravopis. V textu s nadpisem *Z deníku žáka 5. A* jsou tučně zvýrazněny tvary slov *deníku, výměnný, každodenní, obchodník*, ve kterých mají určit předponu, kořen a příponu a zdůvodnit pravopis, a to za pomoci tabulky.¹⁰⁷

Pamatujte:

1. V přídavných jménech tvořených příponou *-ný* nebo *-ní* od podstatných jmen s kořenem končícím na *n* píšeme dvě *n* vedle sebe.

Např.: *-den- + -ní = denní*

-cen- + -ný = cenný

-vin- + -ný = vinný, vinná, vinné

2. U podstatných jmen tvořených příponami *-ík, -ina, -ice*, píšeme jedno *n*.

Např.: *-den- + -ík = deník*

-cen- + -ina = cenina

-vin- + -ice = vinice

3. Od názvů zvířat s kořenem končícím na *-n* se přídavná jména tvoří pouze koncovkou *-í*, proto v nich píšeme jedno *n*.

Např.: *klokan + -í = klokaní.*

Žáci jsou červeným vykřičníkem upozorněni na slova *ranní* a *rany*, k poučení jsou přiloženy obrázky s čajem a salátem.

¹⁰⁵ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 48. ISBN 978-80-87591-42-0.

¹⁰⁶ Tamtéž, cv. 5 s. 49.

¹⁰⁷ Tamtéž, s. 50.

„*ranní* čaj (odvozeno příponou *-ní* od slova *ráno*) x *rany* salát, *rané* brambory (brzká, časná odrůda)“¹⁰⁸

Své poznatky si mají žáci upevnit v dalším cvičení. Úkolem je ve slovech (*rodinný, dřevěný, červený, denní, průměrný, nevýznamný, zákonný, ramenní, olověný, základní, jelení, unavený, klokani*) vyhledat a vyznačit slovotvorný základ. Dále jsou zařazena 3 doplňovací cvičení a 1 obměňovací.

Žáci se nově seznamují s příponou *-ský (-cký)* a jsou upozorněni na změny hlásek, ke kterým dochází při odvozování. Také jsou upozorněni na to, že přídavná jména, která jsou utvořena od vlastních jmen, se píšou s malým počátečním písmenem.¹⁰⁹

Přídavná jména s příponou *-ský (-cký)* se tvoří oddělením koncovky a přidáním přípony. Např.: Jihlava – jihlavský, husita – husitský.

V množném čísle mužského rodu mají koncovku *-ští*: ostravští rodáci.

Při odvozování těchto přídavných jmen dochází často ke změnám hlásek:

k → c (<i>horník – hornický</i>)	h → ž (<i>Volha – volžský</i>)
ch → š (<i>slabocho – slabošský</i>)	g → ž (<i>Kongo – konžský</i>)

Pozor! Brandýs – brandýský. Nikdy se nepíše dvě s vedle sebe!

Při tvoření množného čísla přídavných jmen si musíme uvědomit:

-ský → -ští (<i>krkonošský – krkonošští</i>)
-cký → -čtí (<i>umělecký – umělečtí</i>)
-čký → -čcí (<i>maličský – maličcí</i>)

Přídavná jména utvořená od vlastních jmen se píšou s malým počátečním písmenem. Např.: Jihlava – jihlavský, Čechy – český.

V závěru je opět uvedeno celkové shrnutí učiva – změny při odvozování slov, skupiny *bě/bje, vě/vje, pě*; přípony *-ný, -ní*, přídavná jména tvořená příponou *-ský*.¹¹⁰

¹⁰⁸ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, s. 50. ISBN 978-80-87591-42-0.

¹⁰⁹ Tamtéž, s. 52-53.

¹¹⁰ Tamtéž, s. 54.

- Při odvozování slov dochází ke změnám samohlásek (právo – pravidlo), souhlásek (vláha – vlašný) i pravopisu (Polák – polský).
- Skupinu hlásek vyslovovanou [bje], [vje] píšeme většinou **bě, vě**: oběd, věc. Tam, kde se předpona **ob-** nebo **v-** setká s kořenem začínajícím na **-je-**, píšeme **bje, vje**: objev, vjezd. Skupinu vyslovovanou [pje] píšeme vždy **pě**.
- V **přídavných jménech** tvořených **příponou -ný** nebo **-ní** od podstatných jmen s kořenem končícím na **n** píšeme **dvě n** (den + ní = denní).
U podstatných jmen tvořených příponami **-ík, -ina, -ice** píšeme **jedno n**.
Od názvů zvířat s kořenem končícím na **-n** se přídavná jména tvoří pouze koncovkou **-í**, proto v nich píšeme **jedno n** (klokan + í = klokaní).
- **Většina přídavných jmen s příponou -ský (-cký)** se tvoří **oddělením koncovky a přidáním přípony** (Ostrava – ostravský).
Při odvozování těchto přídavných jmen dochází často ke změnám hlásek:

k → c (horník – hornický)	h → ž (Volha – volžský)
ch → š (slaboch – slabošský)	g → ž (Kongo – konžský)

K upevnění poznatků jsou zařazena dvě cvičení, následně je kapitola uzavřena opakovacím testem. Velmi vhodně je zařazeno doplňovací cvičení, v němž žáci uplatňují logicko-myšlenkový postup komparace. Musí zde rozhodnout, zda napíše jedno, nebo dvě písmena.

Rozhodněte, zda napíšete jedno, nebo dvě písmena. Potom doplňte.¹¹¹

ob ___ tavý pomocník, nečekaný ob ___ v, široký v ___ zd, p ___ na ve vaně, ra ___ í rozcvička, ra ___ é brambory, nepovi ___ é předměty, slo ___ í kly, vi ___ ý ocet, proutě ___ ý nábytek, byli ___ á mast, skleně ___ á miska, tule ___ í mládě, dřevě ___ ý stůl, kole ___ í kloub, české de ___ íky, rozsáhlé vi ___ ice

1.5.7 SHRnutí

Učebnice nakladatelství Nová škola je velmi dobře strukturovaná a rozdělení kapitol je přehledné. Obsahuje však značné množství odborných i didaktických chyb. V poučce o příponové části uvádí učebnice didaktické zjednodušení, žáci nejsou seznámeni s tím,

¹¹¹ FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy. Brno: Nová škola, 2014, cv. 1 s. 54. ISBN 978-80-87591-42-0.

že ve slově může být více přípon. V oblasti učiva o stavbě slova je chybně rozčleněno slovo *vodička* na jednotlivé morfémy. Chybně je zvýrazněn kořen *-jet-*.

Veškerý výklad je podobně jako v předchozích zkoumaných učebnicích barevně ohraničen, pod rámečkem bývají i doplňující informace, na něž upozorňuje červený vykřičník. V učebnici jsou použity symboly označující typ otázky, cvičení či organizační formu (otázky k upevnění čtenářské gramotnosti, skupinová práce, úkoly a otázky k mezipředmětovým vztahům, hry a soutěže, pište na pruh papíru nebo na fólii, komunikativní úkoly, cvičení k soutěži Vesmírné lodě od Fipíka, obtížnější úkoly, práce s internetem).

V učivu o tvoření slov autoři uvádějí pojmy: slovotvorný rozbor, slovotvorný základ, slovo odvozené a slovotvorný prostředek. Učebnice představuje v přehledu chybné příklady slovotvorných rozborů. Na straně 29 je chybně proveden slovotvorný rozbor slova *počítač*, v němž autoři učebnice uvádějí slovotvorný základ *počít-*. V níže přiložené tabulce, rovněž na straně 29, uvádějí v příkladech slovotvorného rozboru slov u slova *nedovařená* základové slovo *vařená*. Kromě toho, že je základové slovo vymezeno chybně, autoři učebnice nerespektují skutečnost, že při slovotvorném rozboru je třeba pracovat pouze se základními, tj. slovníkovými tvary slov. U přídavných jmen tvrdých je to tvar 1. pádu čísla jednotného rodu mužského. Některá cvičení jsou zadána tak, že může dojít k mylné představě žáků o tom, jak byla jednotlivá slova utvořena, může např. dojít k mylné generalizaci, že slova jako *výlet*, *nálet*, *přelet*, *rozlet* vznikla předponovým tvořením.

1.5.8 UČEBNICE NAKLADATELSTVÍ TAKTIK

Autorkou učebnice *Hravá Čeština - učebnice pro 5. ročník ZŠ*, vydané v roce 2018, je Mgr. Drahůše Čavnická. Ilustrátorkou je Michaela Slezáková.

Nejdříve jsou v učebnici vyloženy stavba slova a slova příbuzná, poté jsou vysvětleny způsoby tvoření slov, každému způsobu (odvozování, skládání a zkracování) je věnována samostatná kapitola.

V učivu o stavbě slova jsou hned na první straně kapitoly *Stavba slova, slova příbuzná* připomenuty pojmy kořen, předpona, přípona a koncovka.¹¹²

¹¹² ČAVNICKÁ, Drahůše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 10. ISBN 978-80-7563-136-7.

PŘEDPONOVÁ ČÁST			PŘÍPONOVÁ ČÁST	
Slovo	Předpona	Kořen	Přípona	Koncovka
<i>lístek</i>	-	<i>list</i>	<i>ek</i>	
<i>lístky</i>	-	<i>list</i>	<i>k</i>	<i>y</i>
<i>listí</i>	-	<i>list</i>	-	<i>í</i>
<i>listovat</i>	-	<i>list</i>	<i>ova</i>	<i>t</i>
<i>neprolistovat</i>	<i>ne-pro</i>	<i>list</i>	<i>ova</i>	<i>t</i>

V rozboru slova *lístek* by kořen neměl být *-list-*, ale *-líst-*.

Kořen = část slova, která je stejná pro všechna **příbuzná slova**.

Má s nimi **společný význam**.

LÍST

Přípona = část slova, která je připojena za kořenem a která **obměňuje význam slova**.

(může měnit i jeho slovní druh).

LÍST-EK, LIST-OVA-T

Koncovka = část slova, která u ohebného slova **určuje**:

- číslo a pád u jmen
- číslo a osobu u sloves

(její pomocí tvoříme různé tvary téhož slova).

LISTIN-A, LISTIN-Y

Příponová část = část slova, která je připojena za kořen a která se skládá z 1 nebo více přípon, na konci příponové části může být i koncovka. **LÍST-K+Y, LIST-OVA+T**

Předpona = část slova, která je připojena před kořenem na začátku slova a **obměňuje jeho význam** (nemění však jeho slovní druh). **ZA-LISTOVAT, PRO-LISTOVAT**

Předponová část = je část slova, která je připojena před kořen a která je tvořena jednou nebo více předponami.

**PRO-LISTOVAT,
NE-PRO-LISTOVAT**

Ve dvou cvičeních mají žáci oddělit část příponovou, ve druhém i předponovou, z výsledku správného řešení by žákům měl po odtržení pouze příponové části, poté i předpony a příponové části, zůstat kořen slova.

cv. 2 Ve slovech odděl část příponovou. Která část zůstane?

kovář, kovářka; letec, letuška; lékař, lékařka; lékárník, lékárnice; cukrář, cukrářka

cv. 3 Ve slovech odděl část předponovou a část příponovou. Která část slova zůstane?

vykovat, nedokovat, vzletět, přiletět, pocukrovat, nepocukrovat¹¹³

U čtvrtého zadání mají přiřadit ke kořenům vhodnou předponu.

Kořeny: CHOD, JET, DĚL, UČ

Předpony: PŘE-, POD, OD-, NAD-, NA-, VY-, NE-¹¹⁴

JET však není správně vymezený kořen slova.

Symbolem pro náročnější úlohu je označeno následující cvičení:¹¹⁵

Které slovo s kořenem les má jen kořen a koncovku? Je to jiný tvar téhož slova

(koncovka hledaného slova tvoří číslo a pád podstatného jména).

a) lesní b) lesů c) lesního

Ke skupinové práci je určeno cvičení, v němž lze využít mezipředmětových vztahů. Žáci mají napsat na papír slova z nabídky (*les, prales, hvozd, bor, háj, bučina, doubrava, mlází, houština, smrčí, obora*) a poté vysvětlit jejich význam.

Jako nová látka jsou zde vykládány způsoby tvoření slov:¹¹⁶

ZPŮSOBY TVOŘENÍ SLOV

V češtině se nová slova tvoří různými způsoby:

1. ODVOZOVÁNÍM

2. SKLÁDÁNÍM

3. ZKRACOVÁNÍM

¹¹³ ČAVNICKÁ, Drahuše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. cv. 2, 3 s. 11. ISBN 978-80-7563-136-7.

¹¹⁴ Tamtéž, cv. 4 s. 11.

¹¹⁵ Tamtéž, cv. 5 s. 11.

¹¹⁶ Tamtéž, cv. 5 s. 12.

Příklady odvozování slov

Odvozování = tvoření slov **příponami** (na konci) a **předponami** (na začátku), případně jen **koncovkami** (na konci). Vznikají tak **slova odvozená**.

Slovo, od něhož je nové slovo odvozeno příponou nebo předponou, je **základové slovo**.

Slovotvorný základ je **společná část** odvozeného slova a slova základového. Přípony a předpony vyjadřují významové rozdíly mezi slovem odvozeným a základovým. Např.

Základové slovo VODA	Slovotvorný základ VOD	Odvozené slovo VODNÍK
---------------------------------------	---	--

Základové slovo spát	Přípona -va-	Odvozené slovo spávat
--------------------------------	------------------------	---------------------------------

Základové slovo darovat	Přípona ne-	Odvozené slovo nedarovat
-----------------------------------	-----------------------	------------------------------------

Základové slovo barvit	Koncovka -a	Odvozené slovo barva
----------------------------------	-----------------------	--------------------------------

Základové slovo tělo	Předpona a přípona ná- -ník	Odvozené slovo nátělník
--------------------------------	---------------------------------------	-----------------------------------

Základové slovo bok	Předpona a přípona ú- -í	Odvozené slovo úbočí
-------------------------------	------------------------------------	--------------------------------

Nesprávně je v tabulce uvedeno, že slovo barva bylo utvořeno ze základového slovesa barvit. Přemysl Hauser uvádí: „Opatřovat, pokrývat tím, co vyjadřuje základové jméno. -i-: barvit, klížit, lepit, kořenit, solit, zlatit, stříbřit, škrobit, hnojit, vápnit.“¹¹⁷

¹¹⁷ HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. 2. vyd. Praha: SPN, 1986, s. 141. ISBN 14-357-86.

V odvozených slovech může dojít ke změnám hlásek ve slovotvorném základu:

KRÁČENÍ NEBO DLOUŽENÍ SAMOHLÁSEK (hlásat – hlasatel, dar – dárek)

STRÍDÁNÍ SAMOHLÁSEK (dům – domek, dělník – dílo, probírat – průběh)

ZMĚNY SOUHLÁSEK (žák – žáček, Praha – pražský, úspěch – úspěšně).¹¹⁸

K upevnění znalostí jsou zde cvičení, v nichž žáci určují základová slova ke slovům odvozeným. V dalších cvičeních pozorují hláskové změny a v posledním cvičení posuzují významy slov. Dále již pokračuje kapitola *Skládání*, zde se vysvětlují pojmy *skládání*, *slova složená* a *spřežky*.¹¹⁹

Skládání = takový způsob tvoření slov, při kterém se v jednom slově spojují dva i více slovotvorných základů. Skládáním vznikají slova složená (složeniny), např.

trojúhelník, Jihočech, okamžik, hláskosloví, starobylý, krátkozraký, málomluvný, dvakrát

Slova složená mají většinou v první části jen základ slova zakončený obvykle na **-o-**, řidčeji na **-e-**, např.:

životopis, pravopis, cukrovar, velkoměsto, novověký, rovnoběžný, dějepis, zeměpis, veletrh

Slova složená – spřežky – se skládají z částí, které mají podobu samostatného slova, např.:

čtyřlístek: čtyř – lístek, autoškola: auto – škola, elektrospotřebič: elektro – spotřebič,

Skočdopole: skoč – do – pole, spolupracovat: spolu - pracovat

K procvičení je zařazeno pět cvičení. V prvním úkolu mají žáci rozlišit slova odvozená a slova složená, v druhém slova složená a slova složená – spřežky. Dále je pro skupinovou práci určené cvičení, v němž mají žáci vytvořit složeniny a význam složených slov mohou ověřit ve slovníku nebo na internetu. Páté cvičení je označeno symbolem pro obtížnější úlohu. Úkolem je rozhodnout, které slovo není složené: *čtyřlístek, pětiletý, dlouhověký, pravěký, spolupracovat*.¹²⁰

Zkracování je vysvětleno v další kapitole, vysvětlují se zde pojmy: *zkracování, iniciálové značky, zkratkovaná slova a značky*.¹²¹

¹¹⁸ ČAVNICKÁ, Drahuše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 12-13. ISBN 978-80-7563-136-7.

¹¹⁹ Tamtéž, s. 14.

¹²⁰ Tamtéž, s. 14.

¹²¹ Tamtéž, s. 15.

Zkracování = tvoření slov zkracováním slovních spojení. Zkracováním vznikají **zkratky, zkratková slova a značky**.

Iniciálové zkratky – Vznikají z počátečních písmen (iniciál) jednotlivých slov víceslovného názvu. Tyto zkratky píšeme velkými písmeny bez teček a při výslovnosti je obvykle hláskujeme (např. ČD -čé-dé-). Nejčastěji jsou tak označeny názvy států (ČR, USA), institucí (UK – Univerzita Karlova), lékařských přístrojů (EKG -é-ká-gé), veřejných akcí (LOH = letní olympijské hry), akademických titulů (MUDr., Mgr.)... Zkratky jsou nesklonné.

Zkratková slova – Vznikají spojením počátečních hlásek nebo slabik slov několikaslovného názvu, (např. Besip (Bezpečnost silničního provozu).

Zkratková slova skloňujeme podle příslušných vzorů (např. Besip, -u, hrad, -u).

Značky – Značky vznikly zkrácením slov nebo slovních spojení. Jsou tvořeny písmeny české i cizí abecedy, číslý atd. Tečku za nimi nepíšeme.

Příklady značek: m = metr, kg = kilogram, číslice 0, 1, 2, 3, ... I, V, X, L, C, D, M

V kapitole jsou dvě úlohy, z nichž jedna se vztahuje k tématu. V úloze mají žáci dle obrázků napsat zkratku a dopsat celý název. V učebnici jsou vykládány způsoby tvoření slov. Ačkoli se způsoby tvoření slov na 1. stupni ZŠ obvykle nezařazují, je zde učivo vyloženo přiměřeně k věku a chápání žáků v 5. ročníku.

K nácviku pravopisu se vztahuje kapitola zaměřená na zdvojené souhlásky. V úvodu je přiložen komentář, že „při odvozování slov vznikají různé souhláskové skupiny“.¹²² Dále následuje poučení a příklady:¹²³

Při odvozování předponami se zdvojují souhlásky ve slovech, ve kterých končí předpona na stejné písmeno, kterým začíná slovo základové.

¹²² ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 16. ISBN 978-80-7563-136-7.

¹²³ Tamtéž, s. 16.

<i>předpona</i>	<i>základové slovo</i>	<i>odvozené slovo</i>	<i>skupina souhlásek</i>
<i>od-</i>	<i>daný</i>	<i>oddaný</i>	<i>-dd-</i>
<i>pod-</i>	<i>daně</i>	<i>poddaný</i>	<i>-dd-</i>
<i>pod-</i>	<i>dolovat</i>	<i>poddolovat</i>	<i>-dd-</i>
<i>nej-</i>	<i>jednoduchý</i>	<i>nejjednodušší</i>	<i>-jj-</i>
<i>nej-</i>	<i>jistý</i>	<i>nejjistější</i>	<i>-jj-</i>
<i>nej-</i>	<i>jedovatý</i>	<i>nejjedovatější</i>	<i>-jj-</i>
<i>nej-</i>	<i>jasný</i>	<i>nejjasnější</i>	<i>-jj-</i>
<i>bez-</i>	<i>zuby</i>	<i>bezzubý</i>	<i>-zz-</i>
<i>roz-</i>	<i>zářit</i>	<i>rozzářit</i>	<i>-zz-</i>

nejedovatý (není jedovatý)

nejasnější (ještě více nejasný)

Většina z výše uvedených příkladů je chybných. Slovo *oddaný* bylo utvořeno ze základového slovesa *oddat (se)*, a to z přičestí trpného *oddán*, podobně slovo *poddaný* bylo utvořeno ze základového slovesa *poddat (se)*, a to z přičestí trpného *poddán*. Přídavné jméno v superlativu *nejjednodušší* bylo utvořeno z komparativu *jednodušší* předponou *nej-*, podobně *nejjistější* ze základového slova *jistější*, *nejjedovatější* ze základového slova *jedovatější*, *nejjasnější* ze základového slova *jasnější*. Slovo *bezzubý* bylo utvořeno ze základového slova *zub*. Při slovotvorném rozboru je třeba pracovat se základními, tj. slovníkovými tvary slov.

V učebnici je zařazeno cvičení, jehož úkolem je odpovědět na otázky a najít zdvojené souhlásky: „*Kdo je oddaný svému pánovi? Kdo byli poddaní a kdy žili? Co je pro tebe nejjednodušší? Kdo, nebo co je nejedovatější? Co je jedovaté? Kdo je bezzubý? Co se může rozzářit?*“¹²⁴

¹²⁴ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 16. ISBN 978-80-7563-136-7.

Poté je vysvětleno zdvojení souhlásek při odvozování příponami:¹²⁵

Při odvozování příponami se zdvojují souhlásky ve slovech, která mají na konci kořene stejné písmeno, jakým začíná přípona.

-nn-	-n-
<p>Dvě písmena n píšeme u přídavných jmen tvořených příponami -ní nebo -ný, jejichž slotovorný základ je zakončen na -n.</p> <p><i>ráno – ranní slunce - slunný</i> <i>den – denní kámen - kamenný</i></p>	<p>POZOR!</p> <p>Slovo raný (brzký) píšeme s jedním n.</p> <p><i>raný středověk</i> <i>rané brambory</i></p>

-nn-	-n-
<p>Dvě písmena n píšeme ve druhých a třetích stupních přídavných jmen a příslovci, dále u <u>podstatných jmen</u> a sloves od nich odvozených.</p> <p><i>účinný – účinnější – nejučinnější; účinnost</i> <i>účinně – účinněji - nejučinněji</i></p>	<p>Jedno písmeno n píšeme u přídavných jmen odvozených od pojmenování zvířat tvořených koncovkou -í.</p> <p><i>Jelen – jelení krocán – krocání</i> <i>Slon – sloní havran - havraní</i></p> <p>Ve slovech s příponami -ík, -ina a -ice.</p> <p><i>den – deník kámen – kameník</i> <i>cena – cenina tón – tónina</i> <i>slon – slonice víno - vinice</i></p>

Při skládání slov

*Půl + litr = **půllitr**, dvoj + jazyčný = **dvojjazyčný**, lec + co = **lecco***

Slova, která si žáci mají pamatovat, jsou zvýrazněna v barevném rámečku:¹²⁶

ZAPAMATUJTE SI

ANNA, PANNA, MĚKKÝ, VYŠŠÍ

¹²⁵ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 17. ISBN 978-80-7563-136-7.

¹²⁶ Tamtéž, s. 17.

Žádná další cvičení zde nejsou uvedena, autoři pokračují ve výkladu. Žáci se dozvídají, že souhlásky se zdvojují při stupňování přídavných jmen a příslovčí, při skloňování a časování.¹²⁷

Při stupňování přídavných jmen a příslovčí

Dvě písmena -ji- píšeme u třetího stupně přídavných jmen a příslovčí, která začínají na **j-**.

<i>jemněji</i>	<i>nejjemněji</i>
<i>jistě</i>	<i>nejjistěji</i>

Slovo nejjistěji bylo utvořeno z komparativu jistěji, bylo by tedy vhodné uvést v levém sloupci místo pozitivu *jistě* komparativ *jistěji*.

Dvě písmena šš píšeme ve **2. a 3. stupni přídavných jmen zakončených na -chý**.

<i>suchý</i>	<i>sušší</i>
<i>jednoduchý</i>	<i>jednodušší</i>
<i>tichý</i>	<i>tišší</i>
<i>plachý</i>	<i>plašší</i>

¹²⁷ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 18. ISBN 978-80-7563-136-7.

Dále píšeme **šš** u slov **vyšší** a **nejvyšší**.

vysoký	vyšší
--------	-------

Zdvojené souhlásky při skloňování

racci (1. pád čísla množného) – **racek** (1. pád čísla jednotného)

Racci poletovali nad vodou. Racek poskakoval po břehu.

v peccce (6. pád čísla jednotného) – **pecka** (1. pád čísla jednotného)

V peccce meruňky je hořké jádro. Pecka meruňky je tvrdá.

Zdvojené souhlásky při časování

neklamme (1. osoba čísla množného, rozkazovacího způsobu)

Mluvme pravdu, neklamme!

uvědomme (1. osoba čísla množného, rozkazovacího způsobu)

Uvědomme si, že jde o naši čest.

zlomme (1. osoba čísla množného, rozkazovacího způsobu)

Pro procvičení učiva autoři zařadili cvičení obměňovací a doplňovací.

Slova k zapamatování jsou uvedena v modré tabulce, ke každému z příkladů je v učebnici přiřazen obrázek:¹²⁸

¹²⁸ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 20. ISBN 978-80-7563-136-7.

<i>1. pád čísla jednotného:</i>	<i>racek</i>	<i>rak</i>
<i>1. pád čísla množného:</i>	<i>racci</i>	<i>raci</i>
<i>RÁNO – RANNÍ</i>	<i>RÁNO</i>	<i>BRZKÉ – ČASNÉ</i>
<i>BRZKÉ – RANÉ</i>	<i>RANNÍ (HYGIENA)</i>	<i>RANÉ (BRAMBORY)</i>
<i>SLUNCE</i>	<i>SLUNCE</i>	<i>SLUNCE</i>
<i>SLUNEČNÝ (SLUNNÝ)</i>	<i>SLUNEČNÍ (HODINY)</i>	<i>SLUNNÝ (DEN)</i>
<i>SLUNEČNÍ</i>		

Další kapitola se věnuje tématu *Změny souhlásek při odvozování a ohýbání slov*. V úvodu je výklad doprovázený konkrétními příklady:¹²⁹

Souhlásky nebo jejich skupiny se mění nebo střídají na hranicích částí slov.

STŘÍDAJÍ SE SOUHLÁSKY

<i>ruka</i>	<i>oko</i>	
<i>ručka – ručička – ruční</i>	<i>oči</i>	
<i>noha</i>	<i>Praha</i>	<i>mohu</i>
<i>nožka – nožička – přinožit</i>	<i>Pražan – pražský</i>	<i>můžeš</i>
<i>noha</i>	<i>drahý přítel</i>	<i>pomohu</i>
<i>(na noze)</i>	<i>drazí přátelé</i>	<i>pomoz</i>
<i>psycholog</i>		
<i>psycholožka</i>		
<i>orech, moucha</i>	<i>ucho</i>	<i>suchý</i>
<i>oříšek, mouše – muší -muška</i>	<i>uši</i>	<i>sušit – sušší</i>

¹²⁹ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 21-22. ISBN 978-80-7563-136-7.

STRÍDAJÍ SE SOUHLÁSKOVÉ SKUPINY**sk – št'** pískat

píšťalka

ck – čť' řecký

řečtí

šk – št' – šč hruška

hruštička

Do kapitoly je v závěru zahrnuta soutěž, pravidla zní: „Vyučující zvolí zapisovatele bodů. Jednomu žáku přidělí míček a zadá mu slovo – např. házet. Žák zopakuje slovo a hodí míček žákovi z jiné řady. Ten míček chytí a řekne hodit. Žák řekne např. slovo ruka a hodí dalšímu žáku z jiné řady. Ten míček chytí a řekne ruce. Hra končí vyčerpáním nápadů, sečtením bodů a vyhodnocením.“¹³⁰

V následující kapitole si žáci mají zopakovat psaní skupin *bě/bje*, *vě/vje*, *pě* a nově se seznamují se psaním skupin *mě/mně*. Nejdříve je prezentován výklad, poté jsou vložena dvě doplňovací cvičení.¹³¹

Psaní skupin *bě – bje*, *vě – vje*, *pě*

Skupinu ***bě***, ***vě*** píšeme v ostatních případech.

běžet, ***oběd***, ***oběť***, ***sběr***, ***hříbě***, ***věc***, ***vědět***, ***věřit*** aj.

Skupinu ***bje*** píšeme tam, kde se setká ***předpona ob-*** s kořenem začínajícím na ***je-***.

objev ***objet*** ***objednávka***

Skupinu ***vje*** píšeme tam, kde se setká ***předpona v-*** s kořenem začínajícím na ***je-***.

vjet ***vjezd*** ***vjem***

Skupinu ***pě*** píšeme vždy bez ***j***, protože žádná předpona nekončí na ***p***.

napětí, ***vypětí***, ***zpěv***, ***opět*** aj.

¹³⁰ ČAVNICKÁ, Drahůše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 22. ISBN 978-80-7563-136-7.

¹³¹ Tamtéž, s. 23-24.

Psaní skupin mě, mně

V kořenu slova píšeme vždy **-mě-**.

měsíc, město, měna, umění aj.

slovesa rozumět – rozumí umět – umí

Neslyšíme-li ve slově příbuzném **-n**, píšeme **-mě**.

soukromý – soukromě střídmy – střídme

Když v příbuzném slově slyšíme **-n**, píšeme **mně**.

skromný – skromně rozumný – rozumně zatemnit – zatemnění uzemnit – uzemněný

přídavné jméno příslovce přídavné jméno příslovce

soukromý soukrom**ě** skromný skrom**ně**

střídmy stříd**mě** rozumný rozum**mně**

ZAPAMATUJ SI

SLOVO TAMĚJŠÍ PÍŠEME S -Ě-, bylo utvořeno od příslovce tam příponou **-ější** jako přídavná jména dolejší, zdravější aj.

ZDA PSÁT -MĚ- ČI -MNĚ-

V různých tvarech slov odvozených od sloves nám pomůže rozhodnout podoba 3. osoby čísla jednotného přítomného času daného slovesa.

umí	porozumí	zatemní	uzemní
umět	porozumět	zatemnit	uzemnit

Od sloves zapomenout – připomenout – vzpomenout můžeme tvořit minulé tvary dvojím způsobem

zapomněl	připomněl	vzpomněl
zapomenul	připomenul	vzpomenul

ZAPAMATUJ SI

MĚsoukromý – soukrom**ě**střídmy – stříd**mě**rozumí – rozum**ěť****PAMATUJ tamější****MNĚ**rozumný – rozum**ně**zatemnit – zatem**nnění**rozumný – rozum**nně**domnívat se – dom**nněnka**zapomíná – zapom**nněl** (vzpom**nněl**, připom**nněl**)pomnit – pom**nněnka**

Autoři zde uvádí dvakrát příklad slova *rozumný*, domníváme se, že se jedná o pouhý překlep.

K procvičení jsou uvedena pouze dvě cvičení, z toho pouze jedno je zaměřeno na psaní skupin s *-ě/-je-* a druhé na psaní skupin *-mě/-mně-*.

Dále je zopakováno psaní písmen *ú/ů*.¹³²

PÍSMENO Ú:

ú píšeme na začátku slovúdolí, Ústí nad Labem, úkol,
účet, úl, úmysl, úroda aj.**po předponě**neúmyslný,
neúroda,
zúčastnit se**na začátku druhé části složených slov**troj + úhelník = trojúhelník
čtyř + úhelník = čtyřúhelník**v citoslovcích**

bú, vrkú, cukrú, hú

ve slovech

ocún

ve slovech přejatých z cizích jazykůmanikúra, pedikúra, skútr, lázeňská
kúra, túra

PÍSMENO Ů:

ů píšeme uvnitř slovastůl, důl, vůle, růže, půjčit, kůra stromu,
otcův, bratrův, Karlův**v koncovkách a v příponách českých slov**pánů, mužů, pánům, mužům, hradů, hradům,
městům, dolů, domů

¹³² ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 25. ISBN 978-80-7563-136-7.

Žáci si učivo mají upevnit na dvou cvičeních. V prvním cvičení mají přečíst slova, v nichž se píše ú/ů, a ve druhém, modelovém cvičení mají přepsat slova do sešitu z prvního cvičení dle pravidel: ¹³³

ú – na začátku slov *ů – uvnitř slova* *ú – po předponě* *ú – složená slova*

úspěch *nůž* *neúčast* *pravoúhlý*

ú – cizí slova *ů – příslovce*

ocún *dolů*

¹³³ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. cv. 2 s. 25. ISBN 978-80-7563-136-7.

Dále je v učebnici do tematického celku *Jazyková výchova – tvoření slov a pravopis* zařazena kapitola *Psaní předpon s-/se, z-/ze, vz-/vze-*:¹³⁴

<i>PSANÍ PŘEDPON SE ŘÍDÍ V ZÁSADĚ VÝZNAMEM:</i>	
1. směřování dohromady, na jedno místo S-	
S-	<i>Dav se shromáždil na náměstí.</i> <i>shromáždít se, sejít se, sbírat, svírat, slepit, smísit, sblížit, skloubit</i>
2. směřování z povrchu pryč S-	
S-	<i>Děšť smyl stopy písku.</i> <i>setřít, smýt, sloupat, svléci, sčesat, seskočit, sjet, sestoupit, sestup, snést, spadnout</i>
3. směřování shora dolů S-	
S-	<i>Jablko spadlo ze stromu.</i> <i>seskočit, sjet, sestoupit, sestup, snést, spadnout</i>
4. směřování vzhůru VZ-	
VZ – <i>Letadlo prudce vzlétlo.</i> <i>vkypět, vztyčit, vzpažit, vzletět</i>	
5. v ustálených případech S	
<i>schovat (se), spáchat, strávit, strava, spotřebovat, skončit, stmívat se, strhnout, slevit, stýskat si, skonat, sbohem, shora, spálil, shořet, stesk aj.</i>	
6. v ostatních případech Z-	
Změna stavu	<i>Voda zmrzla. Listí zežloutlo a zhnědlo.</i>
Dokončení děje	<i>Voda se zkalila. Přetížená větev.</i>
7. v ustálených případech Z	
<i>zpívat, zpěv, zkoušet, zkouška, zkoumat, zkumavka, způsobit, způsob, způsobný, zřící se, zřídít, zhostil se aj.</i>	

¹³⁴ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 27. ISBN 978-80-7563-136-7.

Pro upevnění učiva autoři zařadili převážně doplňovací cvičení. Následuje pak výklad psaní předložek *s* a *z*, opět jsou zařazena převážně doplňovací cvičení:¹³⁵

PŘEDLOŽKA *S* (*SE*) *SE* *POJÍ*

***se* 7. pádem (s) kým?, (s) čím?**

*s tebou, se synem, s radostí, s pochopením,
s penězi*

***se* 4. pádem koho?, co?**

*Být s to, nebýt s to, kdo s koho
(objevuje se v knižních výrazech)*

Užívání výrazů s sebou a sebou:

s sebou vzít *s sebou*, nést *s sebou*, brát *s sebou*, vést *s sebou*

sebou po slovesech, jimiž *se* označují pohyby těla – *mrskat sebou, škubat sebou, hýbat sebou*

součástí spojení *jistý (sám) sebou, překvapený sám sebou*

PŘEDLOŽKA *Z* (*ZE*)

***se pojí s* 2. pádem (z, bez) koho?, (z, bez) čeho?** *vstát ze židle, přijet z dovolené, létat z květu na květ, pochází z Olomouce, z očí do očí, spadnout ze stromu*

Předložky *s* (*se*) a *z* (*ze*) by nikdy neměly stát na konci řádku.

¹³⁵ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 30-31. ISBN 978-80-7563-136-7.

Dále jsou rozšířena pravidla pro dělení slov na konci řádku:¹³⁶

DĚLENÍ SLOV NA KONCI ŘÁDKU

1. Jednoslabičná slova nedělíme, např. *máj, kůl, tvář, hlt, trn.*

2. Víceslabičná slova dělíme:

a) po slabikách: *me – le – me, vo – zí – ček, lou – ka, au – to (dvojhlásky), vr – ba, vl – na (slabikotvorné r, l tvoří slabiku)*

b) podle stavby slov

- u odvozenin se oddělí předpona – přípona – koncovka: *roz – svítit, vítěz – ství, těžkost – mi*

- u složenin se oddělí jednotlivé části: *malo – obchod, půl – litr, vodo – vod*

- v nezřetelných případech dvojí možnost: *čes – ký i če – ský, ses – tra i sest – ra, se – stra*

Neslabičné předložky s, z, v, k nenecháváme na konci řádku, píšeme je na další řádek spolu se slovem, ke kterému patří.

V závěru si žáci připomínají pravopis psaní i/y po obojetných souhláskách, při rozhodování uplatní své znalosti z učiva o stavbě slova.

1.5.9 SHRNU TÍ

Přestože učivo o tvoření slov není zařazeno dle RVP ZV na 1. stupeň základní školy, je ve všech výše zkoumaných učebnicích pro 5. ročník ZŠ vysvětlen slovtvorný rozbor s klíčovými pojmy: odvozené slovo, základové slovo, slovtvorný prostředek a předpona, přípona. V učebnici nakladatelství Taktik je učivo o tvoření slov doplněno o způsoby tvoření slov skládáním a zkracováním, v učebnicích nakladatelství SPN, Fraus a Nová škola se žáci setkávají s odvozováním. V učebnici se vyskytují různorodá cvičení. V kapitole *Zdvojené souhlásky* se v tabulce přehledu příkladů slov vyskytují chyby, neboť autorka zde mylně uvádí základová slova slov: *oddaný – daný, poddaný – daně,*

¹³⁶ ČAVNICKÁ, Drahúše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. s. 34. ISBN 978-80-7563-136-7.

*nejjednodušší – jednoduchý, nejjistější – jistý, nejjedovatější – jedovatý, nejjasnější – jasný
a bezzubý – zuby.*

2 PRAKTICKÁ ČÁST

2.1 VÝZKUM POSTOJE UČITELŮ K UČIVU O TVOŘENÍ SLOV A STAVBĚ SLOV

2.1.1 CÍL VÝZKUMU

Cílem výzkumu bylo zjištění postoje učitelů k učivu o tvoření slov a stavbě slov. Zjišťovali jsme také, zda si učitelé uvědomují rozdíl mezi učivem o tvoření slov a stavbě slova. Analýzou učebnic českého jazyka pro 5. ročník ZŠ jsme zjistili, že ve všech čtyřech řadách učebnic nakladatelství SPN, Fraus, Nová škola a Taktik je zařazováno učivo o tvoření slov. Vzhledem k tomu, že učivo vyžaduje určitý stupeň abstrakce, je v RVP ZV zařazeno až na 2. stupni ZŠ. Při vhodně zvolené metodě však mohou žáci 1. stupně ZŠ slovotvorné učivo dobře pochopit. Získané znalosti pak mohou uplatnit při nácviu souvisejících pravopisných jevů.

2.1.2 POPIS A METODY VÝZKUMU

Použili jsme metodu dotazníkového šetření. Dotazník obsahoval celkem 9 otázek, na začátku dotazníku jsou umístěny faktografické otázky, které podávají informace o respondentovi z hlediska pohlaví, věku a pedagogické praxe. Dále jsou zařazeny otázky s otevřenou odpovědí, u otázky č. 5 je výběr možností a, b, c, či d, na kterou navazuje otázka č. 6, která umožňuje zdůvodnění předchozí odpovědi.

Dotazník pro učitele

- 1) **Jaké je Vaše pohlaví?**
 - a) muž
 - b) žena
- 2) **Jaká je délka Vaší pedagogické praxe?**
 - a) do 3 let
 - b) 3-10 let
 - c) 11-20 let
 - d) 21-35 let
 - e) 36 a více let

3) Kolik je Vám let?

- a) méně než 25
- b) 25-29
- c) 30-39
- d) 40-49
- e) 50-59
- f) 60 a více

4) Seznamujete žáky s učivem o tvoření slov? Svou odpověď prosím zdůvodněte.

- a) ano
- b) ne

Zdůvodnění:

5) Který z rozborů považujete za efektivnější vzhledem k rozvoji písemné komunikační kompetence žáků: rozbor slovotvorný, nebo rozbor stavby slova?

- a) Efektivnější je rozbor slovotvorný.
- b) Efektivnější je rozbor stavby slova.
- c) Mezi efektivitou obou typů rozboru nespátřuji rozdíl.
- d) Neuvědomuji si rozdíl mezi rozbohem slovotvorným a rozbohem stavby slova.

6) Pokud jste v předchozí otázce odpověděli a, b či c, uveďte prosím zdůvodnění.**7) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o tvoření slov?****8) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o stavbě slova?****9) Jak byste vysvětlili žákům pravopis slova bezzubý?**

2.1.3 CHARAKTERISTIKA VZORKU

Dotazníkového šetření se zúčastnilo celkem 69 respondentů. Pro vyplnění dotazníku jsem oslovila učitele 1. stupně základních škol: ZŠ Vodičkova v Praze, ZŠ J. Gutha-Jarkovského v Praze a ZŠ Zářečná v Tachově. Dále jsem dotazníky umístila na sociální síti Facebook do skupin Učitelky 1. stupně ZŠ sobě, Učitelé češtiny sobě, Náměty a inspirace pro 3. třídu, Náměty a inspirace pro 4. třídu, Náměty a inspirace pro 5. třídu a Škola hrou.

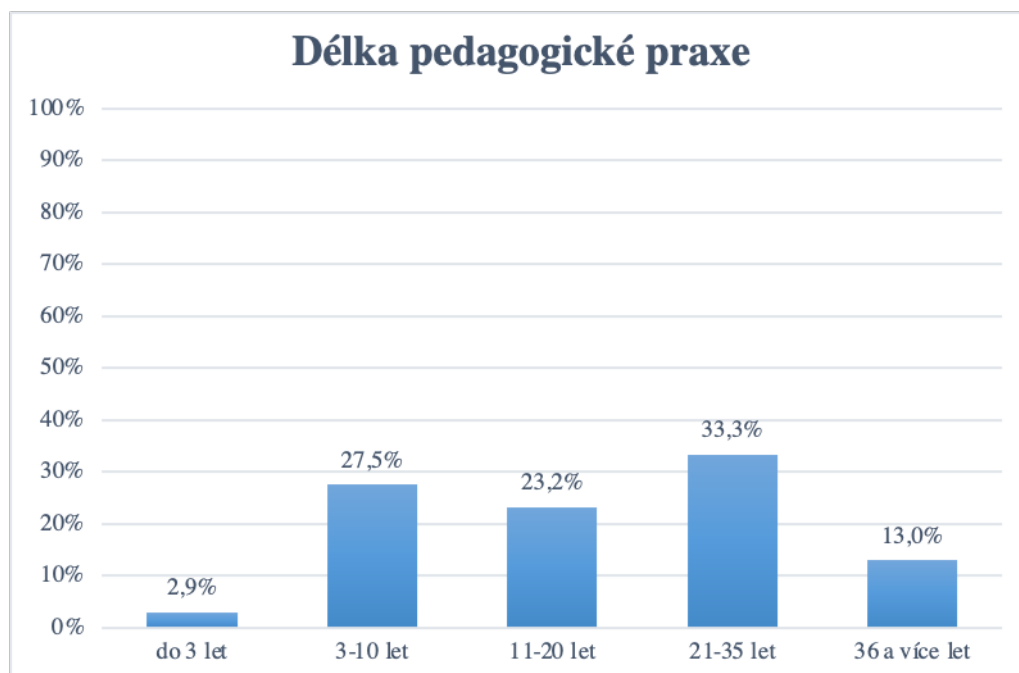
2.1.4 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ DOTAZNÍKOVÉHO ŠETŘENÍ

Otázka č. 1

Jaké je Vaše pohlaví?

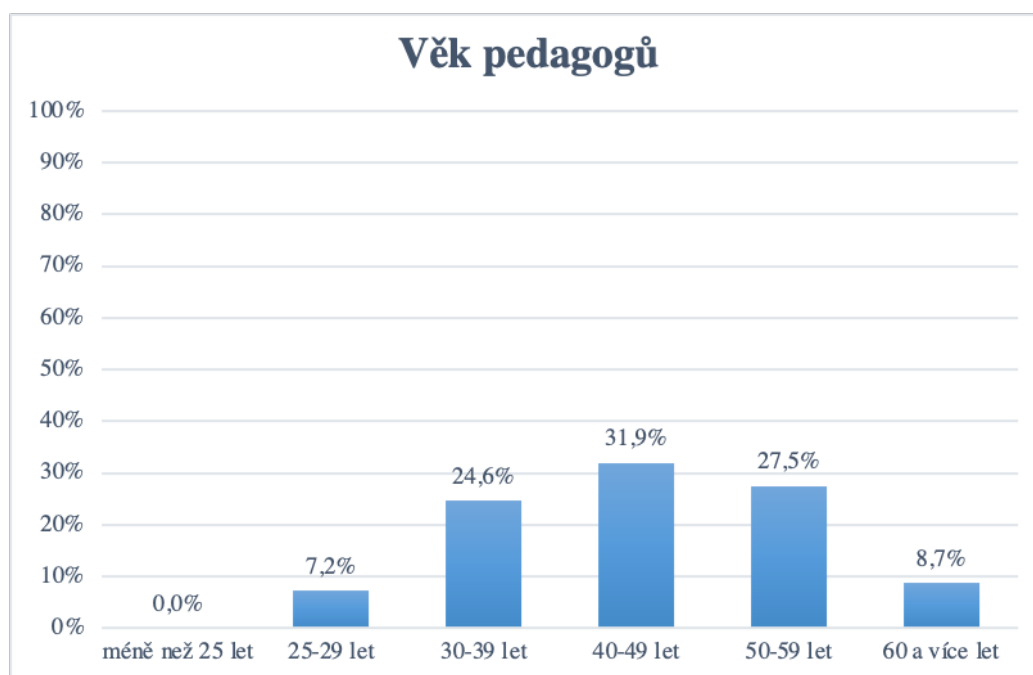
Odpovědělo 66 žen a 3 muži, procentuální zastoupení žen je 95,7 % a 4,3 % mužů.

Otázka č. 2

Graf 1: Délka pedagogické praxe

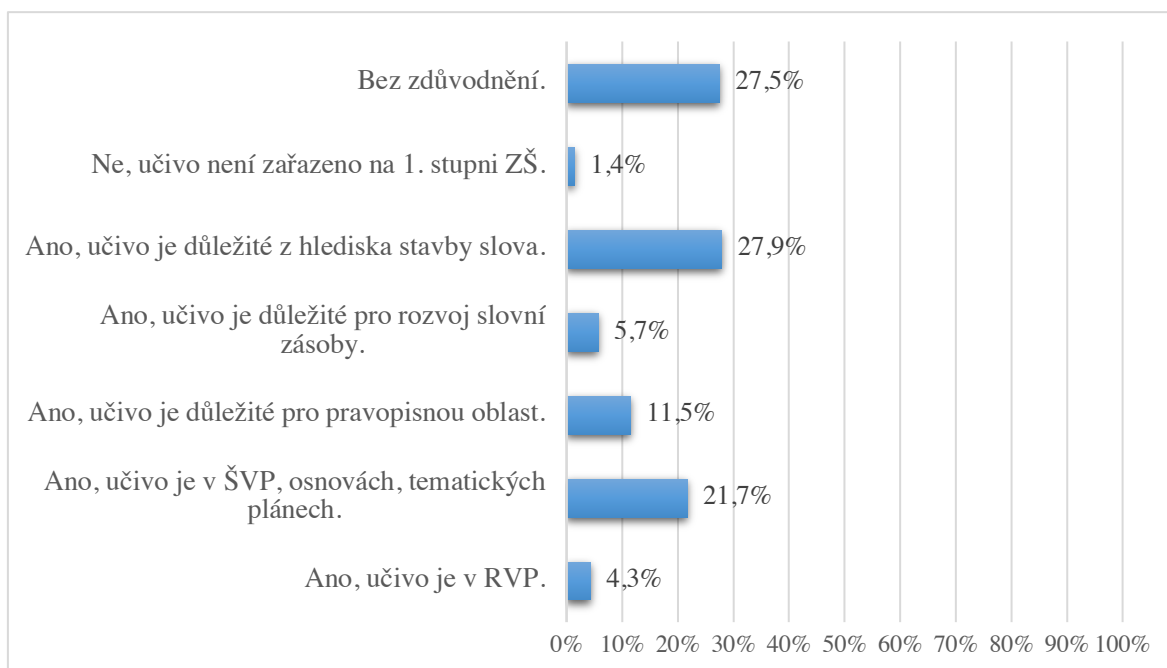
Zdroj: vlastní zpracování

Otázka č. 3

Graf 2: Věk pedagogů

*Zdroj: vlastní zpracování***Otázka č. 4****Seznamujete žáky s učivem o tvoření slov? Svou odpověď prosím zdůvodněte.**

Přestože slovtvorné učivo není zařazeno v RVP ZV na 1. stupni ZŠ, uvedlo 86,9 % respondentů odpověď „ano“, 13,1 % odpovědělo „ne“.

Graf 3: Zdůvodnění

Zdroj: vlastní zpracování

Z odpovědí *Ano, učivo je důležité z hlediska stavby slova* je patrné, že 27,9 % učitelů vnímá tvoření slov jako pojem vztahující se ke stavbě slova. Respondenti své zdůvodnění vysvětlovali tak, že učivo o stavbě slova je důležité z hlediska příbuznosti slov, zdůrazňovali, že je důležité znát pojmy předpona, kořen, přípona a koncovka pro další pravopisný nácvik. Tyto pojmy se však k tematickému celku tvoření slov nevztahují přímo.

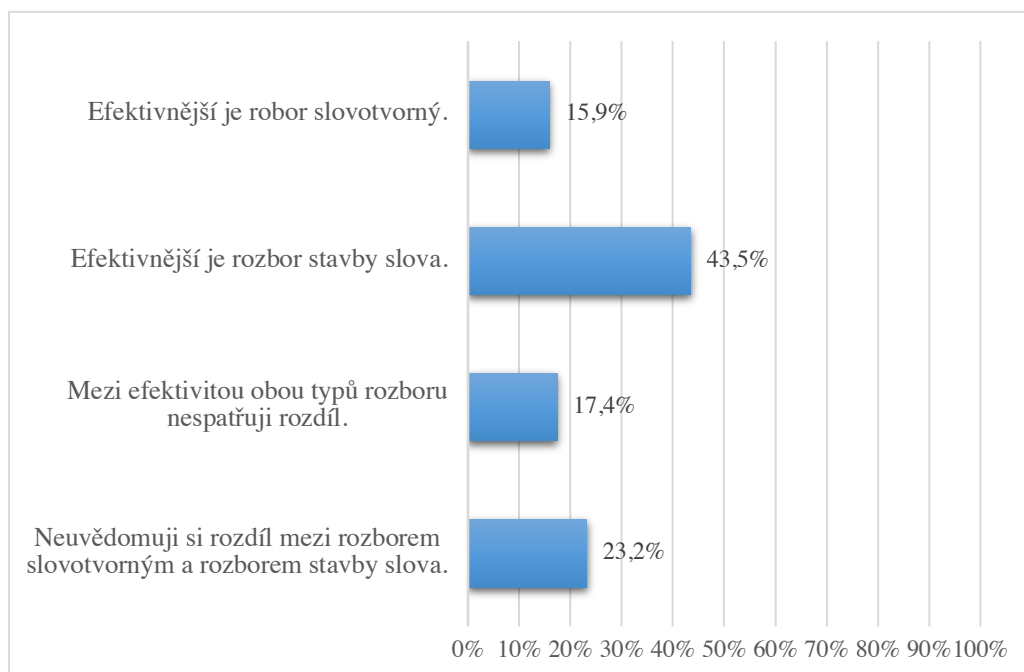
Zdůvodnění, že učivo o tvoření slov napomáhá k rozvoji slovní zásoby, uvedlo 5,7 % učitelů. Zajímavým zjištěním bylo, že někteří respondenti uváděli, že onomaziologickou metodu zařazují už do 2. třídy z důvodu rozvoje slovní zásoby. Takové zařazení doporučuje nová publikace Kapitoly z didaktiky českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ, autorka zde vysvětluje, že se slovotvorným rozbořem je možné pracovat i bez zavedení termínů souvisejících se slovotvorným rozbořem (slovo základové, slovo odvozené, slovotvorný základ apod.). Rozvíjet schopnost žáků chápat slovotvorné vztahy mezi slovy je možné už od 2. ročníku.¹³⁷

21,7 % respondentů zdůvodňovalo své tvrzení tak, že učivo o tvoření slov učí, neboť je zařazeno do školního vzdělávacího programu, osnov, či tematických plánů. 4,3 % dotazovaných se nesprávně domnívá, že učivo je součástí RVP pro 1. stupeň ZŠ.

¹³⁷ HÁJKOVÁ, Eva. *Kapitoly z didaktiky českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ*. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2021, s. 53-54. ISBN 978-80-7603-268-2.

Otázka č. 5

Který z rozborů považujete za efektivnější vzhledem k rozvoji písemné komunikační kompetence žáků: rozbor slovtvorný, nebo rozbor stavby slova?

Graf 4: Efektivita rozboru slovtvorného a rozboru stavby slova

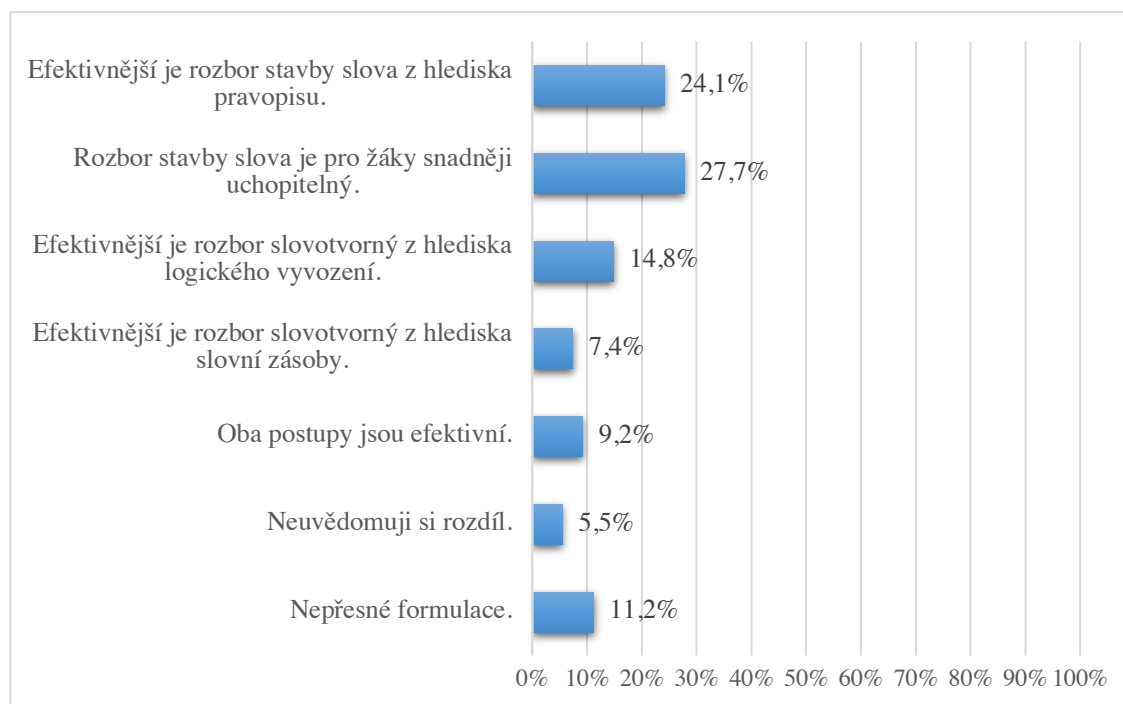
Zdroj: vlastní zpracování

Jako efektivnější rozbor z hlediska písemné komunikační kompetence uvedlo 43,5 % dotazovaných rozbor stavby slova, 15,9 % učitelů spatřuje vyšší efektivnost v rozboru slovtvorném a rozdíl mezi efektivitou obou typů rozboru nespátřuje 17,4 %. Rozdíl mezi rozbohem slovtvorným a rozbohem stavby slova si neuvědomuje 23,2 % učitelů.

Otázka č. 6:

Pokud jste v předchozí otázce odpověděli a, b či c, uveďte prosím zdůvodnění.

Zdůvodnění předchozí odpovědi uvedlo 54 respondentů.

Graf 5: Zdůvodnění

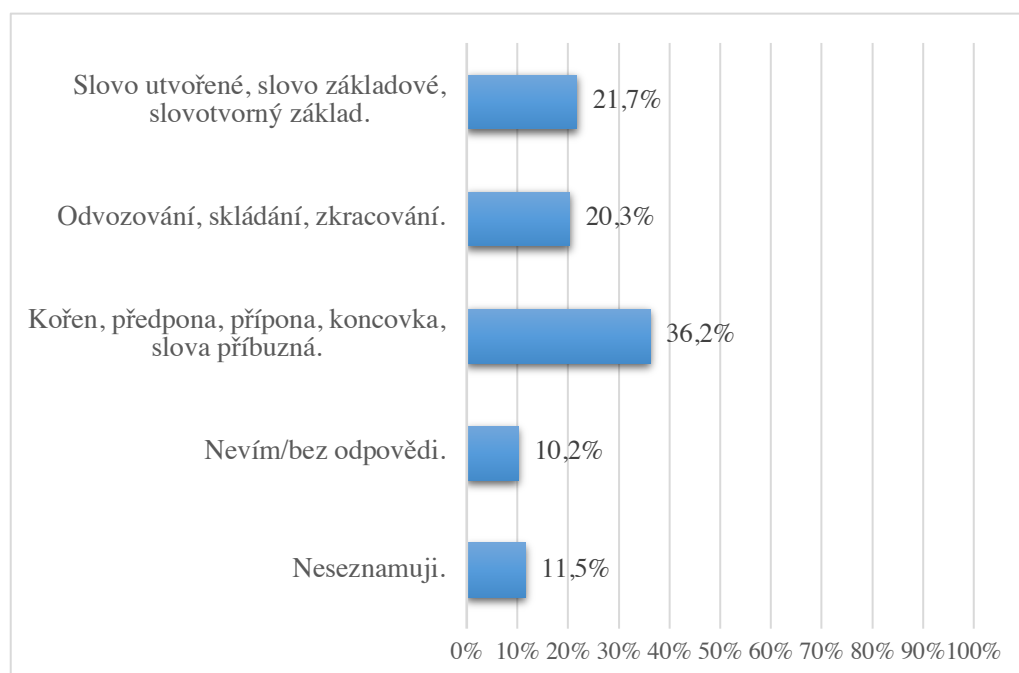
Zdroj: vlastní zpracování

24, 1 % učitelů uvádí, že rozbor stavby slova je efektivnější vzhledem k nácvičku pravopisu. 27,7 % učitelů uvádí, že tento rozbor je pro žáky snadněji uchopitelný. Naopak 14,8 % respondentů považuje rozbor slovtvorný za efektivnější vzhledem k pochopení „logiky jazyka“, v odpovědích byla častá zdůvodnění, že slovtvorný rozbor žáci lépe chápou, neboť je logičtější. 7,4 % respondentů uvedlo, že rozbor slovtvorný je efektivnější z hlediska rozvoje slovní zásoby. 5,5 % učitelů si neuvědomuje rozdíl v efektivitě rozboru slovtvorného a rozboru stavby slova, 9,2 % uvedlo, že oba postupy jsou efektivní, protože se využívají při pravopisném výcviku, či nepodávali bližší vysvětlení.

11,2 % dotazovaných neodpovědělo na otázku nebo se vyjádřili nepřesně. K nepřesným formulacím zahrnují následující odpovědi: *je smyslnější, na prvním stupni se vše prolíná a vychází z konkrétní situace* apod.

Otázka č. 7

S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o tvoření slov?

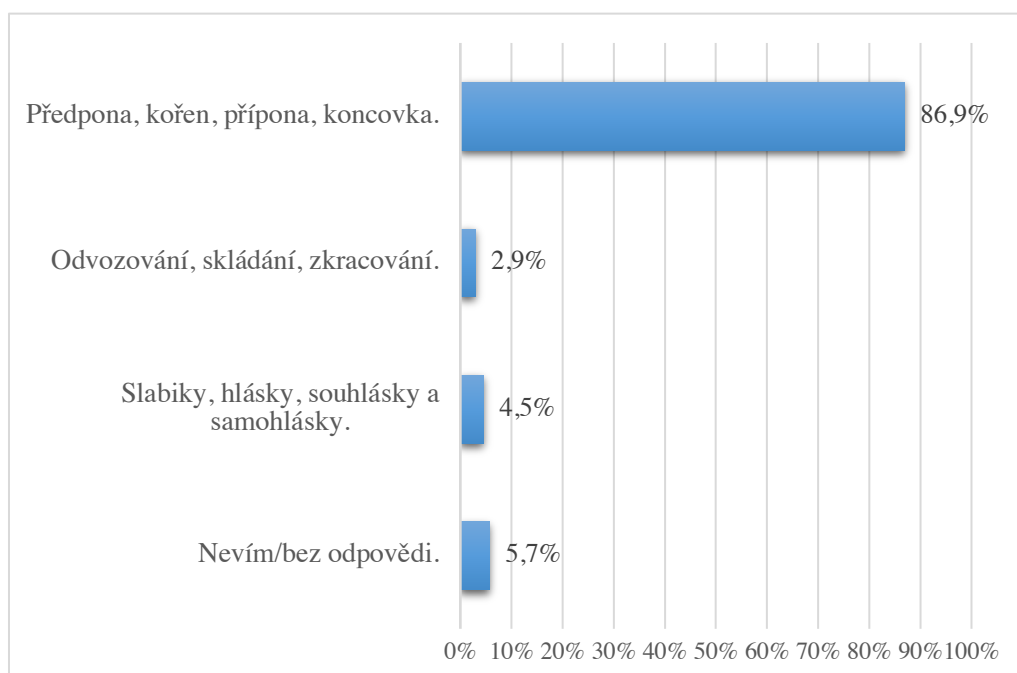
Graf 6: Pojmy v učivu o tvoření slov

Zdroj: vlastní zpracování

Nejvyšší množství učitelů (36,2 %) uvedlo, že v učivu o tvoření slov seznamuje žáky s pojmy *kořen, předpona, přípona, koncovka* nebo *slova příbuzná*. Z takového výsledku se opět potvrzuje, že značná část učitelů si neuvědomuje rozdíl mezi rozbořením slovotvorným a morfematickým, neboť jej často zaměňují. Pojmy ze stavby slova a pojmy z tvoření slov současně zahrnovalo do svých odpovědí 44,0 % z 25 respondentů (36,2 %). Příklady odpovědí: *Slova příbuzná, odvozená, složená.; Základové slovo, příbuzné slovo.; Slova příbuzná, slova odvozená, základové slovo.*

Termíny *slovo utvořené, slovo základové a slovotvorný základ* uvádí 21,7 %, s *odvozováním, skládáním a zkracováním* seznamuje žáky 20,3 % učitelů.

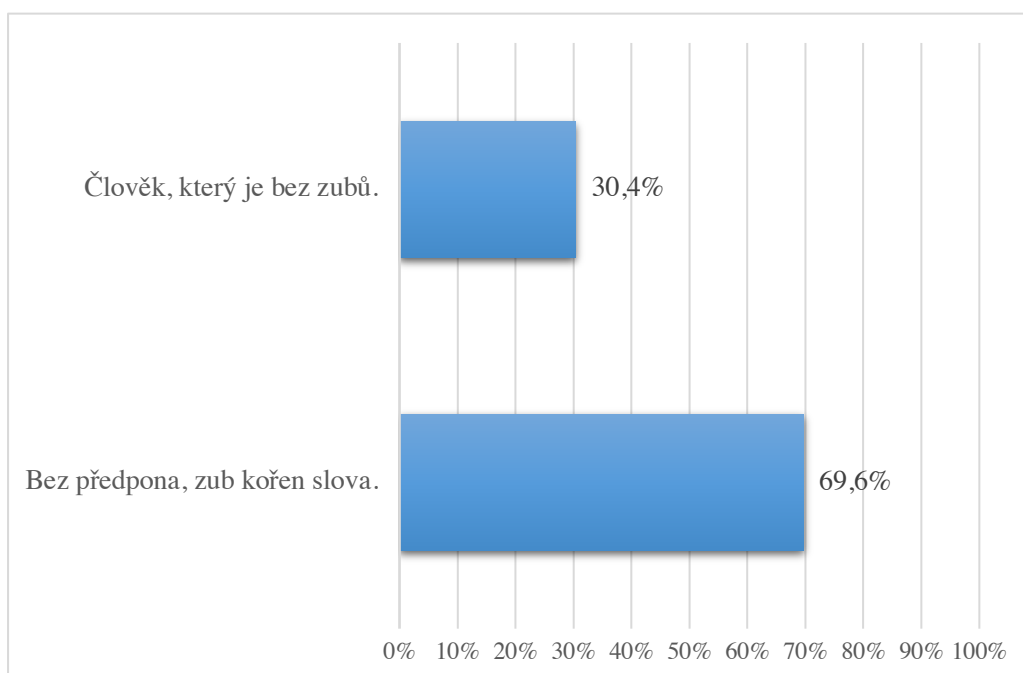
Odpověď *nevím* zvolilo celkem 10,2 % respondentů. Vyskytly se i odpovědi svědčící o tom, že respondentovi není jasné, co je učivo o tvoření slov: *Slabika, samohláska, slabikotvorné hlásky.; Hlásky, měkké/tvrdé souhlásky, samohlásky dvojhlásky.* 11,5 % vyučujících žáky s pojmy ze slovo tvorby neseznamuje.

Otázka č. 8**S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o stavbě slova?**

Graf 7: Pojmy v učivu o stavbě slova

Zdroj: vlastní zpracování

86,9 % učitelů uvedlo pojmy *předpona*, *kořen*, *přípona*, někteří uváděli i *koncovku*. 2,9 % respondentů seznamuje žáky s pojmy *odvozování*, *skládání* a *zkracování* a 4,5 % respondentů zařazuje pojmy *slabika*, *hláska*, *souhláska* a *samohláska* ke stavbě slova. Odpověď neuvedlo či nevědělo 5,7 % respondentů.

Otázka č. 9**Jak byste vysvětlili žákům pravopis slova bezzubý?**

Graf 8: Vysvětlení pravopisu slova bezzubý

Zdroj: vlastní zpracování

Pro správné vyvození je možné užití onomaziologického postupu formou otázky: *Kdo je bezzubý člověk?* Učitel vede žáka k odpovědi, že se jedná o člověka bez zubů. Slovtvorný postup zvolilo 30,4 % dotazovaných. Je také možné užití pojmy ze stavby slova a zdůvodnit, že bez- je předpona a -zub- kořen slova. Píší se dvě z, protože na morfematickém švu se střetávají dvě hlásky z. Takové vysvětlení uvedlo 69,6 % respondentů.

2.1.5 ZÁVĚR

Po vyhodnocení všech dat jsme dospěli k závěru, že 86,9 % učitelů vyučuje učivo o tvoření slov, avšak až 67,6 % z nich si neuvědomuje rozdíl mezi učivem o tvoření slov a stavbě slova. Postoj učitelů k učivu je takový, že jej značná část vyučuje, neboť je učivo zařazeno do učebních osnov školních vzdělávacích programů a učebnic. Z výsledků vyplývá, že učitelé nevědí, že učivo o tvoření slov není zařazeno v rámci RVP na 1. stupni ZŠ a že jej nemusí vyučovat, blíže se tedy nezaměřují, proč je učivo důležité a proč by jej měli vyučovat.

2.2 VÝZKUM ZNALOSTÍ ŽÁKŮ

2.2.1 CÍL VÝZKUMU

Cílem výzkumu bylo zjistit, jaké jsou v současné době znalosti žáků v oblasti učiva o tvoření slov a stavbě slova.

2.2.2 POPIS A METODY VÝZKUMU

Výzkum byl proveden formou pracovního listu, určeného žákům 5. tříd. Pracovní list obsahuje celkem 7 úkolů, které byly vybrány z diplomové práce *Učivo o stavbě slova a tvoření slov v současných učebnicích českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ*¹³⁸ z roku 2002, abychom mohli porovnat znalosti současných žáků se znalostmi žáků před dvaceti lety. Všechny otázky se týkají učiva o tvoření slov a stavbě slova na 1. stupni ZŠ. Učivo o tvoření slov jsme do výzkumu zařadili proto, že je uvedeno v učebnici, podle které žáci ve zkoumaných třídách pracují. Uvědomujeme si, že toto učivo není zařazeno v RVP ZV na 1. stupni ZŠ, zjištěné výsledky proto nelze považovat za relevantní. Úkoly, u kterých jsou uvedeny vzorové příklady, mohou žáci řešit na základě analogie. Časový limit pro vypracování zadaných úkolů byl 45 minut.

Pracovní list pro žáky

To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být zá-vodníkem nebo pod-vodníkem, může psát do novin ú-vodníky, může být prů-vodcem nebo prů-vodčím, může se vydávat za vé-vodu, za člověka vznešeného pů-vodu nebo za majitele velkozá-vodu, zkrátka nějaká voda v tom musí být.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, to je ovšem náramně bohatý a velký pán, má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek. Ale jsou zase takoví nanicovaří malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žabu, tři komáry a dva brouky potápníky.

¹³⁸ VYCHYTILOVÁ, Helena. *Učivo o stavbě slova a tvoření slov v současných učebnicích českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ: diplomová práce*. Plzeň: Západočeská univerzita, Pedagogická fakulta, Katedra českého jazyka a literatury, 2002. Vedoucí práce PaedDr. Jana Vejvodová, CSc.

1) Přečti si pozorně text. Jsou všechna podtržená slova příbuzná? Zakroužkuj správné řešení a odpověz na otázku.

a) ano

Proč?.....
.....

b) ne

Proč?.....
.....

2) Rozepiš následující slova z textu do tabulky podle vzoru.

moři, loužičku, závodníkem

předpona	kořen	přípona	koncovka
	hrad-		-y
za-	-hrad-	-k-	-a
	hrad-	-b-	-ami

3) Podívejte se, jak jsou uspořádána slova podle toho, jak byla postupně utvořena.

plavat – plavec – plavecký

Uspořádejte obdobně následující slova:

rybářčin, ryba, rybářka, rybář

4) K následujícím slovům napiš jejich slova základová.

náramně -

loužička -

novinářský -

5) Doplňte tabulku podle vzoru. Nezapomeňte, že slovtvorný základ je ta část, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.

Vzor:

utvořené slovo	základové slovo	slovotvorný základ	kořen
rádce	radit	rad-	rád-
rádcův	rádce	rádc-	rád-
poradit	radit	radit-	rad-
porada	poradit	porad-	-rad-

utvořené slovo	základové slovo	slovotvorný základ	kořen
promluva			
posoudit			
plátce			

6) Doplň chybějící písmena a pravopis zdůvodni.

Be __ ubý muž. Zdůvodnění:.....

Ne __ asnější hvězda ze všech hvězd. Zdůvodnění:.....

Be __ tarostný člověk. Zdůvodnění:.....

Nechtěla jsem se tolik ro __ uřit. Zdůvodnění:.....

7) Užij ve větách slova: nepoddal se, nepodal

.....

.....

2.2.3 CHARAKTERISTIKA VZORKU

Pracovní list byl předložen v únoru 2022 celkem 83 žákům 5. tříd ve vybraných základních školách ZŠ Vodičkova v Praze, ZŠ J. Gutha-Jarkovského v Praze a ZŠ Zářečná v Tachově.

Tabulka 3: Přehled zkoumaných tříd

škola	5. třída	žáci s IVP
ZŠ Vodičkova	29	2
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	18	3
ZŠ Zářečná	36	4
celkem	83	9

Zdroj: vlastní zpracování

Školní vzdělávací programy škol:**ZŠ Vodičkova, Praha 1**

Školní vzdělávací program ZŠ Vodičkova v oblasti Český jazyk a literatura uvádí ve 4. ročníku učivo o stavbě slova: „stavba slova – kořen, předpona a přípona“. Výstupy: „Žák rozlišuje ve slově kořen, část předponovou a příponovou.“ V 5. ročníku je obsaženo učivo: „stavba slova – odvozování slov předponami a příponami, části slova, kořen – společný pro všechna příbuzná slova“. Výstupy: „Žák rozlišuje ve slově kořen, část předponovou a příponovou a koncovku.“

ZŠ J. Gutha-Jarkovského, Praha 1

ZŠ J. Gutha-Jarkovského ve školním vzdělávacím programu uvádí očekávané výstupy pro 3. ročník: „Žák se seznámí se stavbou slova a s tvořením slov.“ Učivo: „kořen, část předponová a část příponová, odvozování, skládání, zkracování (seznámení), slova přejatá.“ V 5. ročníku jsou stanoveny očekávané výstupy: „Žák rozlišuje ve slově kořen, část předponovou, příponovou a koncovku; osvojí si pravidla správného psaní jednotlivých částí slova.“ Učivo: „předložky s, z a předpony s-, z-, vz-, skupiny bě/bje, vě/vje, pě/pje, mě/mně, tvary zájmena já, přípona -ičko, koncovky podstatných jmen, odůvodňování pravopisu s přihlédnutím ke způsobu tvoření slov.“

Do ŠVP školy je zařazeno již od 3. třídy učivo o tvoření slov, v oblasti učiva se žáci mají seznámit s pojmy odvozování, skládání, zkracování a se slovy přejatými. V 5. třídě by pak žáci měli odůvodňovat pravopis s přihlédnutím ke způsobu tvoření slov.

ZŠ Zářečná, Tachov

ZŠ Zářečná uvádí ve školním vzdělávacím programu dílčí výstupy ve 3. ročníku: „Žák v textu vyhledává a třídí slova příbuzná.“ Učivo: slova příbuzná. Ve 4. ročníku jsou stanoveny výstupy: „Žák v jednoduchých případech rozliší kořen slova, část předponovou a příponovou, rozpozná a správně napíše předponu a předložku, zvládá jejich pravopis.“ Učivo: „stavba slova – kořen, přípona, předpona, předložky, předpony (např. nadletět, nad lesem...)“

ŠVP školy je v souladu s RVP, v rámci 1. stupně není zmíněno učivo o tvoření slov, žáci mají umět pouze učivo o stavbě slova.

ZŠ Vodičkova a ZŠ J. Gutha-Jarkovského pracují s učebnicí Český jazyk pro 5. ročník ZŠ nakladatelství Nová škola z roku 2014. ZŠ Zářečná používá řadu učebnice nakladatelství Nová škola z roku 2015.

2.2.4 INTERPRETACE VÝSLEDKŮ

Otázka č. 1

Správné řešení:

To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být zá-vodníkem nebo pod-vodníkem, může psát do novin ú-vodníky, může být prů-vodcem nebo prů-vodčím, může se vydávat za vé-vodu, za člověka vznešeného pů-vodu nebo za majitele velkozá-vodu, zkrátka nějaká voda v tom musí být.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, to je ovšem náramně bohatý a velký pán, má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek. Ale jsou zase takoví nanicovatí malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žábu, tři komáry a dva brouky potápníky.

1) Přečti si pozorně text. Jsou všechna podtržená slova příbuzná? Zakroužkuj správné řešení a odpověz na otázku.

a) *ano*

Proč? _____

b) *ne*

Proč? Ne, protože významy všech podtržených slov spolu nesouvisí.

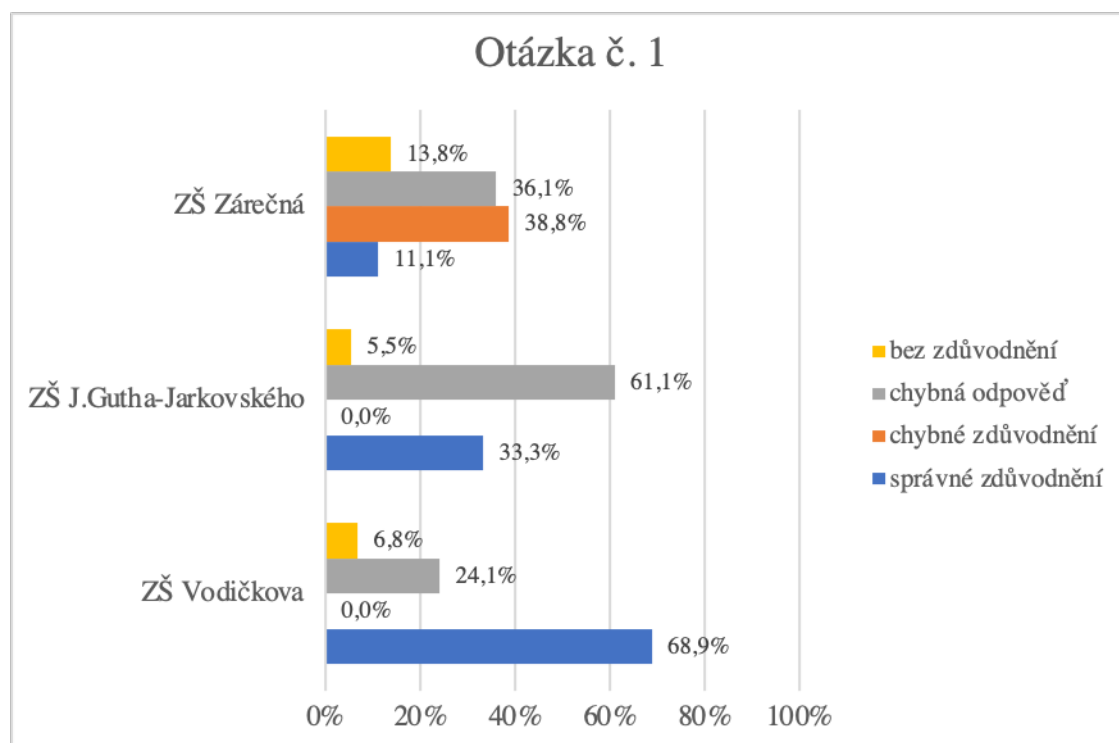
Tabulka 4: Otázka č. 1 - vyhodnocení výsledků

škola	správně řešilo
ZŠ Vodičkova	68,9 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	33,3 %
ZŠ Zářečná	11,1 %
celkem	36,1 %

Zdroj: vlastní zpracování

Otázku správně zodpovědělo a zdůvodnilo celkem 36,1 % dotázaných, v roce 2002 to bylo pouze 23 % žáků 5. tříd. Mezi jednotlivými školami se projevíly velké rozdíly

v úspěšnosti řešení úkolu (ZŠ Vodičkova – 68,9 %, ZŠ J. Gutha Jarkovského 33,3 % a ZŠ Zářečná 11,1 %).

Graf 9: Otázka č. 1

Zdroj: vlastní zpracování

V úkolu si žáci museli uvědomit, že slova příbuzná splňují dvě podmínky, mají stejný kořen a významově spolu souvisí. Častou chybou bylo neúplné zdůvodnění, že slova mají stejný kořen. Celkem 38,8 % žáků ZŠ Zářečná zaškrtnulo správnou odpověď, ale uvedlo chybné zdůvodnění, např. *slova nemají společný kořen, slova mají předponu*. Nejlepších výsledků (68,9 %) dosahuje ZŠ Vodičkova. Správnou odpověď zakroužkovalo, ale nevedlo zdůvodnění celkem 9,6 %.

Úlohu řešili všichni respondenti.

Otázka č. 2

Správné řešení:

2) *Rozepiš následující slova z textu do tabulky podle vzoru.*

moři, loužičku, závodníkem

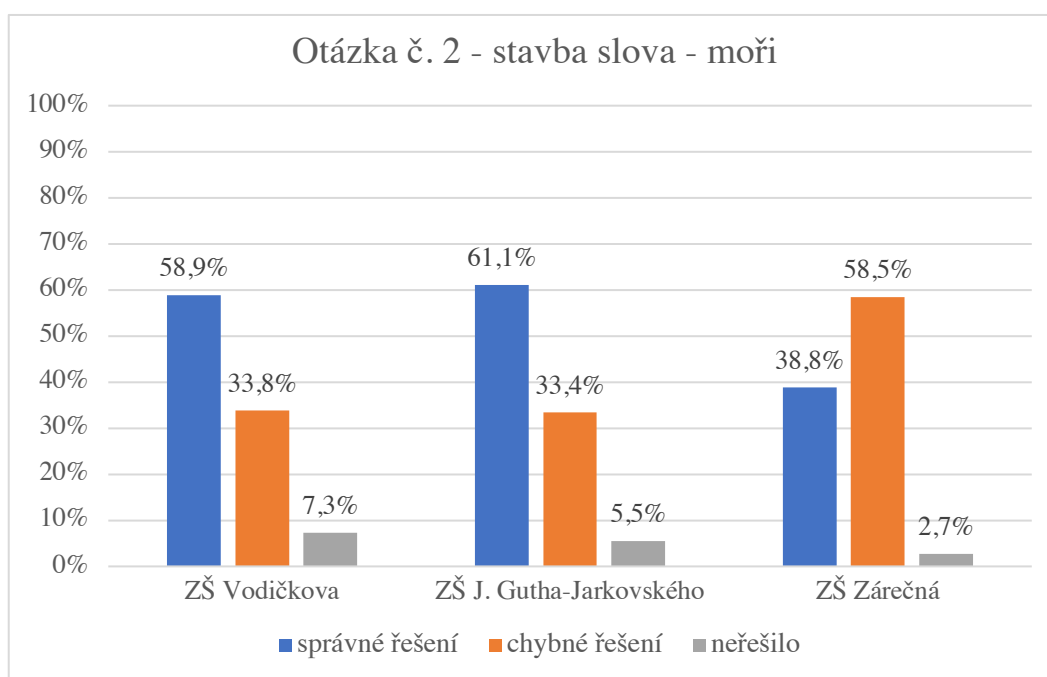
Tabulka 5: Otázka č. 2 – vzor

<i>předpona</i>	<i>kořen</i>	<i>přípona</i>	<i>koncovka</i>
	<i>hrad-</i>		<i>-y</i>
<i>za-</i>	<i>-hrad-</i>	<i>-k-</i>	<i>-a</i>
	<i>hrad-</i>	<i>-b-</i>	<i>-ami</i>
	<i>moř-</i>		<i>-i</i>
	<i>louž-</i>	<i>-ičk</i>	<i>-u</i>
<i>zá-</i>	<i>-vod-</i>	<i>-ník-</i>	<i>-em</i>

Tabulka 6: Otázka č. 2 - vyhodnocení výsledků

škola	slovo <i>moři</i>	slovo <i>loužičku</i>	slovo <i>závodníkem</i>
ZŠ Vodičkova	58,6 %	10,3 %	13,7 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	61,1 %	16,6 %	33,3 %
ZŠ Zářečná	38,8 %	0,0 %	11,1 %
celkem	50,6 %	7,2 %	16,8 %

Zdroj: vlastní zpracování

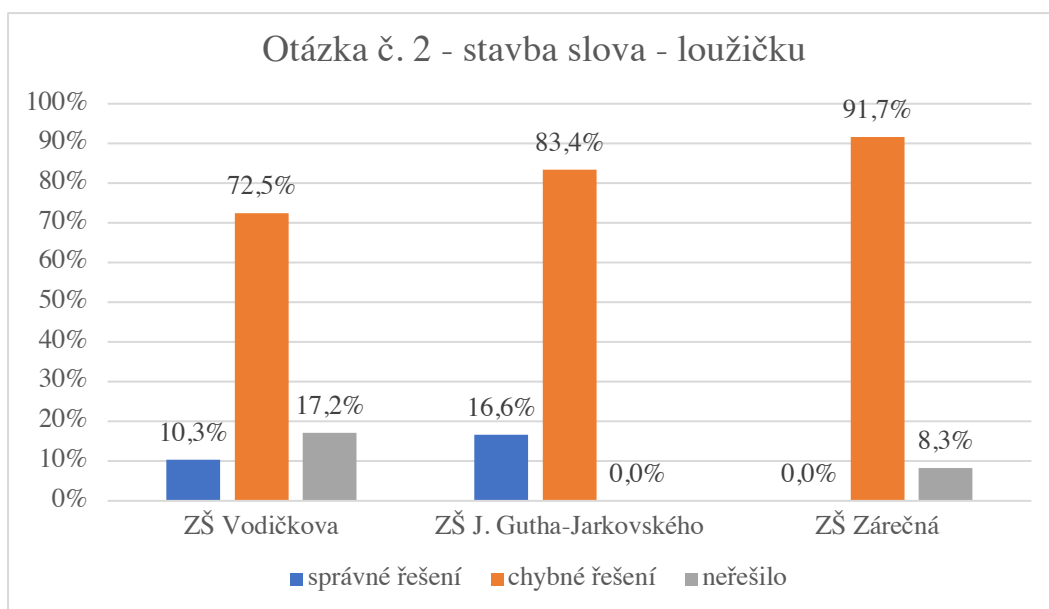
Graf 10: Otázka č. 2 – stavba slova – moři

Zdroj: vlastní zpracování

Tvar slova *moři* z celkového počtu respondentů (83) správně analyzovalo 50,6 % žáků. Ve výzkumu z roku 2002 rozčlenilo slovo na morfémy správně 54 % dotázaných, výsledky jsou tedy srovnatelné. Nejčastější chybou, které se žáci dopouštěli, bylo označení

koncovky *-i* jako přípony. Často také žáci koncovku neoddělili a vyznačili kořen slova *-moři-*. Slovo nerozčlenilo 6,0 % žáků.

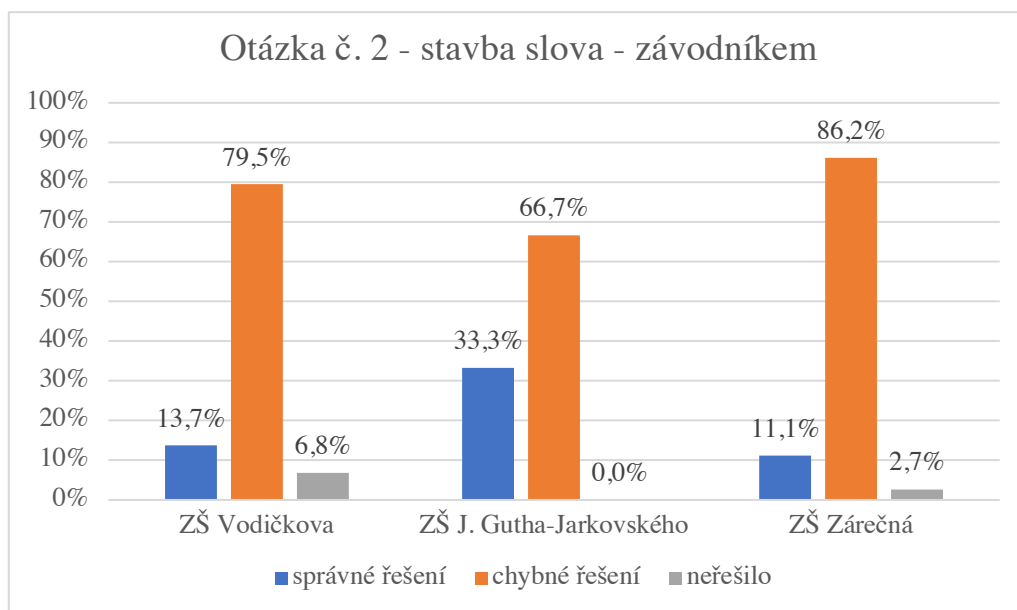
Žáci ze ZŠ Vodičkova a ZŠ J. Gutha-Jarkovského při analýze tohoto slovního tvaru dosáhli velmi podobných výsledků, nejvíce chyb se dopouštěli žáci ZŠ Zářečná (58,5 %).

Graf 11: Otázka č. 2 – stavba slova – loužičku

Zdroj: vlastní zpracování

Tvar slova *loužičku* správně rozdělilo na morfémy celkem 7,2 % žáků, v roce 2022 22 %. Opět se objevovaly časté chyby při určení koncovky, např.: *-ku*, *-čku*, *-ičku*. Někteří žáci koncovku neurčili, jiní zařadili část *-ičku* jako příponu. Slovo nerozdělilo 9,6 % respondentů. Z žáků ZŠ Zářečná nikdo slovo na morfémy správně nerozdělil, chybného řešení se dopustilo 91,7 % žáků a 8,3 % žáků úlohu neřešilo. Na ZŠ Vodičkova slovní tvar správně analyzovalo 10,3 % žáků, 17,2 % řešení neuvedlo. Největší počet správných odpovědí se vyskytoval u žáků ZŠ J. Gutha-Jarkovského (16,6 %).

Graf 12: Otázka č. 2 – stavba slova – závodníkem

Zdroj: vlastní zpracování

Tvar slova *závodníkem* správně analyzovalo 16,8 % žáků. Častou chybou bylo rozdělení slova na slabiky (zá-vod-ní-kem), nikoli na předponu, kořen, příponu a koncovku. Tuto část úkolu neřešilo 4,8 % dotazovaných. Tvar slova *závodníkem* v původním výzkumu k analýze zadán nebylo. Nejlépe tento slovní tvar analyzovali žáci ZŠ Gutha Jarkovského (33,3 %).

Tabulka 7: Otázka č. 2 - celková úspěšnost cvičení

škola	celé cvičení
ZŠ Vodičkova	3,4 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	5,5 %
ZŠ Zářečná	0,0 %
celkem	2,4 %

Zdroj: vlastní zpracování

Všechny slovní tvary správně rozčlenilo na morfémy pouze 2,4 % žáků. Z takových výsledků vyplývá, že žáci nemají dostatečně osvojené pojmy předpona, kořen, přípona a koncovka.

Otázka č. 3

Správné řešení:

3) Podívejte se, jak jsou uspořádána slova podle toho, jak byla postupně utvořena.
plavat – plavec – plavecký

Uspořádejte obdobně následující slova:

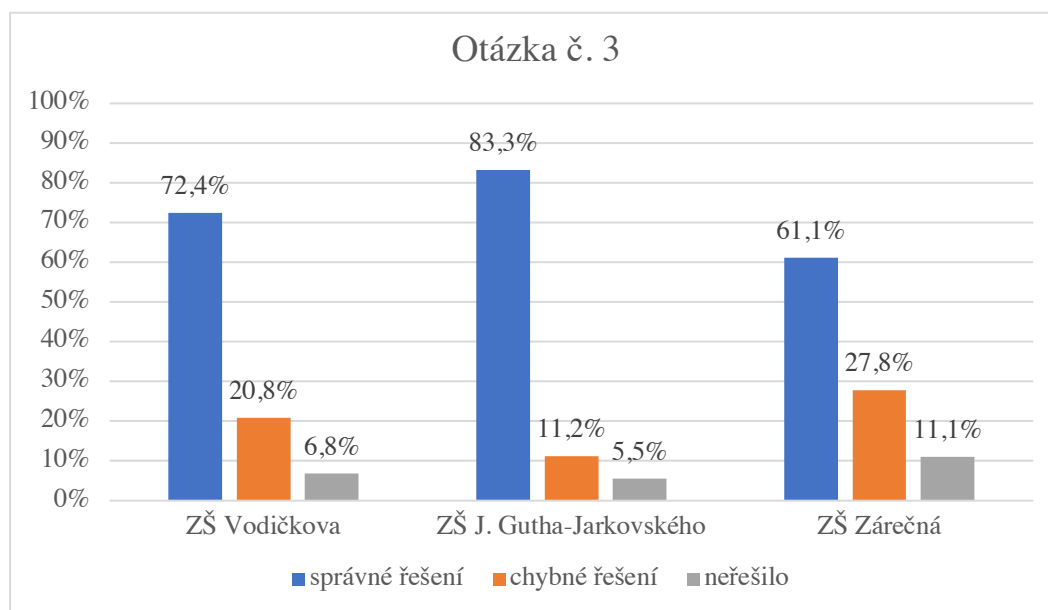
rybářčin, ryba, rybářka, rybář

ryba – rybář – rybářka – rybářčin

Tabulka 8: Otázka č. 3 - vyhodnocení výsledků

škola	správně řešilo
ZŠ Vodičkova	72,4 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	83,3 %
ZŠ Zářečná	61,1 %
celkem	69,8 %

Zdroj: vlastní zpracování

Graf 13: Otázka č. 4

Zdroj: vlastní zpracování

Úlohu č. 3 správně vyřešilo celkem 69,8 % žáků. Z výsledků je patrné, že úloha žákům nedělala potíže, většina dokázala na základě vzoru slova správně uspořádat. Úkol nevypracovalo celkem 8,4 % žáků.

Vzhledem k tomu, že ve školním vzdělávacím programu ZŠ J. Gutha-Jarkovského se objevuje učivo o tvoření slov již od 3. ročníku, úlohu správně vyřešilo až 83,3 % žáků. Vyšší počet správných odpovědí se objevoval i u žáků ZŠ Vodičkova (72,4 %) a i u žáků ZŠ Zářečná (61,1 %), přestože ani jedna škola v ŠVP učivo neuvádí. Vycházíme tak z předpokladu, že žáci při řešení využívali analogie na základě vzoru.

Otázka č. 4

Správné řešení:

4) K následujícím slovům napiš jejich slova základová.

náramně – náramný

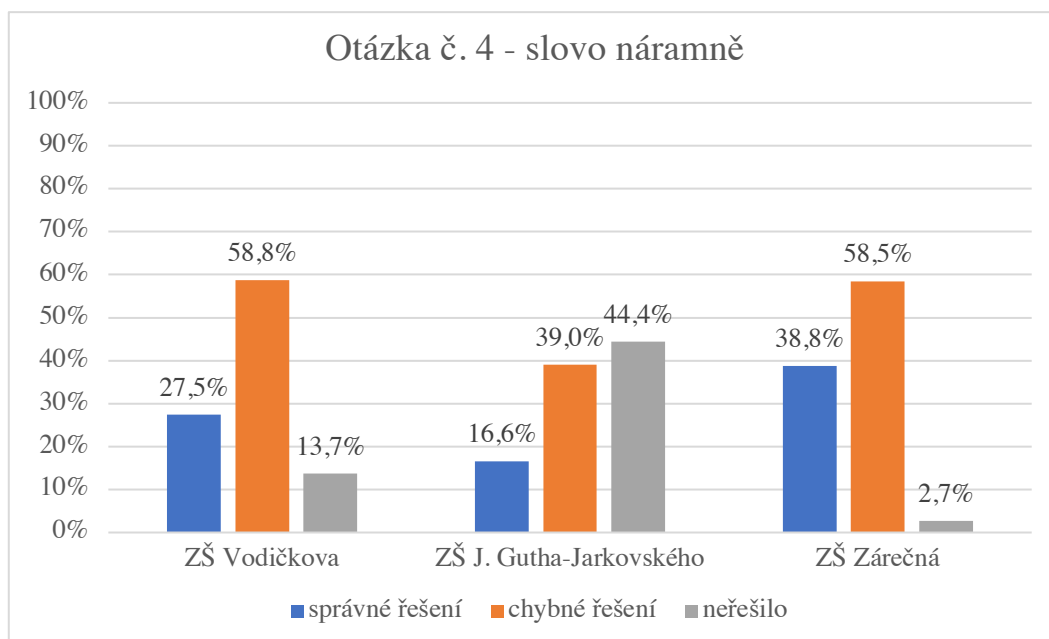
loužička – louže

novinářský – novinář

Tabulka 9: Otázka č. 4 - vyhodnocení výsledků

škola	náramný	louže	novinář
ZŠ Vodičkova	27,5 %	72,4 %	27,5 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	16,6 %	94,4 %	11,1 %
ZŠ Zářečná	38,8 %	88,8 %	16,6 %
celkem	30,1 %	84,3 %	19,2 %

Zdroj: vlastní zpracování

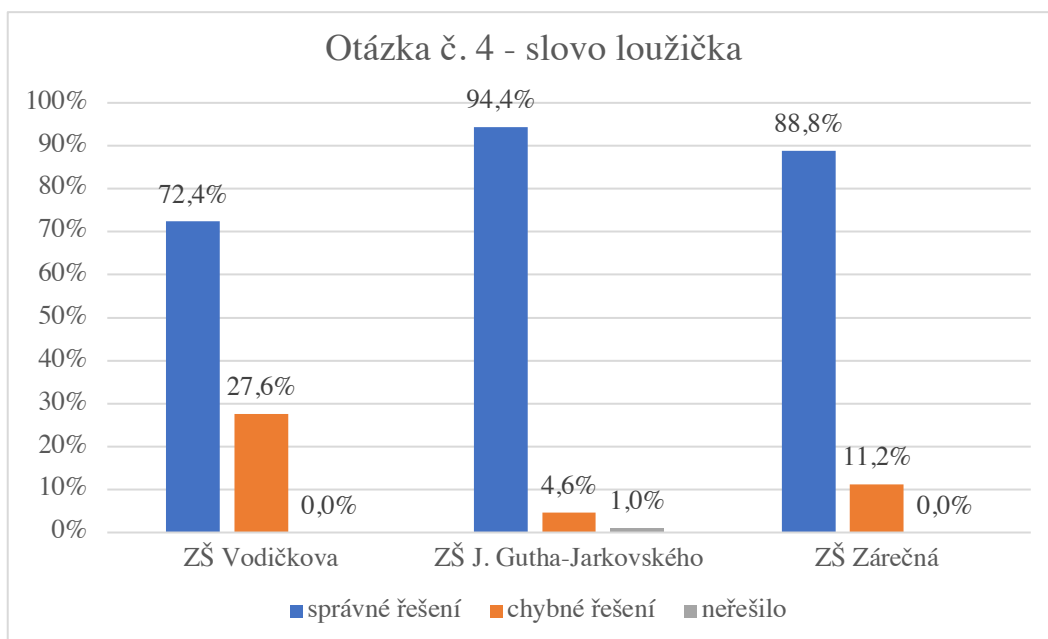

Graf 14: Otázka č. 4 - slovo náramně

Zdroj: vlastní zpracování

Ke slovu *náramně* přiřadilo správné základové slovo *náramný* 30,1 % dotazovaných. Základové slovo vůbec nepřidalo 15,6 % žáků. V roce 2002 základové slovo *náramný* správně doplnilo 47 % dotázaných. Žáci chybně uváděli jako základová slova *náram*, *ram*, či *náramek*. Mnoho žáků odpovídalo slovy *dobře*, *hodně*, *těžko* a *pěkně*. Žáci mohou zaměňovat pojmy *slovo základové* a *synonymum*.

Správně úkol řešilo na ZŠ Vodičkova 27,5 % žáků a na ZŠ Zářečná 38,8 %. Přestože se v ŠVP těchto škol slovo tvorné učivo neobjevuje, dosahují žáci lepších výsledků než žáci ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského, kde správně odpovědělo pouze 16,6 % a úlohu vůbec neřešilo až 44,4 % žáků.

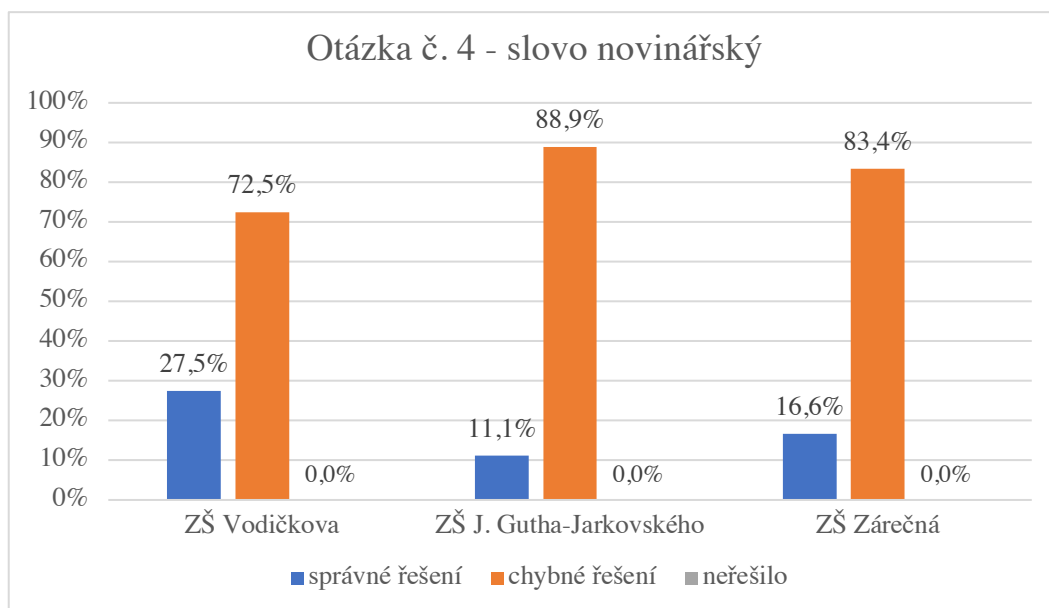

Graf 15: Otázka č. 4 - slovo loužička

Zdroj: vlastní zpracování

Úloha byla nejlépe zodpovězena, slovo *louže* doplnilo správně až 84,3 % dotázaných, při výzkumu z roku 2002 odpovědělo správně 62 % žáků.

Nejlepších výsledků dosahují žáci ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského, kde správně odpovědělo 94,4 % žáků. Na ZŠ Zářečná úlohu správně vyřešilo 88,8 % žáků a na ZŠ Vodičkova 72,4 % žáků. Nejvíce chyb (27,6 %) se dopouštěli žáci ze ZŠ Vodičkova, častou chybou bylo určení základového slova *louž*.

Graf 16: Otázka č. 4 - slovo novinářský

Zdroj: vlastní zpracování

Úlohu se snažili vyřešit všichni žáci, ale mnoho z nich uvedlo jako základové slovo *noviny* či *novina*, správně úkol vyřešilo 19,2 % žáků. V roce 2002 úkol správně vyřešilo 24 % dotazovaných.

Nejvíce chybných odpovědí uváděli žáci ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského (88,9 %) a ZŠ Zářečná (83,4 %). Na ZŠ Vodičkova odpovědělo správně 27,5 % žáků.

Tabulka 10: Otázka č. 4 - celková úspěšnost cvičení

škola	celé cvičení
ZŠ Vodičkova	13,7 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	0,0 %
ZŠ Zářečná	8,3 %
celkem	7,3 %

Zdroj: vlastní zpracování

Celé cvičení správně vyřešilo 7,3 % žáků. Přestože se žáci na ZŠ J. Gutha-Jarkovského učí už od 3. třídy učivo o tvoření slov, nevyřešil nikdo celé cvičení správně. Úspěšnost 5. tříd v porovnaném výzkumu z roku 2002 byla 35 %, ve cvičení bylo tehdy zařazeno ještě navíc slovo *potápět*. Přestože žáci měli v roce 2022 cvičení zjednodušené, dosahují horších výsledků.

Otázka č. 5**Správné řešení:**

- 5) *Doplňte tabulku podle vzoru. Nezapomeňte, že slovtvorný základ je ta část, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.*

Vzor:

<i>utvořené slovo</i>	<i>základové slovo</i>	<i>slovtvorný základ</i>	<i>kořen</i>
<i>rádce</i>	<i>radit</i>	<i>rad-</i>	<i>rád-</i>
<i>rádcův</i>	<i>rádce</i>	<i>rádc-</i>	<i>rád-</i>
<i>poradit</i>	<i>radit</i>	<i>radit-</i>	<i>rad-</i>
<i>porada</i>	<i>poradit</i>	<i>porad-</i>	<i>-rad-</i>

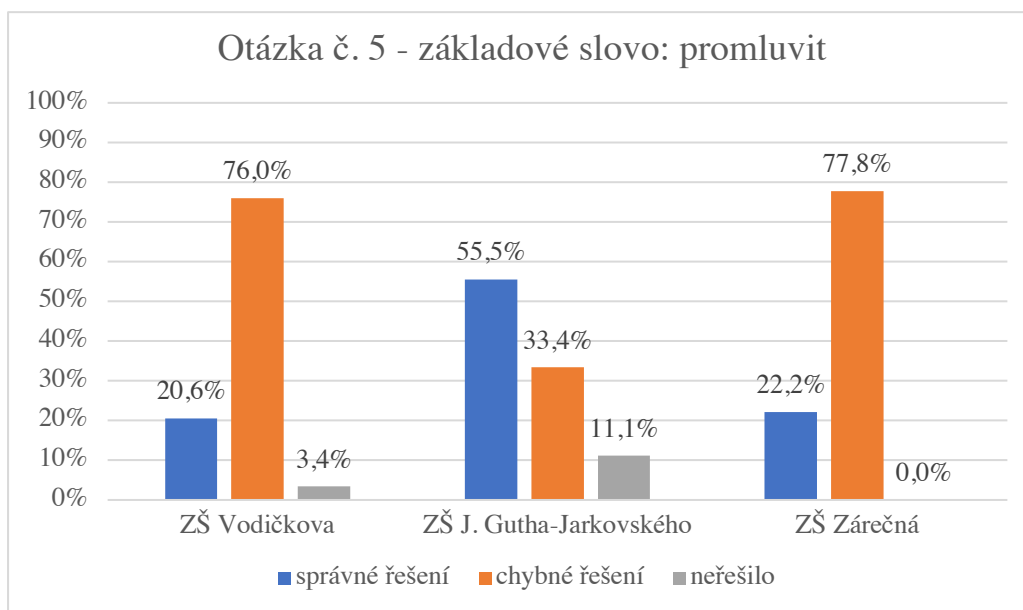
<i>utvořené slovo</i>	<i>základové slovo</i>	<i>slovtvorný základ</i>	<i>kořen</i>
<i>promluva</i>	<i>promluvit</i>	<i>promluv-</i>	<i>-mluv-</i>
<i>posoudit</i>	<i>soudit</i>	<i>soudit-</i>	<i>-soud-</i>
<i>plátce</i>	<i>platit</i>	<i>plat-</i>	<i>plat-</i>

Slovo promluva

Tabulka 11: Otázka č. 5 - slovo promluva

Škola	základové slovo: promluvit	slovtvorný základ: promluv-	kořen: -mluv-
ZŠ Vodičkova	20,6 %	17,2 %	62,0 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	55,5 %	16,6 %	88,8 %
ZŠ Zářečná	22,2 %	2,7 %	63,8 %
celkem	28,9 %	10,8 %	68,6 %

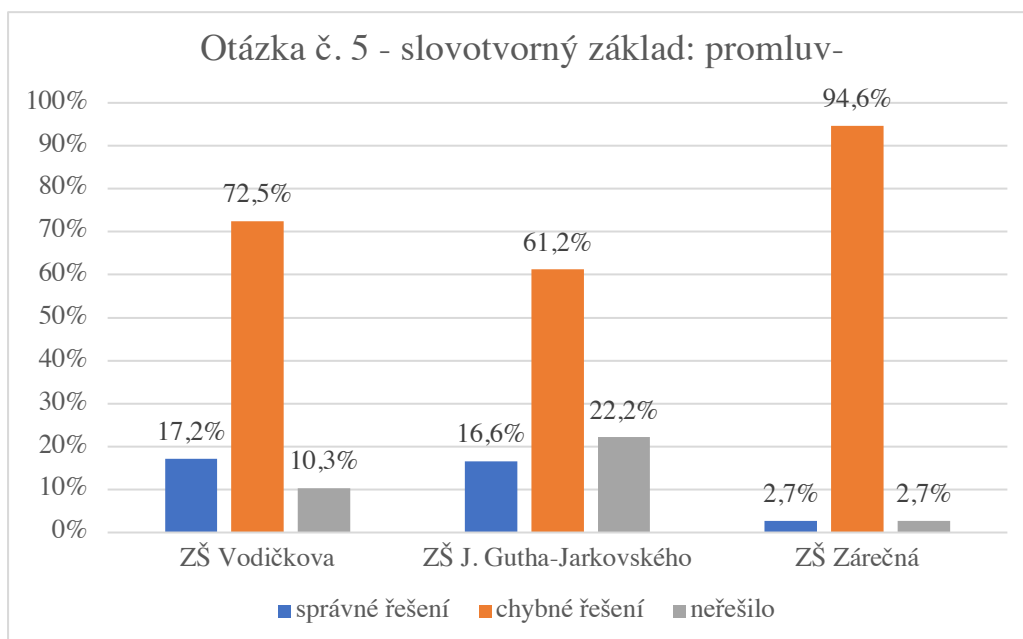
Zdroj: vlastní zpracování

Graf 17: Otázka č. 5 - základové slovo promluvit

Zdroj: vlastní zpracování

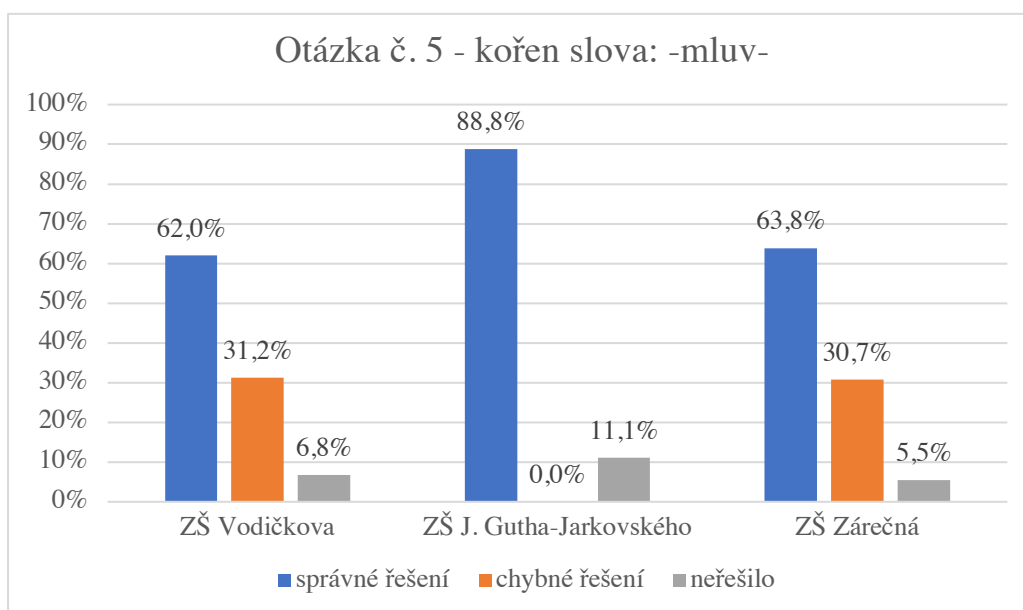
Ke slovu *promluva* určilo správně základové slovo promluvit 28,9 % žáků, úlohu celkem neřešilo 3,6 % žáků. Nejvyšší počet správných odpovědí uvedli žáci ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského (55,5 %). Žáci ze základní školy Vodičkova a ZŠ Zářečná dosahovali podobných výsledků (20,6 %, 22,2 %). Nejčastější chybou bylo určení základového slova *mluvit*. Žákům ke správnému řešení dopomáhala slova ve vzorové tabulce, zadané slovo *promluva* bylo utvořeno stejně jako vzorové slovo *porada*.

Graf 18: Otázka č. 5 - slovotvorný základ promluv-

Zdroj: vlastní zpracování

Nejhůře žáci určovali slovotvorný základ, často jej zaměňovali za kořen slova *-mluv*. Z takových výsledků usuzujeme, že si žáci neuvědomují odlišnost těchto pojmů. Slovotvorný základ *promluv-* určilo správně pouze 10,8 % respondentů 9,6 % slovotvorný základ vůbec neurčilo.

Graf 19: Otázka č. 5 - kořen slova -mluv-

Zdroj: vlastní zpracování

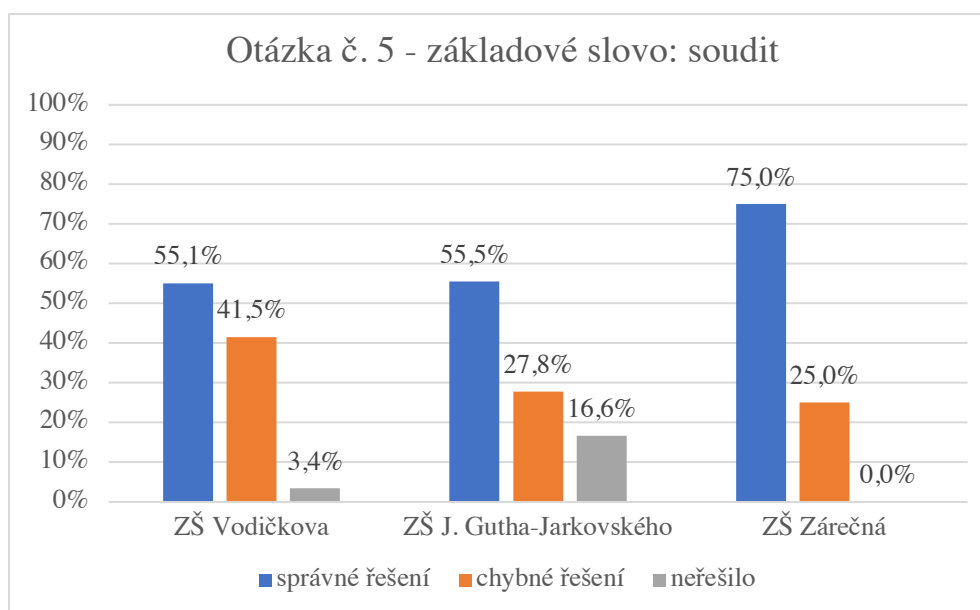
Kořen slova *promluva* určilo správně 68,6 % žáků, neřešilo jej 7,2 %. Nejlépe určili kořen slova, žáci ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského (88,8 %), úlohu nikdo nevyřešil chybně, avšak 11,1 % kořen slova neurčilo. ZŠ Vodičkova a ZŠ Zářečná opět dosahují podobných výsledků (62,0 % a 63,8 %). Chybně určovali jako kořen slova *mluvit*, či *mlu*.

Slovo *posoudit*

Tabulka 12: Otázka č. 5 - slovo posoudit

škola	základové slovo: soudit	slovotvorný základ: -soudit	kořen: -soud-
ZŠ Vodičkova	55,1 %	10,3 %	62,0 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	55,5 %	16,6 %	72,2 %
ZŠ Zářečná	75,0 %	22,2 %	58,3 %
celkem	63,8 %	16,8 %	62,6 %

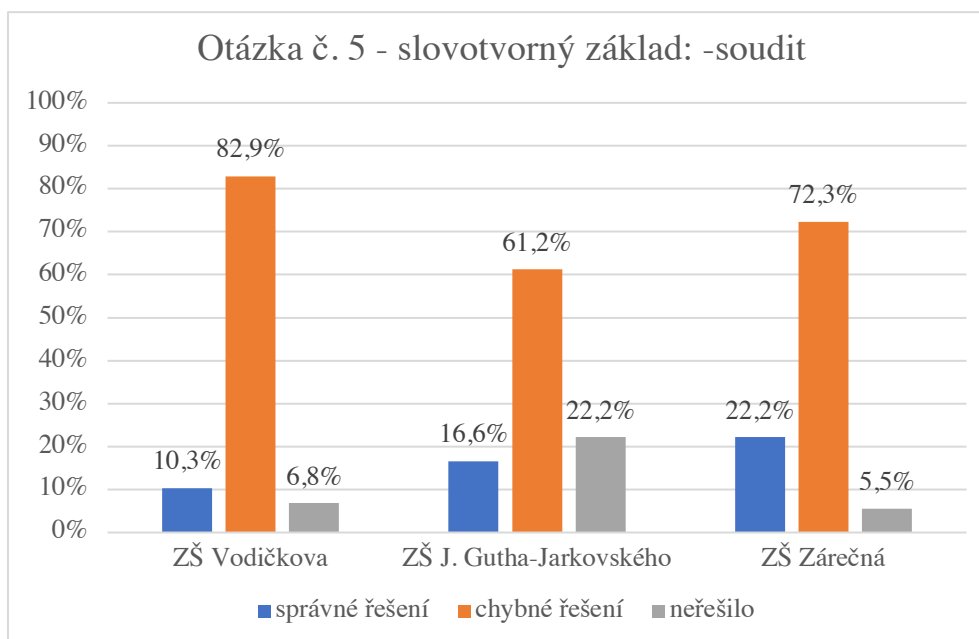
Zdroj: vlastní zpracování

Graf 20: Otázka č. 5 - základové slovo: soudit

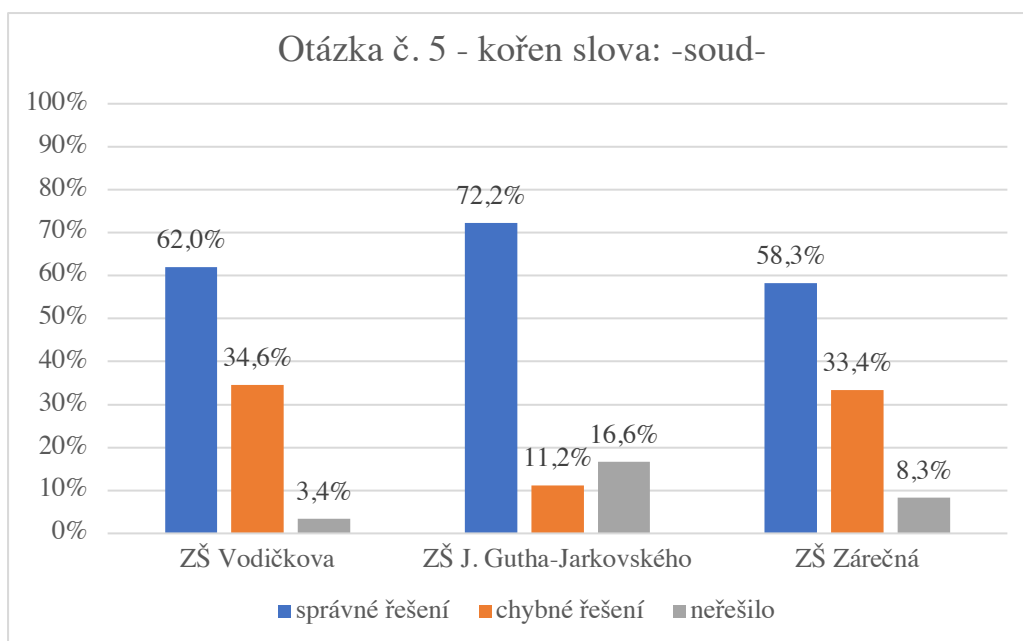
Zdroj: vlastní zpracování

63,8 % žáků správně určilo základové slovo *soudit*, většina těch, kteří chybovali, se domnívala, že základovým slovem je *soud*. Úkol neřešilo z celkového počtu respondentů 4,8 % z toho žáci ze ZŠ Zářečná jej řešili všichni, a to ze všech škol nejlépe, správných odpovědí je 75,0 %. Přestože se zde dle ŠVP učivo o tvoření slov nevyučuje, můžeme předpokládat, že pro správné řešení využili žáci stejný postup řešení jako u slova *poradit* ve vzorové tabulce.

Graf 21: Otázka č. 5 - slovotvorný základ: -soudit

Při určování slovotvorného základu se opět, podobně jako u slova *promluva*, vyskytovalo nejvíce chybných odpovědí. Výsledky znovu potvrzují neznalost pojmu a jeho častou záměnu za kořen slova, neboť žáci chybně určovali slovotvorný základ *soud*. Správně slovotvorný základ určilo pouze 16,8 % žáků, celkem slovotvorný základ neučilo 9,6 % dotazovaných.

Graf 22: Otázka č. 5 - kořen slova: -soud-

Zdroj: vlastní zpracování

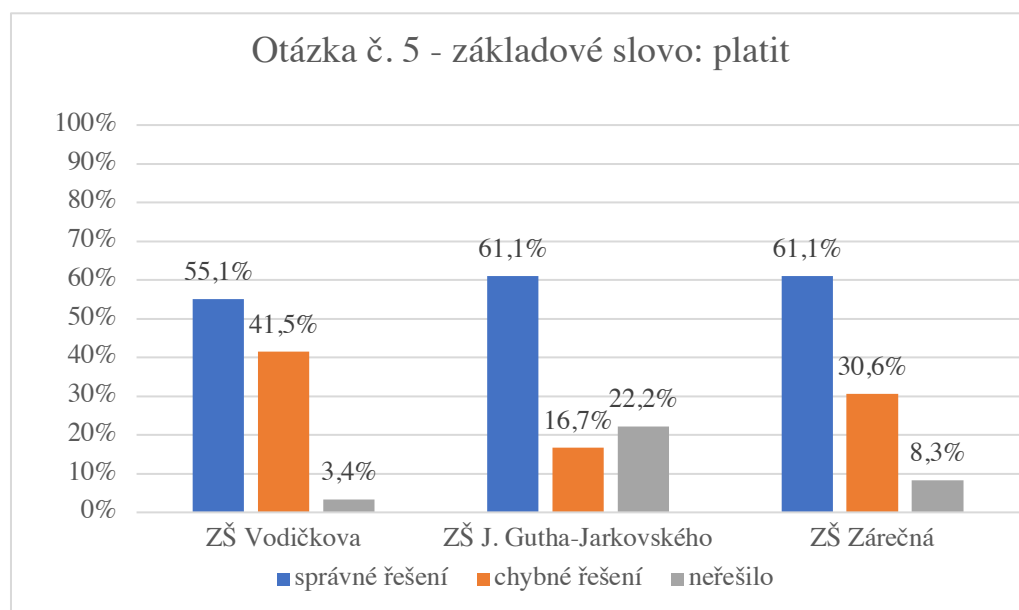
Určení kořene slova bylo pro žáky dle výsledků jednodušší, správně odpovědělo 62,6 %. Nejvyšší počet správných odpovědí uvedli žáci ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského (72,2 %). Žáci ze základních škol Vodičkova a Zářečná znovu dosahují podobných výsledků (62,0 %, 58,3 %). Kořen slova neurčilo 8,4 % žáků. Častou chybou bylo určení kořene *-sou-* či *soudit*.

Slovo *plátce*

Tabulka 13: Otázka č. 5 – vyhodnocení

škola	základové slovo: platit	slovo: slovotvorný plat-	základ:	kořen: -plát-
ZŠ Vodičkova	55,1 %		37,9 %	44,8 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	61,1 %		27,7 %	55,5 %
ZŠ Zářečná	61,1 %		38,8 %	41,6 %
celkem	59,0 %		36,1 %	49,3 %

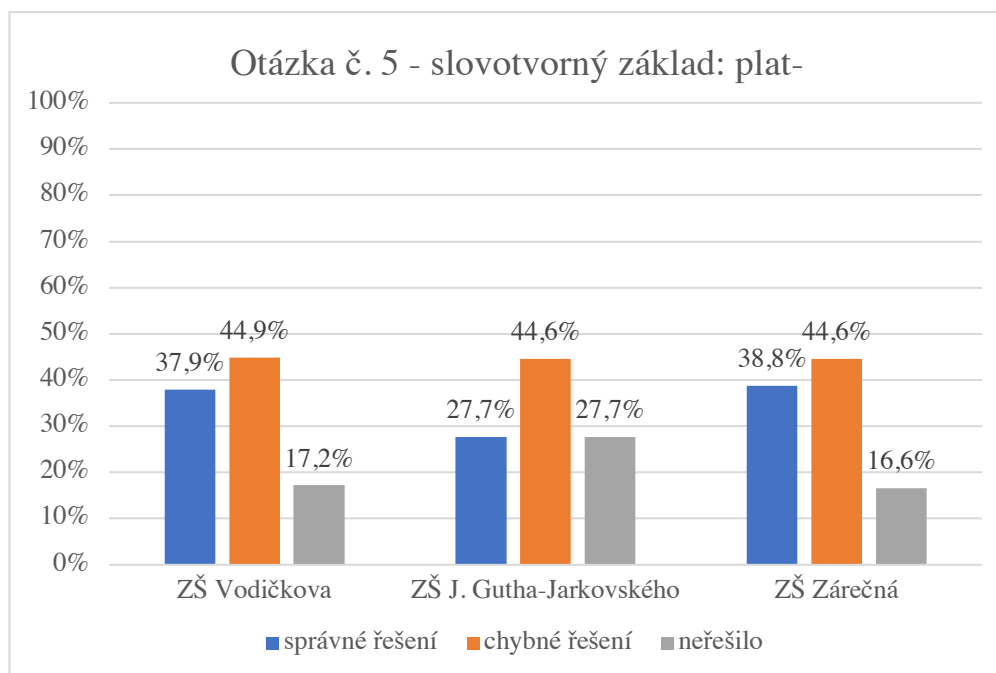
Zdroj: vlastní zpracování

Graf 23: Otázka č. 5 - základové slovo: platit

Zdroj: vlastní zpracování

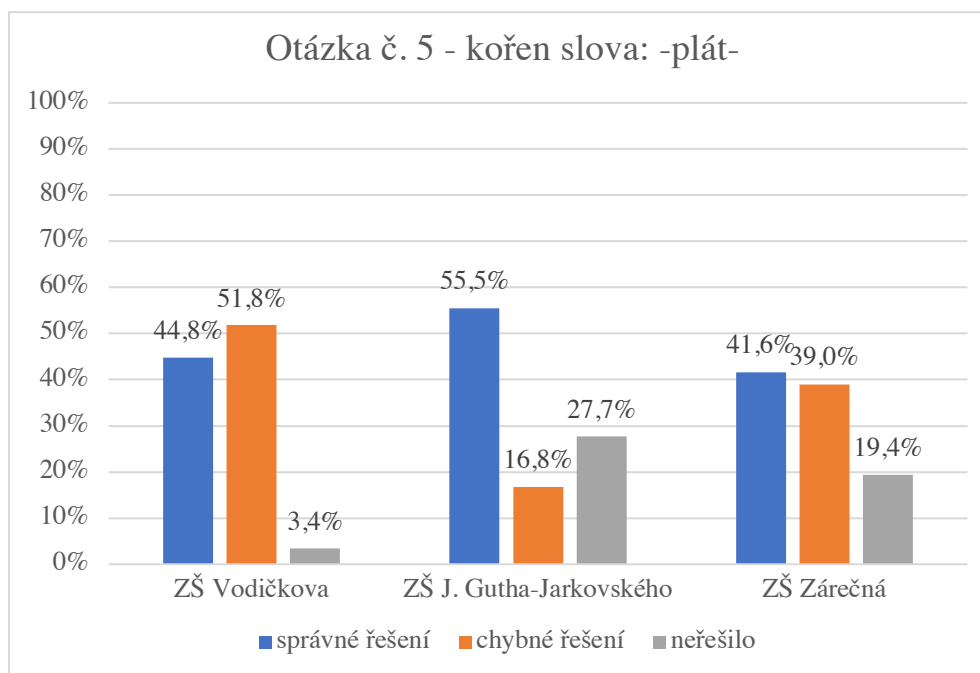
Ke slovu plátce žáci chybně přiřazovali základové slovo *plat*. Správně odpovědělo 59,0 % žáků, shodných výsledků (61,1 %) dosahují žáci základních škol J. Gutha-Jarkovského a Zářečná. Do tabulky nedoplnilo základové slovo 9,6 % žáků.

Graf 24: Otázka č. 5 - slovotvorný základ: plat-

Zdroj: vlastní zpracování

Žáci všech škol dosahovali podobných výsledků, nejvíce chybovali v určení slovotvorného základu *plát*, až 44,9 %, to potvrzuje, že se žáci domnívají, že slovotvorný základ a kořen slova je totéž. Další příčinou určení části *plát* jako slovotvorného základu může být i to, že žákům není slovotvorný rozbor představován jako dynamický proces a slovotvorný základ jako ta část slova, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného. Slovotvorný základ nedoplnilo 19,2 % dotazovaných.

Graf 25: Otázka č. 5 - kořen slova: -plát-

Zdroj: vlastní zpracování

Úkol nejlépe řešili žáci ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského, správné řešení provedlo 55,5 % žáků. Nejčastější chybou bylo určení kořene *-plat-* (24,4 %), kořen vůbec neurčilo 15,6 % žáků.

Tabulka 14: Otázka č. 5 - celková úspěšnost cvičení

škola	celé cvičení
ZŠ Vodičkova	13,7 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	0,0 %
ZŠ Zářečná	5,5 %
celkem	7,2 %

Zdroj: vlastní zpracování

Celé cvičení dokázalo vyřešit pouze 7,2 % žáků. Ze základní školy J. Gutha-Jarkovského nevyřešil celé cvičení správně nikdo, avšak žáci této školy dosahovali nejlepších výsledků v určování kořene slov. Výsledky ukazují, že žáci neumějí aplikovat v praxi slovo základové, slovotvorný základ a kořen slova.

Otázka č. 6

6) *Doplň chybějící písmena a pravopis zdůvodni.*

Bezzubý muž. Zdůvodnění: **slovotvorné** – člověk bez zubů, **morfematické** – předpona bez-, kořen -zub-.

Nejjasnější hvězda ze všech hvězd. Zdůvodnění: **slovtvorné** – slovo bylo utvořeno ze základového slova jasnější předponou nej-, **morfematické** – předpona nej- a kořen slova -jas-.

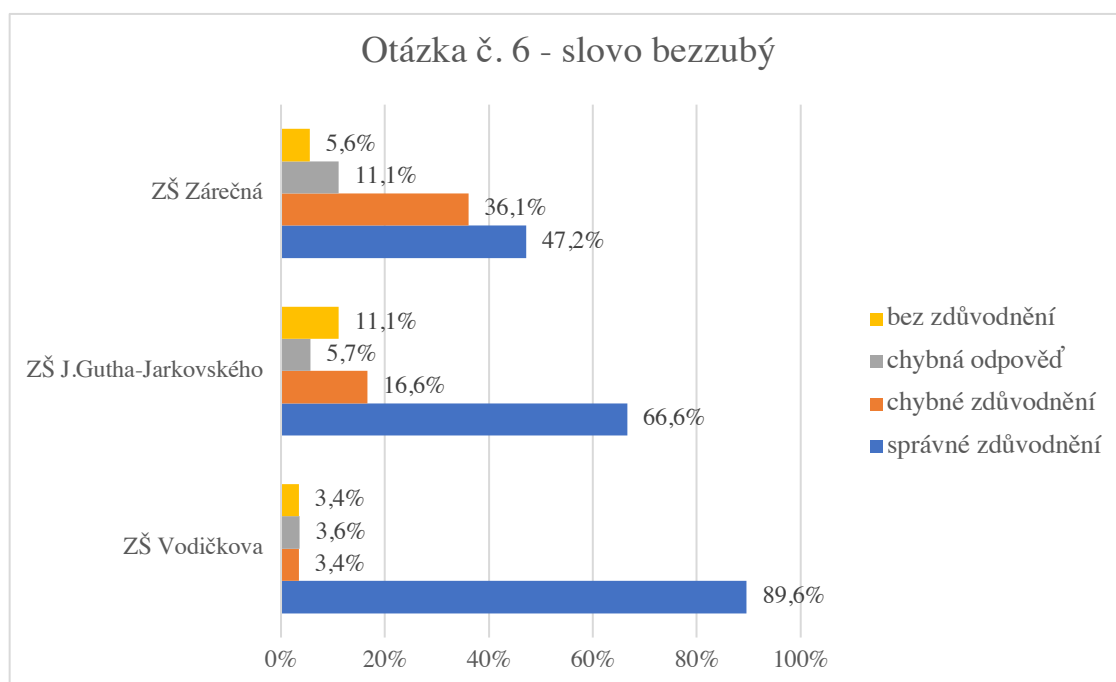
Bezstarostný člověk. Zdůvodnění: **slovtvorné** – člověk bez starosti, **morfematické** – předpona bez- a kořen slova -star-.

Nechtěla jsem se tolik rozzuřit. Zdůvodnění: **slovtvorné** – slovo bylo utvořeno ze základového slova zuřit předponou roz-, **morfematické** – předpona roz- a kořen slova -zuř-

Tabulka 15: Otázka č. 6 - vyhodnocení výsledků

škola	bezzubý	nejjasnější	bezstarostný	rozzuřit
ZŠ Vodičkova	89,6 %	75,8 %	75,8 %	86,2 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	66,6 %	55,5 %	50,0 %	44,4 %
ZŠ Zářečná	47,2 %	55,5 %	41,6 %	52,77 %
celkem	66,2 %	62,6 %	55,4 %	62,6 %

Zdroj: vlastní zpracování

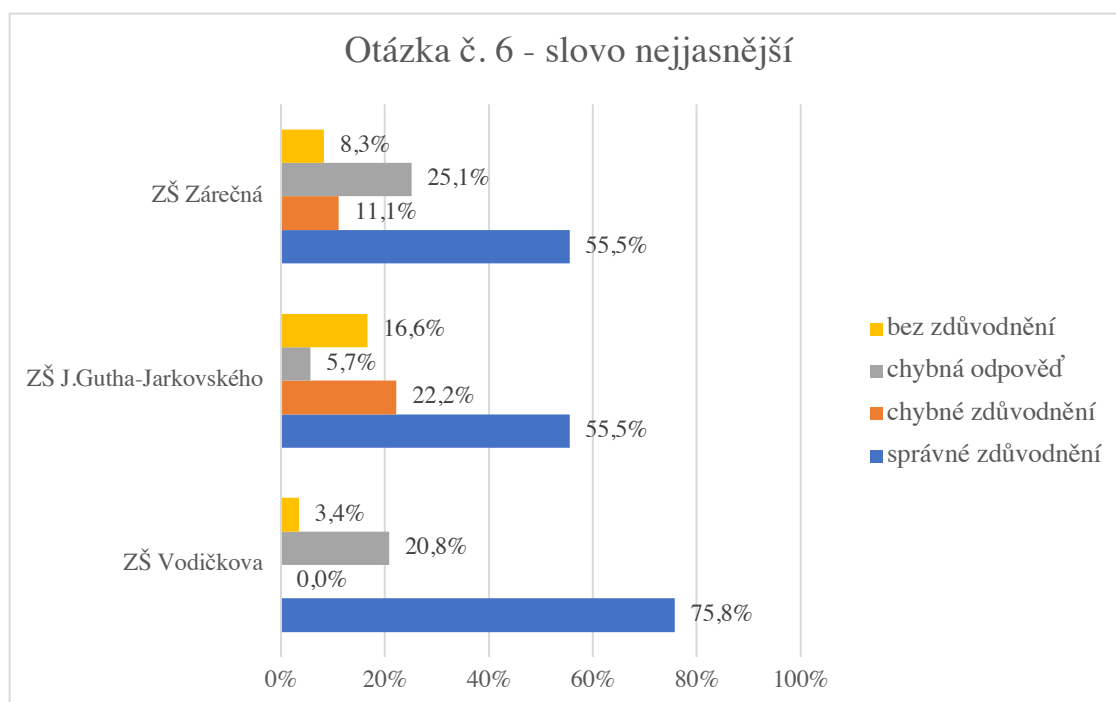

Graf 26: Otázka č. 6 - slovo bezzubý

Zdroj: vlastní zpracování

Správně odpovědělo a zdůvodnilo slovo bezzubý 66,2 % žáků. Nejlépe úkol řešili žáci ze ZŠ Vodičkova, kde správně odpovědělo a zdůvodnilo 89,6 % dotazovaných. Všichni

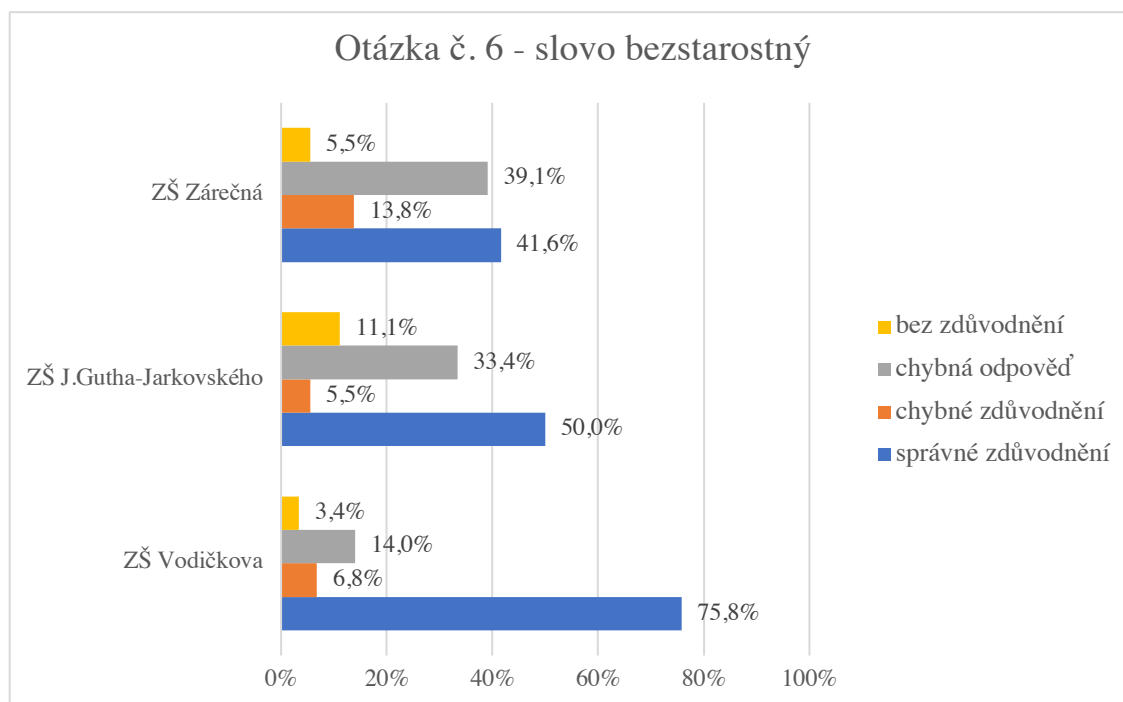
žáci pro zdůvodnění užívali rozbor stavby slova a vyčlenili předponu a kořen slova. Zdůvodnění neuvedlo 6,0 % dotazovaných. Úkol řešili všichni respondenti.

Graf 27: Otázka č. 6 - slovo nejjasnější

Zdroj: vlastní zpracování

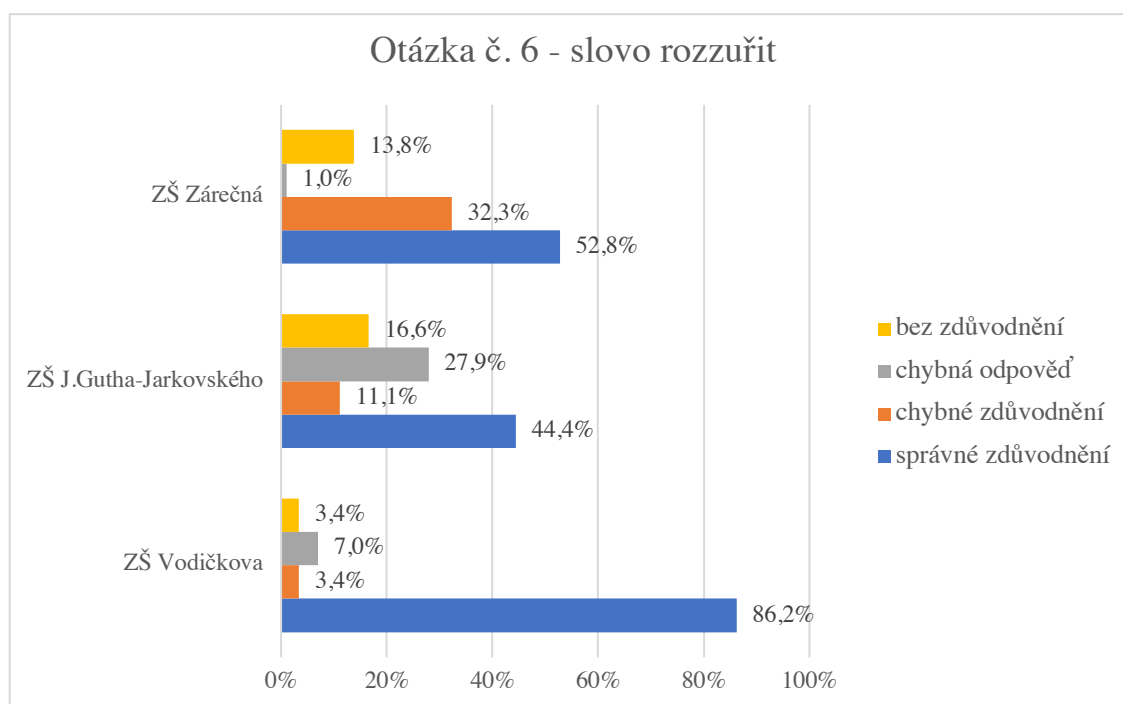
Slovo nejjasnější neřešilo pouze 1,2 % žáků. Celková úspěšnost je 62,6 %. Pravopis slova nejlépe zdůvodnili žáci ze ZŠ Vodičkova (75,8 %). Pro správné zdůvodnění uváděli žáci opět předponu a kořen. Chybné zdůvodnění celkově podalo 9,6 % žáků. V odpovědích se vyskytovalo zdůvodnění, že *má jistotu*, *nejvíce svítí*, či *hodně svítí*. Takové vysvětlení však nepodává informaci o tom, proč zde píšeme *-jj-*. Zdůvodnění neuvedlo 8,4 %.

Graf 28: Otázka č. 6 - slovo bezstarostný

Zdroj: vlastní zpracování

Slovo *bezstarostný* správně doplnilo a zdůvodnilo 55,4 % žáků, ke zdůvodnění využili rozvinutí slovotvorného významu slova - *bez starosti*. Nepřesně pravopis slova zdůvodňovalo 9,6 % žáků, často uváděli *nemá starosti*, žáci uváděli chybné podoby slova: *beztarostný* či *bestarostným a besstarostný* či *bezztarostný*. Zdůvodnění neuvedlo 6,0 %. Nejvyšší počet správných odpovědí (75,8 %) uvedli žáci ze ZŠ Vodičkova. Úlohu řešili všichni respondenti.

Graf 29: Otázka č. 6 - slovo rozzuřit

Zdroj: vlastní zpracování

Slovo *rozzuřit* napsalo a pravopis správně zdůvodnilo 62,6 % žáků. Při zdůvodnění uplatnili přístup morfematický – předpona roz- a kořen -zuř-. 36,2 % žáků napsalo chybně slovo *rozuřený-*. Chybně žáci uváděli vysvětlení *je naštvaný*. Pouze 1,2 % dotazovaných neodpovědělo. Nejlepších výsledků dosahují žáci ze ZŠ Vodičkova (86, 2 %).

Tabulka 16: Otázka č. 6 - celková úspěšnost cvičení

škola	celé cvičení
ZŠ Vodičkova	68,9 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	27,7 %
ZŠ Zářečná	30,5 %
celkem	43,3 %

Zdroj: vlastní zpracování

V celém cvičení dosáhli nejlepších výsledků žáci ZŠ Vodičkova (68,9 %). Celkem celou úlohu správně řešilo 43,3 % žáků 5. tříd.

Otázka č. 7**Správné řešení:**

7) *Užij ve větách slova: nepoddal se, nepodal*

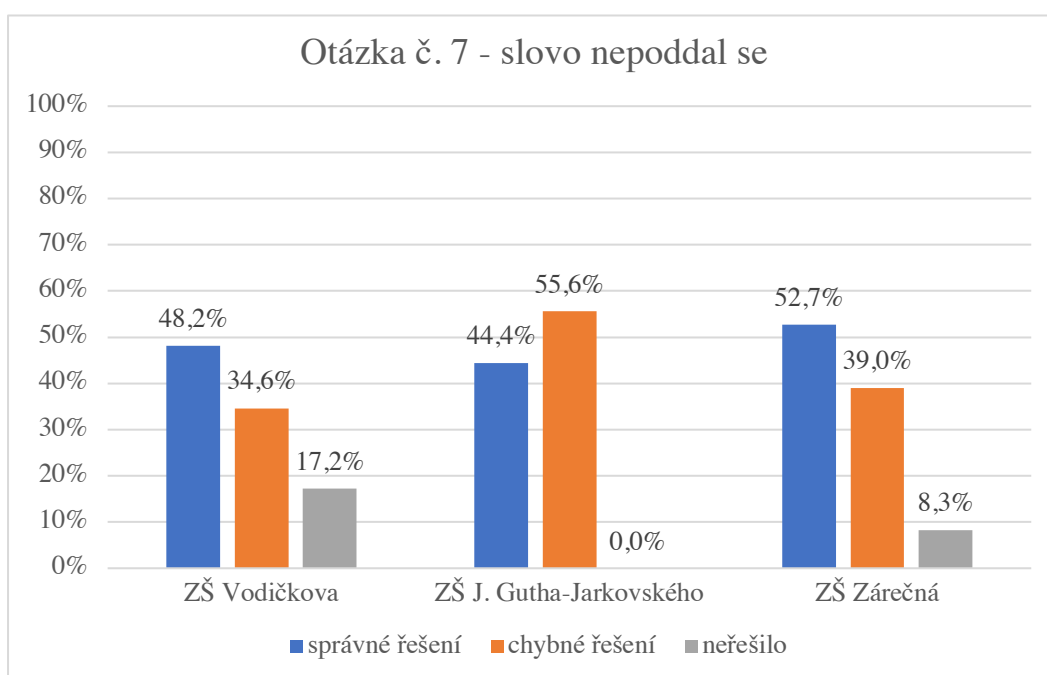
Za správné řešení je považováno, pokud je slovo nepoddal se uvedeno ve větách s významem nepodleh, neustoupil.

Příklady správných odpovědí: Nepoddal se strachu. Nepodal mi tužku.

Tabulka 17: Otázka č. 7- vyhodnocení výsledků

škola	nepoddal se	nepodal
ZŠ Vodičkova	48,2 %	75,8 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	44,4 %	66,6 %
ZŠ Zářečná	52,7 %	75,0 %
celkem	49,3 %	73,4 %

Zdroj: vlastní zpracování

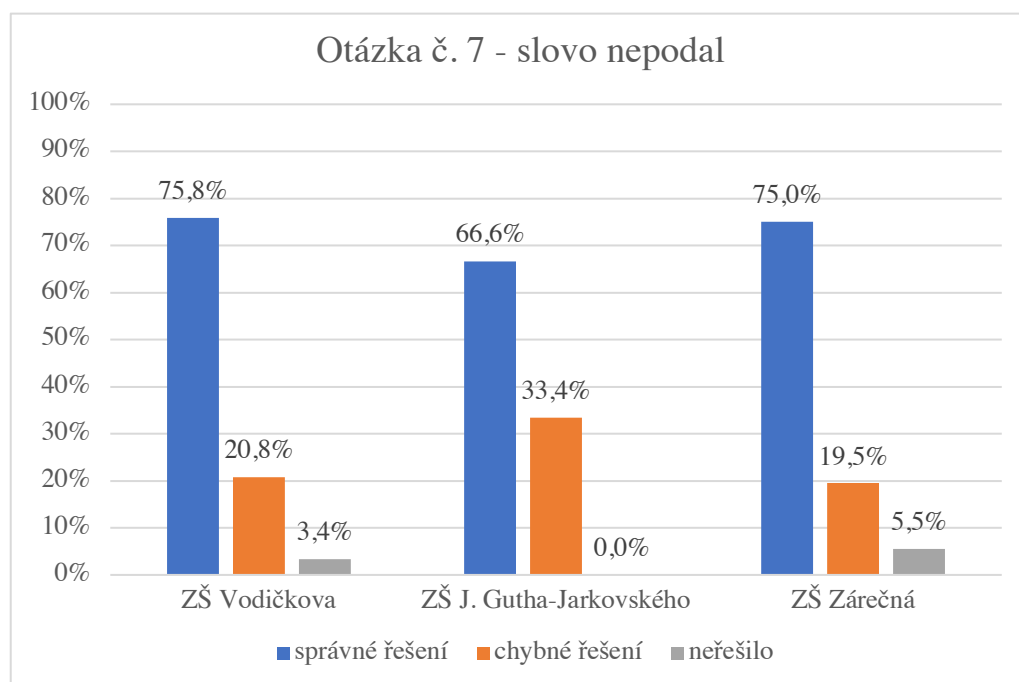

Graf 30: Otázka č. 7 - slovo nepoddal se

Zdroj: vlastní zpracování

Celkem slovo nepoddal se správně užilo ve větě 49,3 % žáků 5. tříd. V roce 2002 tuto úlohu správně řešilo 53 % dotázaných. Jako správné odpovědi žáci uváděli *Nepoddal se králi/vládcí*. Příklady chybných řešení: *Ondra se s tím nepoddal*. *Martin nepoddal se*.

Žáci všech škol dosáhli podobných výsledků, nejvíce správných odpovědí dosáhli žáci ze ZŠ Zářečná. Úlohu neřešilo 9,6 % respondentů.

Graf 31: Otázka č. 7 – slovo nepodal

Zdroj: vlastní zpracování

Slovo *nepodal* užilo ve větě správně 73,4 % žáků. Velmi častým správným řešením byla věta *On mi nepodal tužku*. K chybným řešením patřilo uvedení jiného slova, např. *nepovede* a *nepadal, podal*. Úlohu neřešilo 3,6 % dotazovaných.

Tabulka 18: Otázka č. 7 – celková úspěšnost cvičení

škola	celé cvičení
ZŠ Vodičkova	41,3 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	38,8 %
ZŠ Zářečná	52,7 %
celkem	45,7 %

Zdroj: vlastní zpracování

Celé cvičení správně řešilo 45,7 % žáků. Nejlépe jej řešili žáci ze ZŠ Zářečná, úspěšnost byla 52,7 %. Ze ZŠ Vodičkova vyřešilo celou úlohu správně 41,3 % respondentů. 38,8 % žáků ze ZŠ J. Gutha-Jarkovského vyřešilo celé cvičení správně.

2.2.5 CELKOVÉ VYHODNOCENÍ VÝZKUMU

Tabulka 19: Celková úspěšnost

škola	celková úspěšnost
ZŠ Vodičkova	40,3 %
ZŠ J. Gutha-Jarkovského	26,9 %
ZŠ Zářečná	24,1 %
celkem	30,2 %

Zdroj: vlastní zpracování

Celková úspěšnost všech škol je 30,2 %, celková úspěšnost tříd před 20 lety byla 53 %.

Z učiva o stavbě slov měli žáci největší obtíže v určení koncovky, rovněž rozčlenění slov na morfémy jim činilo velké potíže, otázku č. 2 dokázalo celou správně vyřešit pouze 2,4 % žáků, z takových výsledků vyplývá, že žáci nemají dostatečně upevněno morfematické učivo. Dále jsme zjistili, že až 63,9 % žáků nechápe pojem slovo příbuzné na základě sémantického a morfematického znaku. V rámci slovtvorného učiva byla procentuální úspěšnost správného řešení velmi nízká, přesto žáci úlohy řešili s vyšší úspěšností, cvičení pět vyřešilo správně 7,2 %, cvičení čtyři 7,3 % a cvičení tři 69,8 %. Vycházíme tak z předpokladu, že při řešení žáci užívali jisté analogie na základě vzoru, neboť je z výsledků patrné, že si žáci neuvědomují rozdíl mezi slovem základovým, slovtvorným základem a kořenem slova. Naopak nejlepších výsledků dosahovali žáci ve cvičení šest (43,3 %), při určování pravopisu zdvojených souhlásek a cvičení sedm (45,7 %), v němž prokazovali znalosti slovní zásoby a uměli užít slova *nepodal* a *nepoddal se* ve větách.

ZÁVĚR

Diplomová práce se zabývala učivem o tvoření slov a stavbě slova na 1. stupni základní školy. Jedním z cílů bylo zjistit, jak je ve vybraných učebnicích nakladatelství SPN, Fraus, Nová škola a Taktik učivo vyvozováno a jaké typy cvičení autoři zařazují. K analýze jsme zvolili učebnice pro žáky 5. ročníku ZŠ, pro porovnání byla použita metoda obsahové analýzy textu. Přestože není v RVP ZV v 2. období na 1. stupni ZŠ učivo o tvoření slov zařazeno, objevuje se v učebnicích všech čtyř nakladatelství. Zjistili jsme odborné chyby ve všech analyzovaných učebnicích. Velké množství chyb se vyskytuje v učebnici nakladatelství Nová škola. Přestože je postup, který mají žáci při slovotvorném rozboru uplatnit, didakticky vysvětlen správně, v příkladech je chybně ke slovu *nedovařená* uvedeno základové slovo *vařená*. Kromě toho, že je základové slovo určeno chybně, autoři učebnice nerespektují to, že při slovotvorném rozboru se pracuje pouze se základními, tj. slovníkovými podobami slov, u přídavných jmen tvrdých jsou to tvary 1. pádu jednotného čísla rodu mužského. I v příkladu slovotvorného rozboru, v němž je základové slovo ke slovu utvořenému uvedeno správně, se však setkáme s chybou, a to při vymezení slovotvorného základu; následně je tedy i slovotvorný prostředek vymezen chybně (*počítač, počítat, -počít-, -ač*). Zadáni cvičení, aby žáci přidávali předpony ke slovotvornému základu *-let-* může vést k chybné generalizaci, že slova jako *výlet, nálet, přílet* byla utvořena předponou.

V učebnici nakladatelství Fraus mají ve cvičení žáci volit ke slovu *mražený* základové slovo z nabídky *mráz* a *zamražený*. Slovo *bramboračka*, k němuž mají žáci hledat slovo základové, je z didaktického hlediska zvoleno nevhodně.

Odborné chyby jsme zjistili i v učivu o stavbě slova. Učebnice nakladatelství SPN uvádí chybné schéma, podle kterého mají žáci pochopit členění slova na jednotlivé morfémy; ve tvarech slov *kreslíř* a *nakreslit* je chybně vymezen kořen. Jako kořen je žákům v učebnicích nakladatelství Nová škola a Taktik předkládána skupina písmen *-JET-*. Autoři se v učebnicích dopustili i chyb didaktických. V učebnici nakladatelství Fraus je chybně definován pojem *slova příbuzná* pouze na základě znaku morfemického (slova příbuzná mají stejný kořen), není uveden druhý znak příbuznosti slov, tj. znak sémantický (významy slov příbuzných spolu souvisejí). V učebnici nakladatelství Nová škola je v definici příbuzných slov méně vhodně uvedeno, že slova příbuzná si jsou významem blízká.

V praktické části bylo cílem ověření znalostí a dovedností slovtvorného a morfemického učiva žáků 5. ročníku. Pro ověření znalostí byl žákům předložen pracovní list, v němž jsme se zaměřili na zjištění stavu vědomostí žáků, které jsme porovnali s výzkumem, jenž byl proveden roku 2002 na výběrovém vzorku žáků 5. tříd.

To, že v učebnicích není vždy správně charakterizován pojem *slova příbuzná*, se projevilo i ve výsledcích výzkumu. V roce 2022 poznalo 36,1 % žáků, že všechna podtržená slova v textu nejsou příbuznými slovy. Přestože mají stejný kořen, jejich významy spolu nesouvisejí. V roce 2002 tento úkol správně řešilo pouze 23 % žáků.

Slabé výsledky při poznávání příbuzných slov se mohou negativně odrazit při pravopisném výcviku, zejména při uplatnění algoritmu psaní i,í/y,ý po obojetných písmenech.

Nejvíce žáci chybovali při morfemickém rozboru, tj. při členění tvarů slov na morfémy, značné potíže jim činilo zvláště odlišení koncovky. Tvar slova *moři* správně analyzovalo 50,6 % žáků, tvar slova *loužičku* 7,2 % žáků (v roce 2002 22 %) a tvar slova *závodníkem* 16,8 %.

Lepších výsledků dosahovali žáci i v pravopisu zdvojených souhlásek, pravděpodobně je to dáno častějším procvičováním těchto jevů.

Přestože není učivo z tvoření slov zařazeno v RVP ZV na 1. stupeň ZŠ, řešili žáci lépe některé úkoly z tvoření slov než z morfematiky, ve srovnání s rokem 2002 však došlo ke zhoršení. Velké potíže nedělalo žákům uspořádání slov podle toho, jak byla postupně utvořena (celkem 69,8 % správných řešení).

Najít slovo základové není pro žáky obtížné, když se nabízí jednoznačné rozvinutí slovtvorného významu (loužička je malá louže) – 84,3 % správných řešení. U delších slov, kde si musí žák uvědomit, že utvořené slovo má se slovem základovým největší část společnou, byly výsledky slabší. Ke slovu novinářský napsalo správně základové slovo pouze 19,2 % žáků.

Ke zdůvodnění pravopisu v případech, kdy se na morfemickém švu vyskytují skupiny souhlásek, používají žáci většinou termíny ze stavby slova, rozvinutí slovtvorného významu použili jen u slova, kde se tento přístup přímo nabízí, tj. *bezstarostný* je ten, kdo je *bez starosti*.

V dotazníkovém šetření jsme zjišťovali postoj učitelů k slovtvornému a morfemickému učivu. 86,9 % respondentů uvedlo, že žáky seznamují s učivem o tvoření slov. Zjistili

jsme však, že někteří učitelé nerozlišují rozbor slovtvorný a morfematický. 36,2 % učitelů uvedlo, že v učivu o tvoření slov seznamují žáky s pojmy *kořen*, *předpona*, *přípona*, *koncovka* nebo *slova příbuzná*. Vyskytly se i odpovědi svědčící o tom, že respondenti není vůbec jasné, co je učivo o tvoření slov: *Slabika*, *samohláska*, *slabikotvorné hlásky*; *Hláska*, *měkké/tvrde souhlásky*, *samohlásky dvojhlásky*. 11,5 % vyučujících uvedlo, že žáky s pojmy ze slovtvorby neseznamuje.

Nedostatky jsme objevili i v kurikulárních dokumentech, a to ve Školních vzdělávacích programech škol ZŠ Vodičkova a ZŠ J. Gutha-Jarkovského, v nichž je učivo o tvoření slov zařazeno nepřesně.

Učivo o stavbě slov a o tvoření slov považujeme za dva rozdílné přístupy k pochopení formy a významu slova, které nejdou proti sobě, ale naopak jsou vzájemně propojené. Už na 1. stupni ZŠ bychom měli žáky vést k tomu, aby byli schopni dokázat rozvinout slovtvorný význam některých utvořených slov.

RESUMÉ

Diplomová práce se zabývá učivem o tvoření slov a stavbě slova na 1. stupni základní školy. Součástí teoretické části je obsahová analýza učebnic českého jazyka pro žáky 5. ročníku ZŠ nakladatelství SPN, Fraus, Nová škola a Taktik. V praktické části jsme se zaměřili na ověření znalostí a dovedností slovotvorného a morfematického učiva na výběrovém vzorku 83 žáků 5. ročníku ZŠ. Ověřené znalosti jsme porovnali s výzkumem z roku 2002. V praktické části jsme se také zaměřili na postoj učitelů k učivu a zda si učitelé uvědomují rozdíl mezi rozbohem slovotvorným a morfematickým.

SUMMARY

The diploma thesis deals with the curriculum of word formation and word structure at the 1st stage of primary school. Component of the theoretical part is the content analysis of Czech language textbooks for pupils of the 5th year of elementary school published by SPN, Fraus, Nová škola and Taktik. The practical part is focused on verifying the knowledge and skills of word formation and morphematic subjects on the sample of 83 pupils in the 5th grade of elementary school. We compared the verified knowledge with the research from 2002. In the practical part we also focused on the attitude of teachers to the curriculum and whether teachers are aware of the difference between word formation and morphematic analysis.

SEZNAM LITERATURY

BRABCOVÁ, Radoslava aj. *Didaktika českého jazyka pro studující oboru učitelství na prvním stupni základní školy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1990. 183 s. ISBN 80-04-24251-0.

BRABCOVÁ, Radoslava, HUBÁČEK, Josef a ROZTOČILOVÁ, Olga. *Formy práce v seminářích didaktiky mateřského jazyka a slohu pro 1. stupeň ZŠ*: Skriptum pro posl. pedagog. fakulty Univ. Karlovy. 1. vyd. Praha: Univ. Karlova, 1984. 130 s.

ČECHOVÁ, Marie a STYBLÍK, Vlastimil. *Čeština a její vyučování: didaktika českého jazyka pro učitele základních a středních škol a studenty učitelství*. 2., upr. vyd., v SPN 1. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, 1998. 264 s. ISBN 80-85937-47-6.

ČECHOVÁ, Marie a Vlastimil STYBLÍK. *Didaktika češtiny*. Státní pedagogické nakladatelství Praha, 1989, 254 s. ISBN 80-04-22439-3.

DAVID, Milan. *Kapitoly z didaktiky českého jazyka na 1. stupni základní školy*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2001. 80 s. ISBN 80-7040-516-3.

HÁJKOVÁ, Eva. *Kapitoly z didaktiky českého jazyka pro 1. stupeň ZŠ*. Praha: Univerzita Karlova – Pedagogická fakulta, 2021, 175 s. ISBN 978-80-7603-268-2.

HAUSER, Přemysl a ONDRÁŠKOVÁ, Karla. *Základy didaktiky českého jazyka pro první stupeň základní školy*: Určeno pro posl. fak. pedagog. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1991. 93 s. ISBN 80-210-0239-5.

HAUSER, Přemysl, Květoslava KLÍMOVÁ, Helena ANDRESOVÁ a Ivo MARTINEC. *Didaktika českého jazyka pro 2. stupeň ZŠ*. 2. vydání, Brno: Masarykova univerzita, 2019, 138 s. ISBN 978-80-210-9489-5.

HAUSER, Přemysl. *Nauka o slovní zásobě*. 2. vyd. Praha: SPN, 1986, 196 s. ISBN 14-357-86.

HAUSER, Přemysl. *Základní pojmy z nauky o slovní zásobě a tvoření slov a jejich didaktická aplikace*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1985, 49 s. ISBN 1721-4526.

HUBÁČEK, Jaroslav, Eva JANDOVÁ, Diana SVOBODOVÁ a Jana SVOBODOVÁ. *Čeština pro učitele*. 4. vydání, VADE MECUM BOHEMIAE, 2010, 375 s. ISBN 978-80-86041-37-7.

KAMIŠ, Karel a HANZOVÁ, Marie. *Didaktika českého jazyka a literatury*. Vydání I. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského, 2016. 340 s. ISBN 978-80-7452-124-9.

KOLÁŘOVÁ, Ivana, Květoslava KLÍMOVÁ, Přemysl HAUSER a Karla ONDRÁŠKOVÁ. *Český jazyk pro studující učitelství 1. stupně základní školy*. Praha: GRADA, 2012, 296 s. ISBN 978-80-247-3358-6.

NYGRÝN, Zdeněk. Problémová metoda vyučování tvoření slov. In: *Sborník Pedagogické fakulty v Plzni. Jazyk a literatura XIII. 1981*. Praha: SPN, 1981. S. 55-65.

SVOBODA, Karel. *Didaktika českého jazyka a slohu*. Plzeň: Státní pedagogické nakladatelství, 1977, 308 s. ISBN 14-541-77.

SVOBODOVÁ, Jana. *Didaktika českého jazyka s komunikačními prvky: Počáteční fáze výuky mateřštiny*. 1. vyd. Ostrava, 2003. 102 s. ISBN 80-7042-300-5.

VEJVODOVÁ, Jana a Iva MACHÁČKOVÁ. *Práce s učebnicemi českého jazyka na 1. stupni ZŠ: 1. díl*. Plzeň: Fakulta pedagogická, 1996, 90 s. ISBN 978-80-7082-274-6.

SEZNAM UČEBNIC

ČAVNICKÁ, Drahuše. *Hravá čeština: Učebnice pro 5. ročník ZŠ*. 2. vydání. Praha: Taktik, 2018. 128 s. ISBN 978-80-7563-136-7.

FABIÁNOVÁ, Ivana, Ilona KIRCHNEROVÁ, Zita JANÁČKOVÁ. *Český jazyk 5 učebnice pro 5. ročník základní školy*. Brno: Nová škola, 2014, 182 s. ISBN 978-80-87591-42-0.

HOŠNOVÁ, Eva, Martina ŠMEJKALOVÁ, Irena VAŇKOVÁ a Milada BURIÁNKOVÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Praha: SPN – pedagogické nakladatelství, akciová společnost, 2010, 224 s. ISBN 978-80-7235-453-5.

KOSOVÁ, Jaroslava, Gabriela BABUŠOVÁ, Lenka RYKROVÁ a Jitka VOKŠICKÁ. *Český jazyk: pro 5. ročník základní školy*. Plzeň: Fraus, 2011, 168 s. ISBN 978-80-7238-960-5.

INTERNETOVÉ ZDROJE

Metodické komentáře ke Standardům pro základní vzdělávání: Jitka Altmanová, Květoslava Klímová [online]. Praha: NÚV, 2015 [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: https://clanky.rvp.cz/wp-content/upload/prilohy/20713/metodicke_komentare_ke_standardum_zv.pdf.

Rámcové vzdělávací programy: Národní ústav pro vzdělávání [online]. Praha: MŠMT, 2015 [cit. 2021-12-30]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/zarazeni-standardu-do-rvp-zv>.

Standardy RVP ZV: Národní ústav pro vzdělávání [online]. [cit. 2021-12-31]. Dostupné z: <http://www.nuv.cz/t/zarazeni-standardu-do-rvp-zv>.

SEZNAM TABULEK, OBRÁZKŮ A GRAFŮ**SEZNAM TABULEK**

Tabulka 1: Stavba slova – příklady	45
Tabulka 2: Slovotvorný rozbor – příklady	48
Tabulka 3: Přehled zkoumaných tříd	92
Tabulka 4: Otázka č. 1 - vyhodnocení výsledků	94
Tabulka 5: Otázka č. 2 – vzor	96
Tabulka 6: Otázka č. 2 - vyhodnocení výsledků	96
Tabulka 7: Otázka č. 2 - celková úspěšnost cvičení.....	98
Tabulka 8: Otázka č. 3 - vyhodnocení výsledků	99
Tabulka 9: Otázka č. 4 - vyhodnocení výsledků	100
Tabulka 10: Otázka č. 4 - celková úspěšnost cvičení.....	103
Tabulka 11: Otázka č. 5 - slovo promluva	104
Tabulka 12: Otázka č. 5 - slovo posoudit.....	107
Tabulka 13: Otázka č. 5 – vyhodnocení.....	109
Tabulka 14: Otázka č. 5 - celková úspěšnost cvičení.....	111
Tabulka 15: Otázka č. 6 - vyhodnocení výsledků	112
Tabulka 16: Otázka č. 6 - celková úspěšnost cvičení.....	115
Tabulka 17: Otázka č. 7- vyhodnocení výsledků	116
Tabulka 18: Otázka č. 7 – celková úspěšnost cvičení	117
Tabulka 19: Celková úspěšnost.....	118

SEZNAM OBRÁZKŮ

Obrázek 1: Psaní předpon s- a vz-.....	29
--	----

SEZNAM GRAFŮ

Graf 1: Délka pedagogické praxe.....	82
Graf 2: Věk pedagogů	83
Graf 3: Zdůvodnění	84
Graf 4: Efektivita rozboru slovotvorného a rozboru stavby slova	85
Graf 5: Zdůvodnění	86

Graf 6: Pojmy v učivu o tvoření slov	87
Graf 7: Pojmy v učivu o stavbě slova	88
Graf 8: Vysvětlení pravopisu slova bezzubý.....	89
Graf 9: Otázka č. 1	95
Graf 10: Otázka č. 2 – stavba slova – moři	96
Graf 11: Otázka č. 2 – stavba slova – loužičku.....	97
Graf 12: Otázka č. 2 – stavba slova – závodníkem	98
Graf 13: Otázka č. 4	99
Graf 14: Otázka č. 4 - slovo náramně.....	101
Graf 15: Otázka č. 4 - slovo loužička.....	102
Graf 16: Otázka č. 4 - slovo novinářský.....	103
Graf 17: Otázka č. 5 - základové slovo promluvit	105
Graf 18: Otázka č. 5 - slovotvorný základ promluv-.....	106
Graf 19: Otázka č. 5 - kořen slova -mluv-.....	106
Graf 20: Otázka č. 5 - základové slovo: soudit	107
Graf 21: Otázka č. 5 - slovotvorný základ: -soudit	108
Graf 22: Otázka č. 5 - kořen slova: -soud-	108
Graf 23: Otázka č. 5 - základové slovo: platit.....	109
Graf 24: Otázka č. 5 - slovotvorný základ: plat-	110
Graf 25: Otázka č. 5 - kořen slova: -plát-.....	111
Graf 26: Otázka č. 6 - slovo bezzubý	112
Graf 27: Otázka č. 6 - slovo nejjasnější	113
Graf 28: Otázka č. 6 - slovo bezstarostný	114
Graf 29: Otázka č. 6 - slovo rozzuřit.....	115
Graf 30: Otázka č. 7 - slovo nepoddal se	116
Graf 31: Otázka č. 7 – slovo nepodal	117

PŘÍLOHY

Příloha 1: Vybrané ukázky prací žáků

Ukázka č. 1:

Pracovní list pro žáky

To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být zá-vodníkem nebo pod-vodníkem, může psát do novin ú-vodníky, může být prů-vodcem nebo prů-vodčím, může se vydávat za vé-vodu, za člověka vznešeného pů-vodu nebo za majitele velkozá-vodu, zkratka nějaká voda v tom musí být.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, to je ovšem náramně bohatý a velký pán, má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek. Ale jsou zase takoví nanicovatí malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žabu, tři komáry a dva brouky potápníky.

1. Přečti si pozorně text. Jsou všechna podtržená slova příbuzná? Zakroužkuj správné řešení a odpověz na otázku.

a) ano

Proč?.....

.....

b) ne

Proč? Protože všechna slova nejsou stejného významu.

.....

2. Rozepiš následující slova z textu do tabulky podle vzoru.

moři, loužičku, závodníkem

předpona	kořen	přípona	koncovka
	hrad-		-y
za-	-hrád-	-k-	-a
	hrad-	-b-	-ami
	MOŘ-		-i
	LOUŽ-	-ičk-	-U
ZÁ-	-VOD-	-ník-	-EM

3. Škrtni slovo, které na řádek nepatří.

- a) nos, nosatý, ~~nosič~~, nosní, nosatec
 b) rybář, rybník, ryba, ~~zarybařit~~ si, rybami
 c) předpažit, ~~předchozí~~, předmluva, předat, předvést

4. Podívejte se, jak jsou uspořádána slova podle toho, jak byla postupně vytvořena.

plavat – plavec – plavecký

Uspořádejte obdobně následující slova:

rybářčin, ryba, rybářka, rybář

ryba - rybář - rybářka - rybářčin

5. K následujícím slovům napiš jejich slova základová.

náramně - náramný.....loužička - louže.....novinářský - noviny.....

6. Doplňte tabulku podle vzoru. Nezapomeňte, že slovtvorný základ je ta část, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.

Vzor:

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
rádce	radit	rad-	rad-
rádcův	rádce	rádc-	rad-
poradit	radit	radit-	rad-
porada	poradit	porad-	-rad-

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
promluva	<u>promluvit</u>	<u>-mluvit</u>	<u>-mluv-</u>
posoudit	<u>soudce</u>	<u>soud-</u>	<u>-soudit</u>
plátce	<u>plátit</u>	<u>plát-</u>	<u>plát-</u>

7. Doplň chybějící písmena a pravopis zdůvodni.

Bezzubý muž. Zdůvodnění: BEZ+ZUBÝ

Nejasnější hvězda ze všech hvězd. Zdůvodnění: NEJ+JASNĚJŠÍ

Bezstarostný člověk. Zdůvodnění: BEZ+STAROSTNÝ

Nechtěla jsem se tolik rozuřit. Zdůvodnění: ROZ+ZURIT

8. Uživ ve větách slova: nepoddal se, nepodal

Nepoddal se jeho králi.

Nepodal mi SEŠIT.

Ukázka č. 2:

Pracovní list pro žáky

To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být zá-vodníkem nebo pod-vodníkem, může psát do novin ú-vodníky, může být prů-vodcem nebo prů-vodčím, může se vydávat za vé-vodu, za člověka vznešeného pů-vodu nebo za majitele velkozá-vodu, zkratka nějaká voda v tom musí být.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, to je ovšem náramně bohatý a velký pán, má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek. Ale jsou zase takoví nanicovatí malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žábu, tři komáry a dva brouky potápníky.

1. Přečti si pozorně text. Jsou všechna podtržená slova příbuzná? Zakroužkuj správné řešení a odpověz na otázku.

a) ano

Proč?.....

.....

b) ne

Proč?.....

.....

2. Rozepiš následující slova z textu do tabulky podle vzoru.

moři, loužičku, závodníkem

předpona	kořen	přípona	koncovka
	hrad-		-y
za-	-hrad-	-k-	-a
	hrad-	-b-	-ami
lo	moř	č	ku
m	o	ř	i
na	vod	ml	kem

3. Škrtni slovo, které na řádek nepatří.

- a) nos, nosatý, ~~nosič~~, nosní, nosatec
 b) rybář, ~~rybník~~, ryba, zarybařit si, rybami
 c) předpažit, předchozí, předmluva, předat, předvést

4. Podívejte se, jak jsou uspořádána slova podle toho, jak byla postupně utvořena.

plavat – plavec – plavecký

5 1 2

Uspořádejte obdobně následující slova:

rybářčin, ryba, rybářka, rybář

5. K následujícím slovům napiš jejich slova základová.

náramně - *náramně*loužička - *lově*novinářský - *novinář, novinářka*

6. Doplňte tabulku podle vzoru. Nezapomeňte, že slovotvorný základ je ta část, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.

Vzor:

utvořené slovo	základové slovo	slovotvorný základ	kořen
rádce	radit	rad-	rad-
rádcův	rádce	rádc-	rad-
poradit	radit	radit-	rad-
porada	poradit	porad-	-rad-

utvořené slovo	základové slovo	slovotvorný základ	kořen
promluva	<i>mluvit</i>	<i>mluv</i>	<i>mluv</i>
posoudit	<i>soudit</i>	<i>soudit</i>	<i>sib</i>
plátce	<i>plác</i>	<i>plácit</i>	<i>sib</i>

7. Doplni chybějící písmena a pravopis zdůvodni.

Behubý muž. Zdůvodnění: *Pročau je. Nam. připona. rubej*.....

Nejasnější hvězda ze všech hvězd. Zdůvodnění: *Pročau je. Nam. jgaruší*.....

Behtarostný člověk. Zdůvodnění: *Pročau je. Nam. připona. starostný*

Nechtěla jsem se tolik rozřit. Zdůvodnění: *Pročau je. Nam. připona. ruzit*

8. Užij ve větách slova: nepoddal se, nepodal

Můj kamarád mi nepodal ruku......

.....

Ukázka č. 3:

ZS vodičková
5.A

Pracovní list pro žáky

To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být zá-vodníkem nebo pod-vodníkem, může psát do novin ú-vodníky, může být prů-vodcem nebo prů-vodčím, může se vydávat za vé-vodu, za člověka vznešeného pů-vodu nebo za majitele velkozá-vodu, zkratka nějaká voda v tom musí být.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, to je ovšem náramně bohatý a velký pán, má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek. Ale jsou zase takoví nanicovatí malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žabu, tři komáry a dva brouky potápníky.

1. Přečti si pozorně text. Jsou všechna podtržená slova příbuzná? Zakroužkuj správné řešení a odpověz na otázku.

a) ano

Proč?.....

b) ne

Proč? *Nemají stejný význam*.....

2. Rozepiš následující slova z textu do tabulky podle vzoru.

moři, loužičku, závodníkem

předpona	kořen	přípona	koncovka
	hrad-		-y
za-	-hrád-	-k-	-a
	hrad-	-b-	-ami
	<i>moř</i>		<i>i</i>
<i>lov</i>	<i>řič</i>	<i>h</i>	<i>ce</i>
<i>vod</i>	<i>vod</i>	<i>ník</i>	<i>em</i>

3. Škrtni slovo, které na řádek nepatří.

- a) nos, nosatý, nosič, nosní, nosatec
 b) rybář, rybník, ryba, zárybařit si, rybami
 c) předpažit, předchozí, předmluva, předat, předvést

4. Podívejte se, jak jsou uspořádána slova podle toho, jak byla postupně vytvořena.

plavat – plavec – plavecký

Uspořádejte obdobně následující slova:

rybářčin, ryba, rybářka, rybář

ryba, rybář, rybářka, rybářčina

5. K následujícím slovům napiš jejich slova základová.

náramně - náramný

loužička - louže

novinářský - novinář

6. Doplňte tabulku podle vzoru. Nezapomeňte, že slovtvorný základ je ta část, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.

Vzor:

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
rádce	radit	rad-	rad-
rádcův	rádce	rádc-	rad-
poradit	radit	radit-	rad-
porada	poradit	porad-	-rad-

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
promluva	promluvit	pro-	mluvit
posoudit	soudit	sou-	dit
plátce	plát	plát-	plát

7. Doplň chybějící písmena a pravopis zdůvodni.

Behubý muž. Zdůvodnění: *be a ubý*

Nejasnější hvězda ze všech hvězd. Zdůvodnění: *nej a jasnější*

Beztarostný člověk. Zdůvodnění: *bez a starostný*

Nechtěla jsem se tolik rozuřit. Zdůvodnění: *roz a ruřit*

8. Uživ ve větách slova: nepoddal se, nepodal

Člověk vyhradil bronchu a nepoddal se no soudu
Spolušáři mi nepodal pravidla na reme.

Ukázka č. 4: Pracovní list žáka s PO2

1 PO2

Pracovní list pro žáky

To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být zá-vodníkem nebo pod-vodníkem, může psát do novin ú-vodníky, může být prů-vodcem nebo prů-vodčím, může se vydávat za vé-vodu, za člověka vznešeného pů-vodu nebo za majitele velkozá-vodu, zkratka nějaká voda v tom musí být.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, to je ovšem náramně bohatý a velký pán, má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek. Ale jsou zase takoví nanicovatí malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žábu, tři komáry a dva brouky potápňíky.

1. Přečti si pozorně text. Jsou všechna podtržená slova příbuzná? Zakroužkuj správné řešení a odpověz na otázku.

a) ano

Proč? *je sam. stejný kořen*

b) ne

Proč?

2. Rozepiš následující slova z textu do tabulky podle vzoru.

moři, loužičku, závodníkem

předpona	kořen	přípona	koncovka
	hrad-		-y
za-	-hrad-	-k-	-a
	hrad-	-b-	-ami
	<i>moř</i>	<i>i</i>	

3. Škrtni slovo, které na řádek nepatří.

- a) nos, nosatý, nosič, nosní, nosatec
 b) rybař, ~~rybník~~, ryba, zarybařit si, rybami
 c) ~~předpažit~~, předchozí, předmluva, předat, předvést

4. Podívejte se, jak jsou uspořádána slova podle toho, jak byla postupně tvořena.

plavat – plavec – plavecký

Uspořádejte obdobně následující slova:

rybářčin, ryba, rybářka, rybář

4. 1. 3. 2.

5. K následujícím slovům napiš jejich slova základová.náramně - *náramní*.....loužička - *louže*.....novinářský - *noviny*.....**6. Doplňte tabulku podle vzoru. Nezapomeňte, že slovtvorný základ je ta část, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.**

Vzor:

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
rádce	radit	rad-	rad-
rádcův	rádce	rádc-	rad-
poradit	radit	radit-	rad-
porada	poradit	porad-	-rad-

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
promluva	<i>mluvit</i>	<i>mluv</i>	<i>mluv</i>
posoudit	<i>soudit</i>	<i>soud</i>	
plátce	<i>platit</i>	<i>plat</i>	

7. Doplň chybějící písmena a pravopis zdůvodni.Bezubý muž. Zdůvodnění:.....Nejasnější hvězda ze všech hvězd. Zdůvodnění:.....Beztarostný člověk. Zdůvodnění:.....Nechtěla jsem se tolik rozuřit. Zdůvodnění:.....**8. Užij ve větách slova: nepoddal se, nepodal**

nepoddal se vládě, nepodal mi vodu.....
.....

Ukázka č. 5: Pracovní list žáka s PO2

| PO2

Pracovní list pro žáky

To se rozumí, děti, že vodník může dělat jen to řemeslo, ve kterém je něco od vody. Tak třeba může být zá-vodníkem nebo pod-vodníkem, může psát do novin ú-vodníky, může být prů-vodcem nebo prů-vodčím, může se vydávat za vé-vodu, za člověka vznešeného pů-vodu nebo za majitele velkozá-vodu, zkratka nějaká voda v tom musí být.

Takový velkovodník v Praze, na Vltavě, to je ovšem náramně bohatý a velký pán, má třeba i motorový člun a v létě si jede k moři. Vždyť v Praze i obyčejný podvodník má někdy peněz jako slupek. Ale jsou zase takoví nanicovatí malovodníčkové, mají loužičku jako dlaň a v ní jednu žábu, tři komáry a dva brouky potápníky.

1. Přečti si pozorně text. Jsou všechna podtržená slova příbuzná? Zakroužkuj správné řešení a odpověz na otázku.

a) ano

Proč?.....

.....

b) ne

Proč? *mají stejný kořen, ale nemají stejný příponu.*

.....

2. Rozepiš následující slova z textu do tabulky podle vzoru.

moři, loužičku, závodníkem

předpona	kořen	přípona	koncovka
<i>za</i>	hrad-	<i>ba</i>	<i>ny</i>
za-	-hrad-	-k-	-a
<i>za</i>	hrad-	-b-	-ami
	<i>moř</i>	<i>i</i>	
	<i>lou</i>	<i>ič</i>	<i>ku</i>
<i>zá</i>	<i>vod</i>	<i>ní</i>	<i>kem</i>

3. Škrtni slovo, které na řádek nepatří.

- a) nos, nosatý, nošič, nosní, nosatec
 b) rybář, rybník, ryba, zarybařit si, rybami
 c) předpažit, předchozí, předmluva, předat, předvést

4. Podívejte se, jak jsou uspořádána slova podle toho, jak byla postupně utvořena.

plavat – plavec – plavecký

Uspořádejte obdobně následující slova:

rybářčin, ryba, rybářka, rybář

4 1 3 2

5. K následujícím slovům napiš jejich slova základová.

náramně - *náramenný*loužička - *louže*novinářský - *novinář*

6. Doplněte tabulku podle vzoru. Nezapomeňte, že slovtvorný základ je ta část, která vstupuje ze slova základového do slova utvořeného.

Vzor:

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
rádce	radit	rad-	rad-
rádcův	rádce	rádc-	rad-
poradit	radit	radit-	rad-
porada	poradit	porad-	-rad-

utvořené slovo	základové slovo	slovtvorný základ	kořen
promluva	<i>promluvit</i>	<i>mluv</i>	<i>mluv</i>
posoudit	<i>posoudit</i>	<i>soudit</i>	<i>soud</i>
plátce	<i>plátno</i>	<i>plát</i>	<i>plát</i>

7. Doplň chybějící písmena a pravopis zdůvodni.

Be rsubý muž. Zdůvodnění: *Má tam dvě r, protože keřem slovo je rube a je tam předvočka bez*

Ne ij asnější hvězda ze všech hvězd. Zdůvodnění: *Má tam dvě ij, protože je tam předvočka nej, a kořem jas*

Be ij tarostný člověk. Zdůvodnění: *Je tam rs, protože předvočka je bez, a kořem jas, a je tam předvočka nej*

Nechtěla jsem se tolik rozářit. Zdůvodnění: *Má tam dvě rs, protože tam je předvočka nej, a je tam kořem jas.*

8. Uživ ve větách slova: nepoddal se, nepodal

Nepoddal se vládě. Nepodal svůj říční čaj.

Příloha 2: Vybrané ukázky vyplněných dotazníků

Ukázka č. 6:

Dotazník pro učitele

1) Jaké je Vaše pohlaví?

a) muž

b) žena

2) Jaká je délka Vaší pedagogické praxe?

a) do 3 let

b) 3-10 let

c) 11-20 let

d) 21-35 let

e) 36 a více let

3) Kolik je Vám let?

a) méně než 25

b) 25-29

c) 30-39

d) 40-49

e) 50-59

f) 60 a více

4) Seznamujete žáky s učivem o tvoření slov? Svou odpověď prosím zdůvodněte.

a) ano

b) ne

Zdůvodnění: Kromě toho, že mi to ukládá školní vzdělávací program, tak především považuji slovo tvorbu za podstatný stavební kámen učiva ještě před učivem o vyjmenovaných slovech. S žáky ve třetí třídě např. běžně používáme pojem „slova příbuzná“ a tomuto pojmu nelze rozumět bez základních poznatků o tvoření slov. Dalším příkladem jsou slova s předponou vy/yz.

5) Který z rozborů považujete za efektivnější vzhledem k rozvoji písemné komunikační kompetence žáků: rozbor slootovorný, nebo rozbor stavby slova?

- a) Efektivnější je rozbor slootovorný.
- b) Efektivnější je rozbor stavby slova.
- c) Mezi efektivitou obou typů rozboru nespátřuji rozdíl.
- d) Neuvědomuji si rozdíl mezi rozbohem slootovorným a rozbohem stavby slova.

Nedokážu vybrat jednu odpověď. Spátřuji rozdíl mezi efektivitou obou typů, ale neumím posoudit, který je efektivnější. Oba z typů přispívají k rozvoji jiné písemné komunikační kompetence.

6) Pokud jste v předchozí otázce odpověděli a, b či c, uveďte prosím zdůvodnění.

7) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o tvoření slov?

Předpona, kořen, přípona, koncovka, příbuzná slova

8) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o stavbě slova?

Předpona, kořen, přípona, koncovka, příbuzná slova

9) Jak byste vysvětlili žákům pravopis slova bezzubý?

Kořen slova je „zub“, předpona je „bez“. Došlo tedy ke zdvojení písmene Z.

Ukázka č. 7:

Dotazník pro učitele

1) Jaké je Vaše pohlaví?

- a) muž
- b) žena

2) Jaká je délka Vaší pedagogické praxe?

- a) do 3 let
- b) 3-10 let
- c) 11-20 let
- d) 21-35 let
- e) 36 a více let

3) Kolik je Vám let?

- a) méně než 25
- b) 25-29
- c) 30-39
- d) 40-49
- e) 50-59
- f) 60 a více

4) Seznamujete žáky s učivem o tvoření slov? Svou odpověď prosím zdůvodněte.

a) ano

b) ne

Zdůvodnění:

5) Který z rozborů považujete za efektivnější vzhledem k rozvoji písemné komunikační kompetence žáků: rozbor slovtvorný, nebo rozbor stavby slova?

- a) Efektivnější je rozbor slovtvorný.
 b) Efektivnější je rozbor stavby slova.
 c) Mezi efektivitou obou typů rozboru nespátřuji rozdíl.
 d) Neuvědomuji si rozdíl mezi rozbohem slovtvorným a rozbohem stavby slova.

6) Pokud jste v předchozí otázce odpověděli a, b či c, uveďte prosím zdůvodnění.

Návrat je přehlednější, a navíc vyvíštelne!

7) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o tvoření slov?

předpona, kořen, přípona, koncorka
 slova přibíra, slabička, samohláčka,
 slabičkovázná hláčka

8) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o stavbě slova?

ditto

9) Jak byste vysvětlili žákům pravopis slova bezzubý?

kořen + předpona bez-

Ukázka č. 8:

Dotazník pro učitele

1) Jaké je Vaše pohlaví?

- a) muž
- b) žena

2) Jaká je délka Vaší pedagogické praxe?

- a) do 3 let
- b) 3-10 let
- c) 11-20 let
- d) 21-35 let
- e) 36 a více let

3) Kolik je Vám let?

- a) méně než 25
- b) 25-29
- c) 30-39
- d) 40-49
- e) 50-59
- f) 60 a více

4) Seznamujete žáky s učivem o tvoření slov? Svou odpověď prosím zdůvodněte.

a) ano

b) ne

Zdůvodnění:

5) Který z rozborů považujete za efektivnější vzhledem k rozvoji písemné komunikační kompetence žáků: rozbor slovtvorný, nebo rozbor stavby slova?

- a) Efektivnější je rozbor slovtvorný.
- b) Efektivnější je rozbor stavby slova.
- c) Mezi efektivitou obou typů rozboru nespáříuji rozdíl.
- d) Neuvědomuji si rozdíl mezi rozbohem slovtvorným a rozbohem stavby slova.

6) Pokud jste v předchozí otázce odpověděli a, b či c, uveďte prosím zdůvodnění.

Glavke slove ma 1. skupni sloci volisei se začátkem
 Trojím 2. roku jim v několika hodinách!
 Podstatné je slove slova a ta se opakuje často,
 v rozborach nič, zmeniči atd., kde se opakuje
^{práve} učiva v celém ššce

7) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o tvoření slov?

odvození, skládání

8) S kterými pojmy žáky seznamujete v učivu o stavbě slova?

Seučl: samohlásky, dílní slova, kvěm slova
 předpona, přípona, kanočka, koříní slova

9) Jak byste vysvětlili žákům pravopis slova bezzubý?

bezzubý - mladý
 je bez zubů